

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2025 09
év szám

A Székesfehérvári Egyházmegye Kortárs Művészeti Gyűjtemény anyagából

G. ISTVÁN LÁSZLÓ versei

BERTA ZSOLT, BORCSA IMOLA, NOVÁK VALENTIN prózái

BALOGH ROBERT, FINTA ÉVA, NYILAS ATTILA versei

BALÁZS GÉZA, RUZSA DÉNES, MÓSER ZOLTÁN tanulmányai

BENCE ERIKA, HAKLIK NORBERT, STURM LÁSZLÓ kritikái

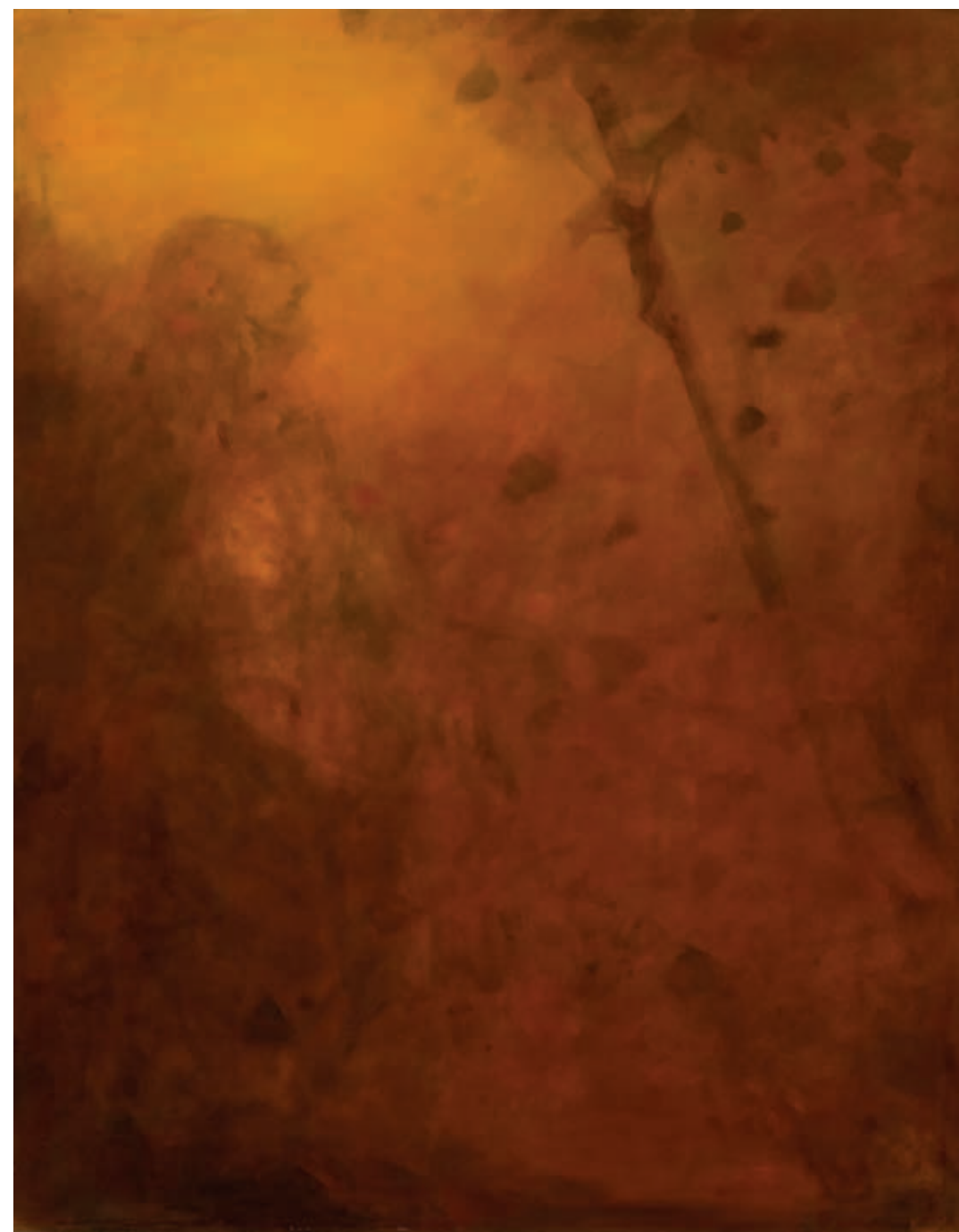
Ára: 1071 Ft
Előfizetőknek: 12 840 Ft/év
www.kortarsfolyoirat.hu

KORTÁRS 2025 09

LOVÁSZ ERZSÉBET, Hírnök, 2008, olaj, vászon, 80x90 cm

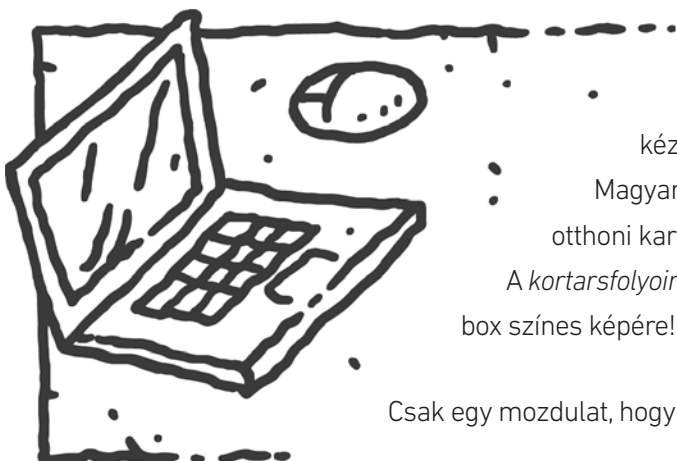
KÁRPÁTI TAMÁS, Messze a mezőkön, 2009, olaj, vászon, 100x80 cm

TARTALOM

- 3** G. ISTVÁN LÁSZLÓ: Tavasszal; Ablakmosás *(versek)*
- 5** BERTA ZSOLT: Mit tesz Isten *(próza)*
- 14** BALOGH ROBERT: Tiréziász dala a sorsról; bogár a polcra *(versek)*
- 16** NOVÁK VALENTIN: Vitam et sanguinem *(próza)*
- 19** NYILAS ATILLA: Brumi; Episztola anyámhoz *(versek)*
- 21** BORCSA IMOLA: Időgép *(próza)*
- 25** DOMOKOS DOMINIKA: egy másik versem kapcsán; utazom a 151-esen;
már nem csak olyan *(versek)*
- 27** FINTA ÉVA: Hádészhoz féluton; Égi és földi kertek; Vérhold *(versek)*
- 29** NOVOTNY TIHAMÉR: A Szentlélek kollázsa – Tizenöt éves a Székesfehérvári Egyházmegye
Kortárs Művészeti Gyűjtemény *(képzőművészet)*
- 49** GOMBÁS KATALIN: Édeshármás *(próza)*
- 52** ANDÓ ISTVÁN: Homo grafomens' sóhaja *(vers)*
- 53** RUZSA DÉNES: Az úrmédiumok és az „áttekintő hatás”
- 62** BALÁZS GÉZA: Önjáró technika a kultúrában és az oktatásban?
- 65** THIMÁR ATTILA: MI – mikor – hogyan 2. – Mikor
- 69** MÓSER ZOLTÁN: Minek az alfája az ómega? – Néhány gondolat Lajtha Lászlóról
- 73** STURM LÁSZLÓ: ...megtisztulás, a fölösleg elhagyása (Filip Tamás: Töredék Yoricknak)
- 79** BENCE ERIKA: Láng Zsolt / Az emberek meséje
- 81** HAKLIK NORBERT: Szántó T. Gábor / A jazzprofesszor
- 83** SZILÁGYI JÓZSEF: Novák Valentin / A remete
- 85** BUDA ATTILA: Vasút mentén

E számunkat A Székesfehérvári Egyházmegyei Gyűjtemény anyagából válogattuk.

A borítón: HEGEDŰS 2 LÁSZLÓ, I.N.R.I., 2015, lenticular montázs (lencselemez nyomat), 150x100 cm; LÁSZLÓ DÁNIEL, Krumbachi kereszt, 2011, olaj, vászon, 80x60 cm (részlet).

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll Önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

A kortarsfolyoirat.hu oldal jobb szélén kattintson az „Előfizetés” box színes képére!

KORTÁRS

Támogatók: **KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, NEMZETI KULTURÁLIS ALAP, MAGYAR KULTÚRÁÉRT ALAPÍTVÁNY, PETŐFI KULTURÁLIS ÜGYNÖKSÉG, MAGYAR MŰVÉSZETI AKADEMIA**

Szerkesztőség:

Főszerkesztő: THIMÁR ATTILA (thimar.kortars@gmail.com)

Szerkesztőbizottság:

HLAVACSKA ANDRÁS ([hvacacskaandras@gmail.com](mailto:hlavacskaandras@gmail.com))

KATONA ALEXA (lexa.katona@gmail.com) Oláh János-ösztöndíjas

PÉCSI GYÖRGYI (pecsigy@freemail.hu)

STURM LÁSZLÓ (sturml67@gmail.com)

TÚRI JUDIT (turijudit.kortars@gmail.com)

Képzőművészeti rovat: NOVOTNY TIHÁMÉR (prinotipa@gmail.com)

Tördelőszerkesztő: KOVÁCS NÓRA (babajaga1960@gmail.com)

Olvasószerkesztő: BORNEMISSZA ÁDÁM (bornemissza.adam@gmail.com)

Laptev: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

MÁTÉ GABRIELLA (info.kortars@gmail.com);

1062 Budapest, Bajza u. 18.

Szerda: 11–14 óráig

Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.

Nyomdai munkák: Prime Rate Zrt. – www.primerate.hu

Előfizetési díj 1 évre 12.840.– Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 150 €. (Az áthúzódó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzárta: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Kedves Olvasóink!

A Kortárs Online aktuális tartalmából:

Petri Flóra kritikája Cserna Szabó András *Kolozsvár alatt az ég* című könyvéről

Maczák Orsolya kritikája Bánki Éva *Apjalánya* című regényéről

A Leporoló sorozatban Haramza Kristóf esszéje Lovik Károly *Egy elkésett lovag* című könyvéről

www.kortarsonline.hu

A *Kortárs* folyóirat archívuma itt érhető el:

www.kortarsfolyoirat.hu

A hazai kortárs képzőművészek legnagyobb online galériája:

Képgaléria – kortarsfolyoirat.hu/képgaléria/

„A *Kortárs* folyóirat nyári, 3 (2024/6, 7–8), valamint a decemberi (2024/12) számának megjelenetése” szakmai programok megvalósítását 2024. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta.

G. ISTVÁN LÁSZLÓ

Tavasszal

Miért tavasszal a legnehezebb hinni? Talán megmondja ez a fa. Egész télen odalentről élt. Mint embriót köldökszínór, táplálta a gyökér, de egy anyával senki sem egy, míg a saját gyökerével úgy azonos, hogy odafent halott minden, ami életben tartaná. Ami látszik belőle, az halott, s mikor halott lett, nem remélhette, hogy van március. Az októbernek csak így van súlya. Istenem, képzeld el, hogy félig halott vagy. Ezt az ember nem tudja hinni. Pedig Te ilyen vagy, Uram. Nem látszik belőled semmi, ami él. Annyi gonoszság, torz kifordítása annak, ami valódi. Ártatlanul megölt gyerek, éhínség, körülírhatatlan rettenet, s ezt te engeded, és mégis az Isten te vagy. Ez csak úgy lehet, hogy mint a fa télen, felül halott vagy. Ha ábrázolni lehetne téged, téli fa lennél. El van zárva a tekintetektől a mindenhatóság, s fél év is örökkévaló, ezt tudod, nincs március, csak ha már itt van. Aki azt hiszi, biztos eljön, becsapja magát. Még Te sem tudhatod. A pusztaság, ami belőled árad, s a gyökered, ami táplál belül, azt mondatja velünk, csak ami halott, az valódi, annyit láthatunk belőled. Ezért a mi halálunk is valóságosabb annál, hogy élünk, hogy itt vagyunk. A gyökered a Te dolgod. Szemünktől és lelkünktől elzárt. Így kell benned hinnünk. Ezért, ha itt van a tavasz, megzavarodunk. Ilyenkor az, ami van, azt mutatja, milyen is lehetne, ami nem ilyen. Mert ilyenkor mit mutatsz? A megéledő, a feltámadó csak vágyainkból szőtt valóság. Életben tart, de maga nem lehet élet, ha nem hozzád hasonló. Hogy higgyünk benned, Uram? Az állatok társat keresnek, adják a génjeik tovább. A Te géned csak a gyökér, és csak télen valódi, tovább nem adható, téged megtart, de mi mit higgyünk tavasszal? S most itt ez a vers: nem lehet leírni, hogy miért a legnehezebb tavasszal hinni.

Ablakmosás

(Sinead Morrisseynek)

Halottak érkeznek, kintről mossák az ablakainkat. Ömlik a szappanos víz, vonásaik alig kivehetők. Int az egyik, ne zavartassam magam, nekünk ez jár, hamar végeznek, csak figyeljünk. Mindenkiét mossák, de mi vagyunk az elsők, akik látjuk őket. Az egyik, mintha a nagyapám lenne, sokat nyög, a tisztítószer szagát a timsóé járja át, frissen borotválkozott. Úgy döngöli az üveget egy ronggyal, ahogy a vaját köpülte, mikor az ötvenes években kirúgott bíróként kényszerűen tejcsarnokba számúzték, hazalopta elkönyvelt veszteségként a tejterméket a családnak, és a köpülő mozdulatba mindenét beleadta. Folyik az arcán az izzadság. A másik, a harmincöt évesen a rohonci tóba belelőtt munkaszolgálatos sebesült, lábait levágták, tapintatosabb mozdulattal tisztogat. Keze még van. Időt ad, hogy lássuk végre az arcát. Bizalmasan hunyorog, hogy bepótolja a nem létező időt, amit velünk tölthetett volna. Aztán nő, fel nem ismerhetők, egyik talán az a fiatal öngyilkos, aki szerelmi bánatában, mert helyette a dédapám a nővérét vette el, kiment a téli hidegbe egy szál pongyolában, tüdőgyulladást kapott, rá-ráköhög az üvegre, hogy a tisztítószert elkenje. Aztán halottak, akikről anekdotafoszlányunk sem maradt. Számon tartanak minket, mint vak a fényt, hogy belőlük lettünk. Egy szemöldök, egy ismerős grimasz nézhet vissza rájuk, amit elszórtak génjeikből, ahogy a nehezebb fémek és kémiai elemek más galaxisokból érkeztek, hogy a földön lehessen élet. Mellettem a fiam áll, kinéz a kertre. Tavaszi napfényt lát, és himbálózó fenyőgallyat. Mókust és cinkét. Örül a kertnek, nem tudja, de örül, hogy szép helyen lakhat. Neki az összes halott átlátszó, akár az ablak.

BERTA ZSOLT

Mit tesz Isten

Magyarországnak augusztus végéig kellett átadnia az Őrvidéket Ausztriának, az osztrák csendőrök pedig már napokkal korábban megkezdték a terület megszállását, géppuskákkal is felfegyverezve, bár úgy tudván, hogy a magyar katonaság kivonult onnan. A nyomukban ünneplő civilek nyomultak, rezesbandával, szintén fegyveresen, zászlókat lobogtatva, melyet néhány visszaemlékező az osztrák trikolornak látott, mások egyszínű vörös zászlónak. Nagyapa nem emlékezett egyikre sem. Az osztrákok igencsak meglepődtek, amikor Ágfalván ünneplő német lakosok helyett, kikre jó okkal számítottak, magyaros puskaropogás fogadta őket, mely nyitánya lett az Őrvidéken fellángoló harcoknak. Az osztrákok nyomban tiltakoztak, nagy garral verték a diplomáciai asztalt, ám a magyar kormány ártatlanul, mit sem értve és tudva tárta szét a kezét, mondván, ő hivatalosan már nincs is jelen, s hogy ami ott folyik, az bizony jó magyar népfelkelés. Amihez, ugye – de ezt persze már csak én mondom, bár alighanem a kormány is gondolta –, a labancság már hozzá kellett, hogy szokjon, vagyis nem zsákbamacskát vásároltak az Őrvidékkel, még ha Burgenlandnak nevezik is. Jómagam nem tudhatván biztosan, csak annyit jegyzek meg ezzel kapcsolatban, hogy Nagyapa és Vilma néni vadászpuskáit Török százados megérkezésük után rögvest Mannlicher-féle, vagyis M90-es ötlövetű ismétlőkarabélyokra cserélte, ami tudvalevőleg ritka madár volt a nép kezében. Nem beszélve a vadonatúj Mannlicher-Schönauer M1903-as puskákról és a Schwarzlose géppuskáról, mikkel a rongyosok „gyalogságát” szerelték fel. Csak azért említem a magyar hadseregben hivatalosan rendszeresített fegyvereket, hogy rámutassak, Prónay báró úr bizonyára élvezte a kormány támogatását, még ha hivatalosan nem is ismerték azt el, így kerülve az Ausztriával való hadiállapotot.

No, ebből a néhány hetes gerillaharcból Nagyapa és Vilma néni becsülettel kivette a részét. Nagyapát Bakir tizedessel és sok veteránnal egyetemben szétosztották az igen bátor és lelkes, de lőport még nem szagolt újoncok között, hogy harci tudásukkal erősítsék őket. Amikor Ágfalvát, ezúttal sok százan és erősen felfegyverezve, számos géppuskával megerősítve újra elfoglalták az osztrák csendőrök, többek között soproni és a Csehszlovákiához csatolt területekről menekülő diákokat küldtek nagy sietve ellenük. Egyetlen géppuskájuk volt csak, azt Bakir tizedes és egy bosnyák katona cipelte és kezelte. De mindannyian felszereltettek a már említett ismétlőpuskákkal, s pitymallatkor megindultak Ágfalva felé. Az osztrákok azonban, akik legalább háromszoros túlerőben voltak, felfedezték őket, és még a puskák lőtávolán túlról, négy-öt géppuskából is tüzet nyitottak rájuk. A fiatalok igen bátran viselkedtek, és a veterán parancsnokaik és bajtársaik lélekerősítő irányítása alatt, fedezékről fedezékre haladva bejutottak a faluba, s egy templom fedezékében húzódtak meg. Nagyapa,

Részlet a szerző hamarosan megjelenő regényéből.

aki isonzói törzsőrmesteri rangját viselte a Rongyos Gárdában, akkor gyalogszerral tartott velük, s nem engedte, hogy esztelenül kirontsanak a fedezékből. Egy darabig okosan, fegyelmezetten tartották is állásaikat, mígnem végül egy oldalsó épület ablakaiból rájuk mért erős sortűz kiverte őket onnan, ezért Nagyapa parancsára visszavonultak, de időt nyertek a másik irányból támadó egység számára, akikhez utóbb csatlakoztak, és hátra támadták a vasúti töltés mögül ádáz tüzet zúdító osztrákokat. Itt két géppuskájuk is okáda rájuk a lövedékeket, s bajos lett volna az ellenség közelébe jutni, ám ekkor Vilma néni Illés hátán vágatva egyszerűen keresztülszáguldott rajtuk, és karabélyával leterítette a két géppuskát kezelő négy katonát. A felkelők harmadik csapata ekkor oldalba támadta a csendőröket, s ekkor már böszven kelepelt az ő egyetlen géppuskájuk is. Az osztrákok még megpróbálkoztak egy szuronyrohammal, de abban is alulmaradtak. Ezt követően sietve felkapaszkodtak egy vonatszerelvényre, s elrobogtak a régi Ausztria felé. Három diák elesett (Nagyapa nem tudta megmondani a nevüket), és sok volt a súlyos sebesült is magyar oldalon, de a hatalmas fegyver- és embertúlerő fényében nemigen lehetett ez másképp.

Akad még egy magyar halott, kinek nevét, nem tudom, szándékosan-e, avagy jóhiszemű tévedésből, de rosszul írták rá a később felállított, s a kommunisták hatalomra jutásával eltüntetett emléktáblára. Pedig dicső lovasroharmáról, melynek végén golyótól ütött szívvel fordult le a nyeregből, külön is megemlékeztek itt-ott. Azt írták a táblára, hogy Cseke Vilmos, önkéntes. Vilma néni így férfiként vonult be a történelembe, s ez nem lett volna akarata ellenére való, de az bizonyára igen, ha szándékosan rontják el a nevét, szégyellvén vitézüknek mivoltát. S bizony meglehet, hogy így volt. De én a magam részéről büszke vagyok rá, tehát nem hallgathatom el.

Csodálatos módon Illésnek szőre szála se görbült, így a csatát követően Nagyapa az ő hátára tehette vissza Vilma nénit, és vihette haza Agádórra, mert nem akarta, hogy a többiekkel együtt a helyi temetőben hantolják el. Vilma néni neve rákerült a Cseke család sírkövére az agádóri temetőben, édesapámé alá, kinek halálozási éve továbbra is hiányzott. Mindannyian megsirattuk Vilma nénit, akit szívből szeretünk, Gizi a férjeként, Júlia az édesapjaként. Halála után jutott először eszembe, hogy közös életünk során talán ha tízszer hallottam szólni, mégsem gondoltam soha, hogy szűkszavú vagy mogorva lenne. Vilma néni szavak nélkül cselekedett, szavak nélkül mondta el véleményét, és szavak nélkül tudott segíteni, tanácsot adni is. Szavak nélkül volt jelen az életünkben, százszázalékosan, mindig pont annyira, amennyire szükségünk volt rá éppen. Ritka erény ez, s csak akkor tűnik fel, ha már nem élvezhetjük.

Júlia, miután keservesen végigsírt három napot, három éjszakát, a temetés után rögtön egy legény karjaiban keresett vigaszt, nem lehet tudni, újabb, avagy régi sebeire. És sem Nagyapa, sem Gizi nem ment utánuk a csűrbe, hogy lerántsa róla és elzavarja azt a legényt.

Az ágfalvai csata után az osztrákok egészen kivonták csapataikat az Őrvidékről, s kisebb összetűzéseken kívül nem is próbálkoztak többé, inkább a tárgyalásos rendezésben bíztak.

Prónay báró úr alighanem megsértődhetett a magyar kormányra, aki az ő győzelmei ellenére sem vállalta fel személyét, s hathatós segítséget sem küldött a visszavívott területek megtartására. Bátran mondhatjuk, hogy Prónay báró úr nem volt egy kiköpött diplomata, ahogy zsidózni sem olyan kifinomultan, szinte észrevétlenül volt szokása, mint a hivatalos magyar politikai appa-

rátusnak. Magukra maradván bajtársaival a harcban, hamarosan kikiáltották a független Lajtabánságot, melynek vezetője, vagyis bánja a báró úr lett. Még bélyeget is nyomtattak.

Bármilyen gyerekesnek tűnik is mindez, s bármilyen rövid életűnek is bizonyult ez a független és „felelőtlen” és soha, senki által el nem ismert kis állam, azt meg kell adni, hogy komoly eredményeket hozott a magyar hazának, hiszen az Őrvidékért folytatott harcok kényszerítették rá Ausztriát, hogy ráálljon a népszavazásra, ami ugyan nem érintette egész Burgenlandot, csak Sopront és az őt környező nyolc falut. A többi terület hovatartozását az osztrák kormány továbbra sem volt hajlandó az őslakosokra bízni.

És ekkor kitört egy újabb ádáz, de legalább vértelen háború, a nagy plakátcsata, ahogy a környéken nevezték később. Nemcsak plakátok, de röpcédulák is elárasztották a falvakat. A magyarok az ausztriai kommunistavesszéllyel riogatták a szavazókat, az osztrákok pedig a magyar nacionalizmussal. A magyar plakátokon és röplapokon ártatlanokat gyilkoló vörös alakok szerepeltek, az osztrákokon pedig hatalmas, városok fölé tornyosuló, magyar ruhás, hegedülő csontvázak, mindkettő a nem megfelelő szavazat szerint bekövetkező halált, pusztulást vizionálva. Más rajzokon kedves, öreg néniket figyelmeztettek kivétel nélkül szimpatikus fiatalemberek, hogy semmiképpen ne rontsák el az ő jövőjüket egy esetleg felettébb rossz döntéssel. És azok a rajzok szerint nagyon is hajlottak megfogadni a tanácsot. Különösen tetszett egy nagyon szépen megrajzolt grafika, melyen egy csinos leányt ragad el éppen három osztrák martalóc, egy izmos, jó kiállítású magyar legény pedig az új határ korlátját erős mellkasával áttörve, a leány felé nyúlva igyekszik a megmentésére. A leány, miközben küzd elrablóival, a karját nyújtja a legény felé, akár Michelangelo freskóján az Atya a Fiúnak. A leány karcsú, de erős és formás, a lába meztelen, a vádlija izmos, a bokája vékony, s mindez engem felkavaró nyugtalansággal, izgalommal, furcsa vágyakkal töltött el, s mindennél jobban szerettem volna megmenteni azt a leányt gaz elrablótól. A szöveg szerint a leányt úgy hívták, hogy Nyugat-Magyarország, s miután kibetűztem, megértettem, hogy a legény azt kiáltja neki (pontosabban nekem és minden igaz szívű magyarnak): „Nem hagylok Nyugat-Magyarország.” A mondat végén pont állt, véleményem szerint felkiáltójel helyett, és egy vessző is hibádzott belőle. De ugyan mit számít ez az ortográfiai pongyolaság a hazafias szívdobbanáshoz és a férfivér meglódulásához mérten, melyet a grafika okozott. Ma már, higgadtan látva a világot és önnön magamat is, szinte csodálattal adózom a propaganda hatalmának, ahogyan a kiszolgáltatott lelkek érzelmeit képes felkorbácsolni és a maga céljainak megfelelő irányba terelni. Nálam akkor kétségtelenül célba talált. Mit sem tudtam még nemzetekről, országokról, történelemről, és azt sem értettem, mi történik éppen, de mindennél jobban szerettem volna birtokolni Nyugat-Magyarországot, aki az évekkel csak lassan változott át a fejemben vonzó, csinos leányból hajdani magyar tartományá.

Így került vissza kilenc település Magyarországhoz, mert bizony lakóinak jó hetven százaléka Magyarország mellett voksolt. Az igazság jegyében azt is le kell jegyezmem, hogy Ágfalva túlnyomó többsége Ausztriához kívánt megtérni, ámde az összesített magyar akarat ezt nem engedte. Ezért írtam korábban, hogy a bevonuló labancok bizvást számíthattak volna az ottani lakosság örömteli köszöntésére, ha bizonyos kurucok addigra meg nem szállják az utcákat. S meglehet, akadt még ott hasonlóan érző falu Ágfalván kívül is, mint

ahogy a túlnyomórészt magyarok lakta Agádőr és a szinte színmagyar Felsőőr is akarata ellenére került Ausztriához.

Nagyapa igen nekikeseredett amiatt, hogy a sok száz éve a Csekék birtokában lévő földek, pontosabban a maradékai osztrák kézre kerültek. Hogy Vilma húga áldozata dacára, az még epe volt az ürömben. Mondhatjuk, hogy ő és úgy általában az Őrvidék magyar lelkületű lakói kétszer is elszenvedték a Trianon okozta csapást. Nem mintha eme csapás lett volna a legnehezebb, illetve leggyilkosabb. Sokkal inkább az utána következő gyötrődés, melynek során minden áldott nap újra és újra átélték a békediktátum ütlegeit, így ezek a sebek csak szaporodtak, mélyültek, és fertőzödtek a békével is. Immár pedig sok évtizede mérgezik a magyarságot, nemzedékről nemzedékre örökítjük betegségünket, s olyan generációk is vele élnek, kik meg sem születtek még akkor. S bizony nem vagyok ezzel másképp magam sem, megkeseredik a szám íze, ha a trianoni igazságtalanságra gondolok, s bár úgy gondolom, ha már kiköpní nem engedik, okosabb lenne lenyelni a rossz ízű falatot, mint végeérhetetlenül forgatni a száánkban, mégis képtelen vagyok rá. Az eszem megvan, de a szívem bölcsessége nem elegendő hozzá.

Úgy hiszem, Béla bátyám se a bölcsessége végett érzett másként, mint Nagyapa. Vilma néni temetésére érkezett haza, s Klárát is magával hozta, hogy édesapja áldását kérje frigyükre. A temetés után egynehány nappal hozakodott elő a dologgal, s Nagyapa habozás és fenntartás nélkül adta áldását, hisz természete szerint pusztá formáságnak és tiszteletadásnak tartotta, hogy egy gyermek szülei engedélyéért folyamodjon olyan életbevágó kérdésekben, ami csakis rá tartozik, s amiért egyedül ő maga viseli majd a következményeket és a felelősséget. De a túske, amit Béla vonakodása Őrvidék tevékeny visszavételétől ütött a körme alá, még ott volt. Bár azt hiszem, erre a tüskére sem lett volna szükség, hogy Trianon kapcsán végül sor kerüljön kettőjük között az addig szerencsével és szeretettel elkerült kenyértörésre.

A házassági engedély elnyerése után Béla és Klára visszautaztak Budapestre, és oda kezdték szervezni az esküvőt, mondván, hogy ott legyen, ahol majd élni is akarnak. Mert Béla és politikailag kevésbé lángoló, de azért hasonlóan érző Klárája nem is tudták máshol elképzelni az életüket – még ha éppen rejtőzködve is –, mint a bűnös, vagyis a vörös rongyokba öltözött városban, hogy kissé torzítva Horthy kormányzó úr szavait használjam.

Amikor bizonyosan eldőlt az Őrvidék sorsa, Béla még egyszer hazautazott Agádőrrre. És akkor ott a konyhaasztalnál... de nem, ezt a vitát se citálom egészében, elég lesz a veleje is a megértéshez. Szegény Béla alighanem vigasznak szánta argumentumait, az elsőt biztosan:

– Egyet se búsuljon, édesapám! – kezdte, akár egy népmesehős. – Ha majd végleg győz a proletárdiktatúra, úgyis nemzetközi lesz a világ, nem lesznek végre sem határok, sem nemzetek.

– És nem lesz birtoka sem senkinek! – felelte komoran, s egyelőre átlépve az országok és nemzetek temetése fölött Nagyapa.

– Az is igaz. De higgye meg, mégis jó lesz akkor mindenkinek. Az országvesztés miatt meg nem okolhatunk senki mást, csak magunkat. Azt kaptuk Trianonban, amit megérdemeltünk, nem egyebet. El kell fogadnunk, túl kell lépünk rajta, s most már a jövőt építeni, okosabban, jobb szívvel, mint eddig.

Így kezdődött, s ezek voltak azok a mondatok, amik miatt a beszélgetés szekere csúnyán beleállt a sárba. És úgy végződött, hogy Nagyapa harsogva, bíborba fordult orcával, hogy féltő volt, megüti a guta, azt találta mondani:

– Az egyetlen életben maradt fiam egy semmirekellő hazaáruló! Jobb lett volna, ha kend marad ott a fronton a Zoltán vagy az Antal helyett, s nem csak a fél karja, mert nekik a kisujjuk is többet ért kendnél!

Talán nem is kéne mondanom, ezután Béla szó nélkül feltápászkodott, fogta a kabátját, kalapját, és utoljára életében kiment az agádóri ház ajtaján és a kapun is. (No, ezután mi sem mentünk ki sokkal többször nála.)

Édesanyám, aki addig szótlanul, kétségbeesve hallgatta vitájukat, Nagypapához fordult:

– Ne hagyja elmenni, Balázs! Meg fogják bánni mindketten, s bizony mondom, Zoltán se akarná ezt, ahogy bizonyára Antal sem.

Mire Nagypapa felpattant, ő is kirent az ajtón, de mint később kislát, nem Béla után szaladt, hanem fel a dombra, a diófa alá, hogy kitérjen édesanyám további kapacitálása előtt. Így aztán édesanyám csak utóbb pörölhetett vele tovább a Béláért, ilyesféleképpen:

– Nézze meg az ember, hogy avval a smirgli természetével a saját fiát is elmarja maga mellől. Kend tán hibátlan? Vagy nem éppen a megengedő természete miatt veszi furcsaszámba a falu, ami amúgy a szeretett húga furcsa természetéből származott kendre? Csak mert egy kicsit kommunista a Béla? Fital még, majd kinövi, és akkor megbánja kend, hogy így hagyta elmérgesedni a dolgot. Mért lenne a Béla kivétel, hiszen az egész család futóbolond?!

– És futóbolondokkal gyarapítják a házat, amikor gyerekként csinálnak gyereket egy padláson, hogy amikor sikerül, világgá szaladjanak – felette Nagypapa, édesanyám és édesapám tizenöt évesen megesett szalmanászára és az azt követő világgá, vagyis Szombathelyre menésére célozva.

Mire édesanyám megfogta Andris bátyám kezét, s odaállt vele Nagypapa elé.

– Tán ezt a gyermeket bánja kend, aki akkor csírázott meg? Hisz ő az egyetlen épeszű ebben a házban, a szíve szelíd és tiszta, akár a galambé, s üdvösség az Úrtól csakis általa szállhat erre a családra. Vagy azt a másikat bánja, aki meg az apjára és kendre ütött, folyton csavargáson, verekedésen jár az esze, és alig látszott ki a káposzta mögül, már az asszony nép után forgolódot?

Mire Nagypapa mindkettőnkét magához ölelt, s meg is csókdosott.

Másnap a hóna alá csapott egyet abból a néhány külön készült szilvapálinkájából, mely rabbi áldása híján nem volt ugyan kóser, de mivel az utolsó két évben Mészáros uram receptje szerint készült, emez is szívesen fogyasztotta. Vagyis megelégedett Nagypapa szavával, mely szerint egyetlen földre hullott, akár csak egy pöttyet is rothadásnak indult szilvaszem nem került a cefrébe. Nagypapa engem is a hóna alá csapott, édesanyámnak pedig odaszólt:

– Szögért megyünk.

És ellátogattunk a szatócsboltba, ahol Nagypapa szóba sem hozott semmiféle szögeket.

Mészáros szatócs uram meglehetősen hidegen fogadott, még én is érzektem a szokásos örömteli kedélyesség hiányát, pedig a cukorkámat ugyanúgy megkaptam, mint máskor. De már amikor Nagypapa elkérte a stampedliket, megcsóválta a fejét, és kezével nemet intett.

– Köszönöm, nem iszom! És azt mondom, kend se itt, a zsidóboltban tegye! – nyomta meg jól a *zsidóbolt* szót.

Nagypapa épp letette volna a butykost a pultra, de erre visszahúzta a kezét, s megfürkészte Mészáros uram arcát.

– Valami baj van?

- Baj az éppen nincs. Már és még nincs.
- De valami ugyancsak nem tetszik kendnek, azt jól látni innen is.
- Bizony nem, ha már így rákérdezett.
- No, és mi lenne az?
- Az az lenne, hogy maga a rongyosokkal szűrte össze a leveit.

Nagyapa nem felelt, csak állta szó nélkül a másik tekintetét. Az pedig folytatta:

– Azok meg kis híján felakasztottak engem, öt másik zsidót pedig föl is akasztottak, ha még emlékszik kend.

- No, hát kend is tudja, hogy én nem zsidóügyekben jártam velük egy úton.
- Most még talán nem.
- Ne vicceljen, Oszkár uram! Hisz én szedtettem le a kötelet a nyakából.

Mészáros uram azonban, úgy tűnt, ezt nem tudta, s nem is akarta tudni. Hátrament a raktárba, egy perc múlva visszatérve valami apróságot tett Nagyapa kezébe.

- Ezt meg vigye innen! Nem vállalom többet pénzzé tenni.
- Hm. De azért a rongyosoknak elárulta, hogy az én zsebemben érkeztek ide a boltjába.

- Nem tehettem mást, a gyermekeimet fenyegették.
- Inkább elküldte őket hozzám, hogy az enyémeiket fenyegezzék.
- Máshoz nem küldhettem őket. De harcostársukul nem szegődtem el.
- Nehéz is lett volna ezzel a pajesszal.

Egy darabig némán farkasszemet néztek, aztán Nagyapa kézen fogott, és sarkon fordultunk.

Odakint Nagyapa nagy léptekkel tartott Csillag felé, s maga elé dűnnyögte:

- Hülye, hisztérikus zsidó!
- Egészen tisztán hallottam, nem azért kérdeztem rá, mert ne értettem volna, hanem mert annyira meglepett.
- Mit mondtál, Nagyapa?
 - Semmit! – felelte, és fellódított a nyeregbe.

Eszembe jutott Zsiga csendőr, akitől először hallottam ilyen hangsúllyal ejteni a *zsidó* szót. Aztán Léederer főhadnagy és Török százados, akik ugyanúgy ejtették, és ahogyan addig sem Nagyapától, sem olyantól nem hallottam, akit szerettem. De akkor egyszer Nagyapa is úgy mondta ki, mintha bogarat érezne a szájában, amit mielőbb szeretne kiköpní. Akkor éreztem először úgy, hogy zsidónak lenni az valami szutykos dolog. Nagyapa szavai örökre az eszembe vésődtek, pedig soha többé nem hallottam tőle még hasonlót sem, még akkor sem, amikor már Zalazugon, a cigányok putrisorától egy köpésre lakott, s gyakran küzdött velük holmi tyúkók és termények miatt. Miután a háborúban minden barátja elesett, Oszkár uram tudomásom szerint az egyetlen barátja maradt a faluban, pontosabban én nem ismertem senki mást, még ha megbecsülésnek, tiszteletnek örvendett is Agádőrön. Így aztán nem önthette ki a szívét senkinek sem afelől, hogy előző nap talán örökre elveszítette az egyetlen megmaradt fiát, s hogy néhány héttel korábban egyetlen megmaradt testvérét is, amiképpen pedig azt is Oszkár urammal osztotta meg annak idején, hogy elveszítette Nagymamát, előtte pedig két fiát. Akkor pedig a barátját, vagyis magát Oszkár urat. Pörölt is vele édesanyám, mondván:

– No, most a fia után még a zsidót is elmarja maga mellől azzal a smirgli természetével, aki pedig az utolsó barátja volt a faluban, hát mért nem mondja meg neki, hogy magát is a fiával kényszerítették a verekezésbe?

– Mert nem lenne egészen igaz, még ha egybe is esett a kettő. Meg különben is, magyarázkodjon a rossz nyavalya.

Nagyapa ezután megint magához vette a szilvás butykost, és Weiss doktorhoz is ellátogatott, akivel ugyan addig nem volt olyan szívbéli jó barátságban, mint Oszkár urammal, hanem csak tisztelték, becsülték egymást, ahogy itt a börtönben a cigányok mondják. Ezt követően azonban mégis szívbéli jó barátságba kerültek. Nemcsak a szilvapálinka és amúgy is meglévő rokonszenvük okán, hanem a politika okán is, ami bár olyan kötelék, mint a tenge-részcsomó, könnyen oldódik, de erősen tart, amíg nem piszkálják. Kiderült ugyanis, hogy Weiss doktor szintén hűséggel viszonyul Magyarországhoz, és annak határain belül szeretné látni az Őrvidéket, de Agádórt mindenképpen. Ebből aztán lett nagy kesergés, ölelkezés, fogcsikorgató fogadkozás és még keserédes dalolás is, ami persze már nem annyira a politika, inkább a pálinka rovására írható.

Később Weiss doktortól azt is megtudtuk, hogy Oszkár uram az Ausztriához csatlakozás mellett áll, azzal argumentálván:

– Ezek elpusztítanak bennünket.

– Az osztrákok szintúgy.

– Nem hiszem. Azok nincsenek úgy belegyökerezve a nacionalizmusukba.

– Most éppen nincsenek. De bőséggel tehetnek róla ők is, hogy a magyarok oly nagy nacionalisták lettek. Minél jobban vernek valakit amiatt, hogy kicsoda, micsoda, annál büszkébb lesz rá.

– No, a magyarok amúgy sem szégyelltek. És ha igaz, amit mond, akkor hamarosan belőlünk is nacionalistát csinálnak.

– A nacionalizmus még nem tesz senkit zsidógyűlölővé. Ők legalább nem természetüktől fogva vetnek meg másokat, legfeljebb hiszékenységből és ostobaságból.

– Mit bánom én, mi az oka.

– Nono! Emez ellen lehet tenni, amaz ellen nemigen. Nem élnek-e itt évszázadok óta németek, horvátok, cigányok, és szerte az országban mindenféle népek bántatlanul?

– A zsidókat miért nem vette ide?

– És zsidók.

– Bántatlanul?

– Jó, hát az utóbbi időkben nem egészen. De ez csak múló indulat, maga is tudja, a tanácsköztársaság miatt.

– Mintha előtte nem ütöttek volna itt zsidókat.

– Az a szokás is nyugatról jött divatba.

– No, én nem várom meg, hogy leöljenek, mint egy barmot, ha a maga boldond szavazása újra Magyarországhoz ragaszt bennünket, én úgy kiszaladok innét, mint Mózes Egyiptomból.

Ó, igen, mert Weiss doktor és Nagyapa a poharazgatás és búsongás közben, elirigyelve Sopron példáját, megálmodták a maguk népszavazását, sőt a nagy együttlekesedésben végül már Pinkamenti Köztársaság lett belőle. És bizony nem maradt mindez holmi részeg hóbörgés, mert bár az ország-alapításból lejjebb adtak másnap, azért a népszavazás kiírásától a szigorú osztrák tiltás dacára sem riadtak vissza. Agádóron hamarosan kitört a korábban Sopron környékén már látott plakátháború kicsinyített és egyszerűsített mása, mely szinte teljes egészében felemésztette a Szamuely-vagyon maradvékát, Oszkár uram pedig, aki felvette a kesztyűt, és szatócsboltja jövedelmét

költötte, majdnem tönkrement belé. Pedig olyan költségnövelő dolgokkal nem is próbálkoztak, mint a komolyabb háttérrel rendelkező magyar és osztrák szervezetek. Például rajzokat nem készítettek, megelégedtek a szövegekkel a plakátjaikon és szórólapjaikon, s azokat is tömören, lényegre törően fogalmazták meg, mit sem törődve a megcélzott lelkek manipulálásával, ahogy pedig az ilyesminek éppen az a célja. De legalább kiegyenlített volt a küzdelem. Oszkár uram propagandaanyagain ez állt: „Add a voksod Ausztriára!”, Nagypapáén és Weiss doktorén meg ez: „Add a voksod Magyarországra!” Ó, minő tisztaság, becsület, gentlemen’s agreement és minő naivitás. Ennél én már akkor is tökéletlenebb, avagy romlottabb voltam, vagyis náluk alkalmasabb a feladatra, de még elég gyerek ahhoz, hogy túllőjek a célon. Mert a jó, hatásos propaganda kényes egyensúlyt igényel. Nem lehet semmitmondó, hatnia kell az érzelmekre, de túlságosan értelmes, pláne összetett sem lehet, mert amit nem értünk, attól nem lehetünk félretájékozottabbak, ugyanúgy, ahogy tudósabbak sem. Márpedig a propagandát semmi nem segíti jobban, mint a dolgok rosszul tudása.

Amikor megláttam a konyhaasztalon Weiss doktor és Nagypapa között az első kinyomtatott plakátokat, s ki is ókumláltam, mire megy ki a játék, mindjárt felajánlottam, hogy rajzolok olyan plakátot, amelyik majd jobb belátásra téríti a népeket. Azt mondták, csak rajzolgassak nyugodtan. Én pedig fellelkesedve nekiláttam, és izgatottan megpróbáltam papírra vetni Nyugat-Magyarország, az ifjú leány bájait, amint kétségbeesetten küzd a gaz labancokkal. A magyar legénynek magamat rajzoltam. Szövegnek azt írtam oda nagy, nyomtatott betűkkel: „Megmentelek és feleségül veszek, szép Nyugat-Magyarország!” Ha csak a magam fejből merítettem volna mindezt, alighanem megelégszem az eredménnyel, ahogy más rajzaimmal is, főleg miután Nagypapa, Nagymama, édesanyám, Júlia vagy Vilma néni megdicsérte azokat. De mivel ennek eredetije is volt, és az én szememben az felettébb magas művészi értékkel bírt, így a magam műve nem állhatta az összehasonlításomat. Hiába mondta Nagypapa és Weiss doktor, hogy nagyon szép, én elégedetlenül méregettem a képet. Úgy döntöttem, modellre van szükségem, hogy jól megfigyelhessem a lerajzolándókat. Az pedig ki más lett volna, mint Júlia, akit ugyan már nem tekintettem a menyasszonyomnak, de továbbra is nagyon szépnek találtam. A kút és a baromfiudvar között lettem fel, két vödör vízzel igyekezvén a madarakhoz.

– Kis kendermagos kakaskám! – köszöntött, és mentében mosolyogva, bölögetve hallgatta végig, mit is kívánok tőle.

Vizet öntött az itatókba, aztán követett a csűrbe, kilépett a papucsából, kacér pózba vágta magát, és szoknyáját a térde fölé húzta, amiképpen meghagytam. Már ettől elakadt a lélegzetem, hát még amikor így szólt:

– Várj csak! Azt mondd, a leány három martalóccal küzd? Akkor mit szólnál, ha az ingét megtépnék itt a vállán?

Azzal se szó, se beszéd, megreccsentette a vállán a vásznat, s kibújtatta belőle gömbölyű vállát, jócskán megmutatva keble felső domborulatait is. Úgy emlékszem, Júlia abban a pillanatban tökéletes volt. Ekkor jutott eszembe először, hogy meglessem őt mosakodás közben, s bizony ezután sokszor meg is tettem. Igazság szerint ahányszor csak alkalmam nyílt rá, s bizony mondom, az első ilyen, még vétlen, de már nem ártatlan izgalmak úgy aránylanak a későbbiekhez, akár az első szerelem az utána következőkhöz, legalábbis ami az emlékek intenzitását illeti. Az első néhány alkalommal, amikor végignézttem Júlia pörére vetkezését, hosszú másodpercekig lélegezni se tudtam, se lenyel-

ni a torkomban felgyűlő nyálat, aztán olyan mohón kaptam levegő után, hogy nem felfedeznie rejtekemben lehetetlenség volt, úgy gondolom. Azt a tájfunként érkező, mindent magával sodró izgalmat, melynek nyomán szervezetem az utolsó apró sejtemben is riadót és teljes készültséget fújt, most, az ötvenedik esztendőmet immár elütve bizony már csak felidézni tudom, pedig jó erőben és egészségben vagyok, s a szerelmi kedvem is magas, bár utóbbiban bizonyára sokat segít a börtön.

Az a rajz sem sikerült sokkal jobban, igaz, modellem már akadt, de ilyenformán még kevésbé összpontosítottam a munkára. Azért Weiss doktor és Nagyapa azt is megdicsérték, pedig a három martalóc figurájához jobb híján őket igyekeztem másolni, ahogy gubbasztottak a konyhaasztal fölött. Sőt, még el is vitték a szombathelyi nyomdába, s bizony, abból is kinyomtattattak néhány száz példányt, felismervén és mondván, a gyerekraaj bizonyára jobban ellágyítja majd a szíveket, mint a száraz betűk. Az első ilyen falragaszokat meglátva persze Oszkár uram is hadrendbe állította a maga pulyáit, akik egyszerűen lemásolták a képemet, csak éppen fordítva, vagyis három magyar martalóc igyekezett elragadni rajta egy osztrák leányt, az ellenkező irányba, a felirat pedig így szólt németül: „Nem engedünk, Vierburgenland!” A propagandából csak ennyit vettek át a felek, amúgy mind megmaradtak annak, amik voltak. Például Oszkár uramnak nem lévén szekere, egyszerűen megkérte Weiss doktort (mivel Nagyapával nem beszéltek), hogy amikor a Pinka mentén északra és délre fekvő néhány faluba viszik a plakátokat, ugyan, vigyék már el az övét is, és az emberét is, aki majd kiragasztja. Hogy Weiss doktornak sem lévén szekere, Nagyapáéval mennek, az nem zavarta. És Nagyapa és Weiss doktor minden további nélkül elvitték, s a magukéval együtt kiragasztatták az emberrel, aki történetesen nemcsak Oszkár uram, hanem az ő plakátragasztójuk is volt. Sőt, sokszor a saját kezükkel tették, ha az ésszerű munka éppen úgy kívánta meg. Nem tudhatom, hogy megfordult-e a fejükben eme plakátokat egyszerűen a szemébe dobni vagy megsemmisíteni, de azt tudom, hogy nem tették.

Zsiga csendőr helyét akkor már Heinrich csendőr töltötte be Agádörön, s bár a falu túlnyomórészt magyar lévén, ugyancsak joviálisan és barátságosan viselkedett, azért mégis folyton a nyomukban járt, hogy az osztrákok által szigorúan megtiltott népszavazási kezdeményezés ellenében intézkedjék. Ez részéről nem jelentett mást, mint hogy letépkedte, amit Nagyapáék kitétek. Illetve kezdetben kötelességtudóan letépkedte a magyar nyelvűeket, majd amikor látta, hogy az Ausztriához csatlakozásra buzdítóakat is ők ragasztják, akkor helyen hagyta mindkettőjét.

BALOGH ROBERT

Tiréziász dala a sorsról

Weöres Sándornak

Míg ifjú vagy, tanulj! Másíthatsz talán sorsodon.
Körben forog minden az ember körül,
Ezüstsugár-pórázon tart a gond s a baj.

Mi más a gondolat, mint kínzó kötél, mely fojtogat.
Boldog leszel, ha a csendes középponton lepihensz,
S nem tántorogsz, s nem vonz semmi már.

De ha kellem, báj, talmi pille tárgy kiteszít
Nyugvó helyedből, dúló örvény ránt el mielőbb.
Pokolra, kínra von, pörgő tulok táncba.

Nővel eszesen bánj, ne légy túl kemény,
Tüzes érzelmen úrrá lenni nem ösztön dolga.
Lehúz a vágy egy életen át: hullani gyönyör, s fájdalom.

A nő lát, lángol is rögtön: te elutasítod? Vigyázz!
Magadra haragítod, s ellenséged lesz, gyötri magát,
Ne válassz magadnál nagyobb gondot, inkább a magányt,

De ha csöndes lányt találsz, kivel osztozni tudsz szíveden;
Őrizzed azt a legékesebb rózsát, más is erre vágyna,
S rögtön vinné, ha parlagon virít, s te már csak bánni tudnád...

S mikor vén leszel, s illatozó fa hűvös lombjain,
mirtusz- és a pálmagallyról szökkensz el a világból tova!
Már tudni fogod, mi erősebb: a szerelem vagy a halál maga?

bogár a polcra

Magánynak a forma, nekünk a csend.
Semmiből a kortyba, magunkba csöppent.
Hiába szürcsölünk jövőbe-múltba.

Macskaként dörgölőzik a homály,
ha simogatom, madarat hoz a reggel,
puha léptekkel a nyomomba lép.

A pohár formája a kézben,
A kezem nyoma a gyerekében,
a gyerek nyoma hol van?

Eltévesztem a szavakat, eltévedek a szavak között,
a legszebb mondat után a kínossá nyúló csendben,
a kudarc sem biztos, csak a *folyton változik minden*,

amit alakítok, engem is görbít,
a fiam keze a lányom kezében,
az anyám keze az enyémben?

ők hetente változnak, nyúlnak,
közben, ami voltam elvesz, szürkül,
formátlanná szárad, hámlik, elperreg,

csak egy üres skatulya kell majd,
gombostűre szúrva eltenni az aszott bogarat,
csillogó páncél, görbe láb, poros emlék...

NOVÁK VALENTIN

Vitam et sanguinem

Szangviniában sokat ért a vér, mert Szangvínia sokat harcolt szomszédjaival, és csak hullt, csak hullt a drága nedű, s itta, csak itta a föld. Ezért a szangvíniai egészségügyi főnyakkendő meghirdette a Permanens Véradás Nagy Időszakát (PVNI). Aki nem mehetett frontra, mert egy lába volt, az is félig, mert öt métert látott két szemére, és az orra hegyéig hallott, s képességeit lysergsavval sem lehetett háborús igényszintre srófolni, köteles volt vért adni. Köteles, mert másképp kötéllel kecsegtették a szomszédjainál a világbékéért harcoló Szangviniában. Ám a rengeteg halott mellett, őket már természetes szaporulattal pótolni sem lehetett, legfeljebb felfegyverzett drónokkal és robotkutyákkal, rengeteg volt a sebesült is, oly annyi, hogy nem lehetett ennyi vért kinyerni a hazafias vénákból. Szangvínia szorgos, gazdag kontinensrabló, és démonkráciavédő sáskakeltető hírében állt évszázadokon át, így megtehetette, hogy a vele egyedülként békességben élő Patvarócia lakóinak 500 durós – szangvíniai szemmel aprópénz, patvaróciai szemszögből vagyon – ajánlatot tett minden egyes véradásért cserében.

Történt pedig, hogy a szegénységben elhasználódott patvaróciaiak tömegesen költöztek a határ mellé, hogy életüket és vérüket felajánlják az egyre inkább elgyengülő Szangvínia oltárán, mely hatalomtól amúgy is erőst függték, nyersanyagok és robotkutyaszétszerelő üzemek tekintetében. Mivel patvaróciai ember át nem léphette Szangvínia határfallal óvott, szabadságszobor alakú lőtornyokkal védett határát, az egészségügyileg tesztelt véradóknak kicsiny kalyibákat szegelték, bennük stoki, priccs és egy kisszekrény zsúfolódott. Kéves cókmojkukat elrendezték, s kényelembe helyezték testüket a patvarok, ahogy lesajnálóan nevezték őket a szangvíniaiak, azaz elnyúltak a bögös pricscseken, és várták a technikai személyzetet, amely rövidesen meg is érkezett kellő irányból ápolók, nővérek, vezetékfektetők, számítástechnikai tudorok személyében.

A kényszerönkéntes véradók karjába kanült dugtak, a kanülből vérvezetéknek jutott ki az életelem a viskókon kívülre. E vezetékek továbbfutottak a határos senkiföldjén át a szangvíniai vérórákig, melyek hajszálpontosan mérték a napi vércsapolás mértékét, per fő, és összességében is. A műszer a kellő átfutó mennyiség után impulzust küldött a közeli bankokba, ahonnan folyósították az 500 durós összeget a csapra vertek számlájára, amit nyomban ellenőrizhettek is a rendszergazdák által telepített gépeken és véradó applikációkon. Hogy a patvaróciai önkénteseknek moccannia se kelljen holmi létfenntartás dolgában, mi több, kocsmába se bókászhasanak, mérgezendő önnön, de köznek ajánlott vérüket, s a lehető leggyorsabban regenerálódjon szervezetük, s újabb tiszta véradag leadására legyenek képesek, egy másik vezetéken vitaminban és ásványi anyagban gazdag folyékony tápanyagot, úgynevezett ambromannát (szangvíniai világszabadalom, csakis a világbéke és a világjólét érdekében) vezettek beléjük a PVNI határ menti népkonyháiról. A moccanatlanság záloga volt még a műholdas lábbilincs, ami már túlzásnak számított,

hisz a patvaroknak esélyük sem adatott magukat kikötni a szánt szándékkal összekuszált rendszerből...

Miután minden tökéletesen kiépült, s a környéken húsz évre előre kiirtotak mindenféle vérszívó élősködőt tetűtől poloskán és bolhán át a szúnyogig, és már hónapok óta csöndesen, de biztosan csordogált a vér Patvaróciából Szangvíniába, pótlandó a frontokon kiömlő özönt, történt valami, a hírcsatornák káros sugárzásából nem jósolható, előreláthatatlan dolog...

Véget ért a háború. Egy hétre. Az ilyen békés napok amúgy is csodaszám-
ba mennek a Föld bolygón, lehet, más lakott bolygókon is, csak nem tudunk róla. A harcosan pufogató emberek mind meghaltak, a véradó emberek, lévén, nem érkezett már a vérükért utalás, a visszautalásért folyékony élelmiszer, szintén meghaltak. Ezt is úgy kell elképzelni; először még félre tudtak tenni jócskán az 500 durós vér-díjból, ám az öldöklés vége felé, mikor már a fellegek vérmocskos alját nyaldosta a háborús infláció, szinte semmi sem maradt az összegből saját számlán, mindent a folyékony táplálásra kellett költenie a rendszerre kötött patvaroknak, s mivel már szangvíniai hivatalnok sem maradt, akivel semmissé tehető lett volna a blaszfemikus és fölöttébb előnytelen, sok záradékkal és kisbetűvel spékelt vérszerződés, hiszen valahány a lövészárkokban és a szögesdrótokon fennakadva porlott, és/vagy a Varjújóléti Bizottság büféjében szervírozott, maradniuk kellett priccseiken, a Nagy Vérvör részeként, de ha lett volna akár csak egyetlen hivatalnok is, aki a több ezer véradó szerződését megszünteti, akkor meg a szakértő személyzet hibázik, amely a bonyolult vérkötelékből kibogozza a szerencsétleneket.

Az erősen, és immár gépszerkesztők által rostált híradásokból tudhatták a patvaróciái véradók, hogy az utolsó szál katona és civil is az enyészeté lett Szangvíniában s a vele harcban álló szomszédoknál. Eleinte, mikor először akadozott az utalás, pénz híján a visszatáplálás, s még volt erejük hozzá, s azt gondolták, ezzel elérhetnek valamit, próbálkoztak is kettéhajtani a kanülből kivezető csövecskéket (egyfajta, kis erejű géprombolásként utalnak erre a történetírók), de ezzel csak szörnyű fájdalmaknak, agyakadozásnak, szívritmuszavaroknak tették ki magukat... Aztán szép lassan meghaltak, utolsó csepp vérük elfolyása (mert már az automatikus, pénzfüggetlen karbantartás sem működött, és a vérfolyás nem állt le, míg újratöltődött az emberfiola) vagy egyszerű kiszáradás, esetleg éhen-szomjan-halás miatt.

Szangvíniában egy hét alatt megtörtént a hatalomátvétel, ahogy Szangvínia szomszédjainál is. Ezt nem igazi hatalomátvételnek kell elképzelni, hiszen nem volt kitől átvenni a hatalmat, inkább csak megörökölték a pléhpfák. Mikor az utolsó emberi parancs is felülíródott a robotagyakban, talán ha huszonegy óra kellett hozzá, mindenütt metáluralom tetőzött. A robotkongresszusok, -parlamentek, -nagytanácsok mindenik érintett államban megszavazták a háború folytatását, amelyet a teremtők tisztelete iránt fogékony, de mégis függetlenségre szomjúhozó, szóval meghasadt kibermék folytattak is, természetesen a teremtők tiszteletére hivatkozva. Vérre már nem volt szükség. A szangvíniai robotküldöttség új szerződést kötött a még felerészt emberekből álló Patvaróciában. Az esetleg életben maradt, nyöszörgő, szörnyű végtusában vonagló véradókat likvidálták a rendfenntartó gépek, és sokkal modernebb, légkondicionált acélkasznikba, önreprodukáló donor-robotokat telepítettek. Ezeket patvaróciái összeszerelő üzemekben, lehető legmesszebb a bombákkal kecsegtető frontoktól, még kart hidraulikába öltve, emberek és félintelligens (mondhatni rabszolga) ipari masinák szerelték össze...

Az önreprodukálók, *akik* minimális anyagból, a beléjük épített háromdés hőnyomatóval sokszorozták szerveiket (alkatrészeiket, áramköreiket), melyet bonyolult futószalagrendszereken küldtek a vörös kereszttel díszített, nyugodtan porrá lőhető szangvíniai robotkórházakba, ahol a sebesült gépek javítását végezték, nem kértek semmit, mégis kaptak. Ődonorságaik csöveken olajhoz, teleportáció révén nyersanyaghoz jutottak, és bankszámlájukra utaltak minden egyes, belsőleg nyomtatott alkatrészért 5 000 000 ColDurót, melynek egy részét felhasználhatták volna arra, amire programozták őket, illetve arra, ami felé tovább programozták önmagukat, ha győzelemmel ér véget a fémrecsegtetés...

Mikor a harcoskodók utolsó robotja is megsemmisült, Patvarócia provincia pedig végleg leállt külső segítség nélkül, a rossz nyelvű, lefizetett históriások, a szét nem lőtt vagy szerelt gépelmék szerint a megmaradt emberhordák megtáltak kezdtek enni, ha nem is heavyt, de a puhábbakat, egyfajta hiánybetegség, pszichologizálva – a géppé válás iránti vágy első és utolsó jeleként. Ám lényegében beletört a foguk...

De ez már senkit sem érdekelt, hiszen a ciklus végére értünk...

S a két ország közötti alagcsöveken legfeljebb plutóniumízű, hengeres férgek közlekedtek, míg a világ világ maradt... Ha ezt a történetet, talán az utolsót, amit ember írt, be lehet fejezni efféleképpen...

NYILAS ATILLA

Brumi

Mackóm, akit huszonéves szüleimtől
még akkoriban kaptam karácsonyra,
mikor alig lehettem nagyobb nálad,
de csak a minap adtam neked nevet,

okkersárga szőröd erősen megkopott,
világosabb orrod elszíneződött,
füled talán még jobban lekonyult,
fekete gombszemed lefelé mered –

mi mindent láthatott a kezdetek óta:
szűkös albérleteket, költözéseket,
apai nagyszüleim kőbányai otthonát,
hol egy ágyban aludtunk hárman,

a második emeleti kelenföldi lakást,
nem emlékszem, öcsém játszott-e veled,
a nyolcadikon külön szobám lett,
kamaszként, ifjúként se száműztelek,

inkább magamat, és te maradtál,
vittek magukkal a szüleim falura,
megjártad a játékszerek poklát,
a padlásán porosodó feledést,

anyai nagyanyám hosszas tisztogatása
jelentette számodra a purgatóriumot,
és most visszajutsz tán a paradicsomba,
egy kisgyerek ragaszkodó kezei közé.

Episztola anyámhoz

Talán hiba, de zokon veszem,
ha valaki csúnyán emleget,
függetlenül attól, ismer-e –
a ballagásomról indulóban ezért
ugrottam neki egy fiatalembernek,
egy főszerkesztő visszaszívta,
egy jelentős író nem emlékezett,
félreértésből tehette egy nő,
valakiről meg csak mondták,
és elsötétült irányában a szívem.

Gondolom, ha elveszítelek,
írni fogok majd rólad.
Hogy mit jelentettél nekem igazán,
csak akkor fogom megtudni.
De téged ez most nem vigasztal,
hát láss szellemszemekkel:
ha túléllek, egy kötetem élén
téged idéző ajánlás fog állani.
Nem kevesebbet tűztem ki célul,
mint hogy annyiszor félrehallott,
például tizennyolc éves koromban
az engem keresztelő pap által
a plébánia anyakönyvében is elírt
lánykori neved végül megtanulják,
és mindaddig emlékezzenek rá,
amíg valaki beszél magyarul.
Sorompóba szálltam,
de fogytán az életidőm,
az esélyeim nem túl jók,
ám nem adom fel,
ha nem győzők, hát nem győzők,
erős mezőnyben
alulmaradni se szégyen.

BORCSA IMOLA

Időgép

Vasárnap István bátya egyedül jön mamához, nagy dérrrel-dúrral érkezik. A kapu is nagyot döndül, ahogy bevágja, aztán belerúg az egyik pálmába, ami túl magas, se pincébe, se szobába nem fér, ezért kint van a bejárati ajtó mellett. Akkorát rúg bele, hogy a pálma eldől és reccsenve kettéhasad, ezt az ablakból nézem végig. Úgy toppan be, hogy nem is köszön senkinek, csak leül. Mind őt nézzük, de nem szólalunk meg, mama kérdez aztán annyit halkán, az aragáz felé fordulva, hogy mi baja van szerencsétlen fával. István bátya felmordul, de nem beszél, egész ebéd alatt bámul maga elé furán, és a focizás is elmarad. Senki nem kérdezi, mi baja, azt csak találgatjuk, miután elmegy, de komoly dologra nem gondolunk.

Anci nénje tudja meg elsőnek, ő hívja anyát a hírrrel. Éppen esti mesét nézek, mikor cseng a telefon, hosszan, már kiabálok anyáéknak, hogy jöjjenek végre, és vegyék fel, nem akarok én emelni kagylót, utálok hallózni, aztán várni, hogy vajon ismerős vagy idegen hang szólal meg. Anya végre-valahára megérkezik, én pedig félek, hogy le kell majd halkítanom a tévét, hogy beszélni tudjon, pedig a legérdekesebb résznél vagyunk a mesében, de nem úszom meg ennyivel sem, mert néhány szó után anya feláll, kiveszi a kezemből a távirányítót, és a tévét kikapcsolja. Int, hogy menjek ki a szobából. Hiába nézek rá csalódottan, kérlelőn, kétségbeesetten, észre se veszi, olyan riadt arcot vág, mint Anci nénje, mikor koponyát lát.

István bátyáék válnak, ez a hír. Akkor hallok válásról életemben először, anya magyarázza el, mi az, és azt is mondja, hogy az senkinek sem jó, és ha jobban belegondolok, tényleg, nekem sem, például a melegszendvics miatt. Karola ágyó készíti a legfinomabbat a világon. Pedig az nem is igazi szendvics, mert nem két kenyér közé, hanem egyetlen szeletre van minden rápakolva, és ezt Karola ágyó beteszi a mikrohullámú sütőbe, amiről azt mondják, senki másnak nincs még a városban, és ettől a vaj átítatja a kenyeret, a szalámi kicsit megpirul, a sajt megolvad, sistereg, annál finomabbat elképzelni sem lehet. Ráadásul gyorsan készül el, olyan gyorsan, mint ahogy az LOC oldja fel az odaégett zsírt az edény aljáról, egy szempillantás alatt, anya mindig így mondja, mikor a bemutatókra gyakorol, kívülről fújom már az egészszet.

Onnantól kezdve mindenki egymásra mutogat, ideges, szomorú. Anci nénje kioktatóan mondja, hogy aki tud a félrelépésről, és nem tesz semmit, az mindenképp felelős, jobb, ha ezt anya nem háritja. Gondolkodom, miféle félrelépésről beszélnek, és kiéről, én nem emlékszem semmi befáslizott bokára, bigegésre, sántikálásra. És egyáltalán hogy lesz válás ebből? Anya szerint utólag okosnak lenni nem nagy kunszt, neki ott a közön lenni, na, az nehéz, azt se tudja, ki pártjára álljon, meg különben is könnyű Anci nénjének onnan Brassóból kapitánykodni, mert nem rá zúdul minden, hanem anyára, ő hallgatja Karola ágyó panaszát, mama szidalmait, és ő nézi a bátyját minden este részegen.

Anya lódít, pedig mindig azt mondja, az csúnya dolog. István bátya nincsen minden este nálunk, de ha jön, tényleg mindig egy üveg whiskyvel érkezik. Apa

is kortyolgat belőle, de ő nyakalja, aztán dülöngél. Dülöngél és mormog, hadovál, hogy nem lehet ezt bírni, hogy valaki vagy ügyeletben van, vagy pihen, mert másnap ügyeletbe megy, vagy fáradt az előző napi ügyelet miatt. Ezt a szót ő már nem akarja hallani senki szájából ebben a jó kurva életben. De ez nem is igaz, mert ő még így is, még ezt is elviselné, mert ő ennek a ribancnak mindent elvisel, figyel minden szeszélyére, ő viszont egy ártatlan kis botlást is képtelen megbocsájtani, és ne gondolja senki, hogy ő nem tudja, mi az oka, az új belgyógyással szűrné össze a levet, az a görény csak a zöld jelzést várja, azért sürgős a válás ennyire. Anyáék ilyenkor csak hümmögnek, nézik az órát, hogy kéne lefeküdni, de azért nem teszik ki István bátyát, csak engem küldenek be.

Szóval nekem ez az egész botlás vagy félrelépés homályos, mint a Daciánk ablaka reggelente, mert hiába új, van egy kicsi baj a fűtéssel, apa ötpercenként törölgeti ronggyal az ablakot. Egészen addig homályos, míg meg nem hallom egyik este beszélgetni anyáékat. Azon tanakodnak, hogy lépjenek ki az Amwayből vagy se. Hogy szabad-e olyannak dolgozni, aki szétdúlja a családot, ezt kell vajon szem előtt tartani, vagy az üzletet? De hát miféle üzlet ez, ráfizetés az egész, veti közbe apa, de én már nem hallom, mit mond utána, mert iszonyúan megijedek. Ezek szerint az egész kalamajkának az Olgi-ügy az oka. Akkor pedig az én kotyogásom a ludas a dologban. Miattam van minden. Miattam bánatos Karola ángyó, miattam iszik István bátya, miattam kap össze folyton anya és Anci nénye. Az én hibám. Muszáj helyrehoznom valahogy, de a baj nagyon nagy, itt nem segít bocsánatkérés, hantázás, sumákolás. Ide időgép kell, jövök rá hirtelen, és el is határozom magam aznap éjjel. Visszautazom az időben, és visszacsinálom a kotyogást.

Óra biztosan kell hozzá. Nem is tudom, egy elég-e. Ha kell, össze tudok szedni négyet. Anyának meg apának is van karórája, meg van a karóra formájú falióra a konyhában, aztán meg egy összehajthatós fekete az éjjeliszekrényen. Ezekkel kell bebújjak valami zárt helyre. Mondjuk, a debaré aljába. Ahogy ezt kifundálom, azon kezdem törni a fejem, mikor hajthatnám végre. Fél hét van. Anyáék hétkor szinte mindig híradót néznek, akkor egy darabig biztosan nem kaphatnak rajta, gondolom.

Kisompolygok a konyhába. Anya mosogat, lassú, óvatos mozdulatokkal, hogy ne csörömpöljön, közben nagyon figyel. Az órája a kagyló mellé van ledobva, apáé ott hever a kulcsos tálkában. Ő egy amwayes kazetta dobozával babrál, amit éppen hallgatnak. Tavaly öt kontinensen jártam, tizennyolc országban, és nagyon jól éltem, mondja a néni a kazettán. Észrevetted, hogy ezek sosem mondják el a lényegét? Hogy mit kellene csinálni konkrétan, hogy az üzlet nekünk is menjen, morfondírozik apa, mire anya pisszegtetni kezd, hogy most figyelni kell. De hát a pozitív gondolkodás a lényeg, még mindig nem érted, mondja később apa balgaságán bosszankodva, de akkor már apa nem figyel, mert kockázunk.

Mikor ők átvonulnak a nagyszobába, én csak tettetem, hogy a hálóba megyek, megállok a folyosó közepén, és hallgatózom. Aztán ahogy bekapcsolják a tévét, és a fészkelődés is abbamarad, visszasettenkedem a konyhába. A sötétben nekiütközöm a széknek, beütöm a térdem, de ők szerencsére nem hallják meg. Felmászom a körkanapéra, hogy levegyem az órát, de csak az alját érem el, a szegről leemelni nem tudom. Előbb arra gondolok, felteszek egy széket is a körkanapéra, arra állok, aztán mégis inkább úgy döntök, nem vacakolok ezzel, hátha három óra is elég a működéshez. Elcsenem a két karórát, aztán nyargalok hátra a hálóba, és magamhoz teszem az összecsukhatóst is. Kinyi-

tom a debaré ajtaját, és halkán kiveszem alulról a porszívót, annak a helyére pont beférek. Már bent vannak az órák, én is épp mászom befelé, mikor eszembe jut, hogy nem tudom pontosan, mikorra kell visszamennem az időben. Töröm, töröm a fejem, aztán egyszer csak beugrik. Az ellenőrző. Előkotorom a táskám aljából, a végében meg is találok. Tisztelt Szülők! Holnap, november 26-án, szerdán délután 17 órától szülőértekezletet tartunk. Rendben, akkor irány vissza aznap délutánra.

Bebújok a debaré aljába, behúdom az ajtót magam mögött, épp csak résznyire hagyom nyitva, hogy egy kevés fény beszűrődjön. Kipattintom a karórák oldalán a forgó műtűröket, amivel apa az időt állítja be, és elkezdem tekergetni őket. Közben rágondolok erősen az utazásra, november huszonhat, november huszonhat, ismételve magamban, végül behunom a szemem, és várom, hogy a gép működésbe lépjen. Várom, de semmit nem érzek. Kell egyáltalán érezek valamit, gondolkodom. Kicsit kezdek elálmosodni. Arra jutok, ez jó jel lehet, végül is az utazás fárasztó. Kidugom a fejem, duruzsol a tévé, kéken villog, a porszívó ugyanott. Lássuk, mászom elő reménykedve. Kicsit fáj a térdem a kuporgástól, sántikálva osonok a nagyszobához. Előbb csak benézek, anya észrevesz, és mosolyogva paskol a kanapéra, hogy üljek melléje. Odamegyek. Mindkettőjükön ugyanaz a ruha van, mint azelőtt, bár ezen nem indulhatok el, mert anya otthon mindig a bolyhos sötétkék sztreccsnadrágot és a virágos magasnyakút hordja, és apa is mindig ugyanazt a fekete tréninggatyát viseli, ami alul, a gumírozott résznél lyukas. Milyen nap van ma, kérdezem óvatosan. Anya a hajammal babrál, de a tévét bámulja, rám se néz, úgy felel. Csütörtök. Ez rossz jel, de azért még picit reménykedem. És milyen év? Hát nem tudod, nevet fel apa, és csodálkozik. A kérdő tekintetére bambán rázom a fejem. Ezerkilencszázkilencvennyolc, mondja. Ó, fityfranc, ez nem sikerült, keseredem el rettenetesen.

Lefekvés után sokat töröm a fejem, hogy hol lehet a bökkenő. Eszembe jut, hogy biztos az évváltás a hibás, az lehet a trükk, hogy nem elég az óra, naptár is kell. És az sem lehet mindegy, hogy milyen, nem fog az utazás kilencvennyolccsal működni, kilencvenhetest kell szereznem.

Másnap tűvé teszem a házat. Naptár mindig van a konyhában, ott tartjuk a körkanapé háttámlájánál a sarokban, és zsebnaptár is fityeg itt meg ott, de egyik sem tavalyi. Márpedig nekem az kell. Anyáék elé állok, hogy a tanító néni azt mondta, hétfőre vigyünk az iskolába naptárt, kilencvenhetest. Azt meg minnek, képed el apa, és főleg miért nem jó az idei? Vonogatom a vállam, hogy én azt nem tudhatom. Megkérdezzük nagyanyádat, tűnődik.

Vasárnap csak mi megyünk mamához ebédre, István bátyáék pakolnak, Karola ángyó költözik vissza falura a szüleihez. Mama meg se kérdezi tőlem, hogy megy az iskola, be se lépünk rendesen, már kezdi, hogy Karola ángyó így pénzéhes liba, meg úgy háládatlan némben, nem tud egy zakuszkát megfőzni, egy muraturát eltenni nem képes, és mindenki elnézi ezt neki, még az elkapart fattyát sem emlegeti senki soha, pedig az ő hibájából nincs unoka, és erre tessék, ez a hála, egyből ügyvédhez fut, és az utolsó bőrt is lehúzná Istvánról, mégis mi van a fejében? Tudja ő jól, milyen az, ha egy férfi lator, de ez nem azt jelenti, hogy nyomban válni kell. Ezt hallgatjuk egész délután. Akkor is zsémbel, mikor hátramegy a belső szobába, hogy egy papírkupac aljáról előtúrja nekem a naptárt. Mire kell, jut hirtelen eszébe megkérdezni, mikor a kezembe nyomja. Kell vigyük az iskolába, hebegem, mert már nem vagyok biztos benne, hogy az időutazás jó ötlet.

Viszont bárhogya lesz utána, az ennél csak jobb lehet, gondolom, úgyhogya este megint bebújok az időgépbe. Nálam vannak az órák, és nálam a naptár is, november huszonhatodikát pirossal bekarikáztam. Bebújok, koncentrálok, várok. Kis idő múlva kikukkantok az ajtón, semmi mozgás, előmerészkedem. Anyáékat ugyanúgy a tévé előtt találom, mint múltkor, és rosszat sejtek, de azért szép sorjában felteszem a kérdéseket.

Vacak az időgép, valami baja van. Azon tűnődöm, mi lehet. Aztán eszembe jut, hogya a filmekben az időgép mindig forog, úgy lép működésbe. Forgás, ez lehet a kulcs. Forognia kell. Forog a kerék, a betonkeverő, a kar a húsőrőn, gondolkodom, de ez mind nem jó. A szőlőprés sem, az túl kicsi. Megvan! A mosógép, igen, a mosógép lesz az! Pattanok fel, de anya szól, hogya fogmosás, aztán irány az ágy. Annyira izgulok, ki se bírom mondani, de jön utánam, nézi, mit csinállok, aztán ők is lefekszenek, muszáj várnom még egy napot.

Másnap este híradó előtt beállít hozzánk Karola ángyó. Most vörös a haja, nem szőke. Magas, vékony, hátul az égővörös kontyával olyan, mint egy tilos világitó szemafor. Egy dobozt cipel, néhány kölcsönkért holmi van benne, vissza szeretné adni őket, azt mondja. Anya bártortalanul veszi át a dobozt, hebeg, közben odaszaladok én is, Karola ángyót megőlelem. Könnyes a szeme, és tétovázik, mikor anya behívja teára, de végül belemegy. Én eldöntöm, most próbálom meg ismét az időutazást, itt a tökéletes pillanat. Órával, naptárral bemasírozok a fürdőbe, nagy nehezen bepréselem magam a mosógépbe, összekucorodom, de kilóg a fejem. Fészkelődöm, helyezkedni próbálok, kicsit kényelmetlen, de végül sikerül, beleférek teljesen. Épp az órákkal kezdenék babrálni, mikor eszembe jut, hogya a mosógép nincs beindítva, úgy biztosan nem fog működni az utazás. Kimászok, nyomom az egyik gombot, semmi. Egy másikat, a gép meg se nyekken. Elkezdem összevissza nyomogatni őket, végre hallom a rövid zenét, és minden gomb világitani kezd. Szuper, készen állok, örvendezem, és ismét bemászok, helyezkedem, a mosógép ajtaját behúszom. Húszom, de nem kattán. Próbálom nyaggatni, húszom két kézzel, sehogya sem megy. Mindegy, nem szalaszthatom el az alkalmat, gondolom, akkor így kell megpróbáljam. Elkezdem a szokásos koncentrált, mormogást, tekergetését az óráknak. Várok egy darabig, aztán kimászom. Dobog a szívem, alig visz a lábam, úgy közeledem a nagyszobához.

Bekukkantok. Karola ángyónak még mindig vörös haja van. Ebben az egészben az a megalázó, hogya én tudtam meg utoljára, mondja anyának nem is vádlón, hanem nagyon szomorúan. Én pedig rájövök, hogya végig rossz volt a terv, nem jó dátumra akartam visszamenni. A lényeg nem az, hogya a kotyogást visszacsináljam, az lett volna igazán jó, ha erről az egészeől egyáltalán semmit nem tudok.

DOMOKOS DOMINIKA

egy másik versem kapcsán

az istenek is öltözködnek,
olyanok, mint mi.
haját kefélnék és cipőben hagyják a meleget.
tejbe mártják a kenyeret
és spangliznak, hogy aztán
madarakat számoljanak a gangon bárány helyett.
őket is az asztal hozza össze vasárnaponként,
meg a rántott hús.
félnek a bőrráktól és az öregedéstől,
a zebrán csak a fehér csíkra lépnek,
égeti a talpukat a beton
és az izzadság a tarkójukon gyűlik össze.
ondót törölnek a hasról, a mellről
és tanulnak késsel villával enni.
kifordított ruhára fogják a szerencséjüket
és anakrosztichonban vallanak szerelmet.
marnot és pillinszkyt olvasnak,
megengedik maguknak, hogy azt higgyék,
az alföldet sodrófával tették ilyen lapossá.
nem bíznak magukban,
ezért magukra kötik a kulcsosomót is.
atavisztikus, egymást teremtjük
és istent látunk másban.
fajtalankodás az elmélettel,
ők is emberek,
egymással kefélnék
és cipőben hagyják a meleget.

utazom a 151-esen

ma reggel én vagyok a fura ember,
aki szandálhoz zoknit húz.
a saját szabályaim szerint szeretek élni,
ezért augusztusban is meleg teát iszom.
kisfaludy utcánál szállnak fel.
banyapúp és pólóba zárt nyakszirt.
lábak közé fogott szatyor,
amiben elfér a lilahagyma
és fél kiló krumpli.
zsírfolt az ablakon,
valaki megpihent.
ma nem viszolygok.

a lábszárakat szúnyogok környékezték meg.
 a test egy váza, csak a nyak látszik ki.
 otthon még borsikmiklóst olvastam,
 aki allegóriába menekül
 és kafkára hivatkozik,
 míg én annyit sem tudok,
 hogy hivatkozzak bárkire.
 kipestet szagolok és közben
 a balatonra képzelem magam.
 almdudlert iszom
 és verseket írok,
 de nem úgy, mint borsikmiklós.

már nem csak olyan

ma este sápadt,
 mint egy krónikus beteg
 vagy egy akril festmény,
 amiben túl sok a szürke,
 de azért kirakjuk a falra.
 színeveszett,
 mint a zuhanykabin üvege,
 amin kéthetes vízkő telepszik
 és szomorú
 fáradt,
 mint a 2 napos kifli a hűtő tetején,
 sok vajjal nem akad a torkon
 most sápadt,
 mint egy krónikus beteg.
 ő a csukott szemű templom
 az utcasarkon,
 hamis állításokban keres kapaszkodót
 elsiklik a részletek felett
 mint a részrehajló tanár
 nemazidómúlikhanemén
 olyan, mint
 a kétsimaegyfordított.
 jobbraisbalraisnéz.
 akár ha csak átkelne az úton
 tisztulni csendig
 a nászéjszakán
 a válóperen
 a szántóföldön
 a kórteremben
 a temetőben
 ma este ismét sápadt.
 krónikus beteg.

FINITA ÉVA

Hádészhoz féluton

Hádész honába vitt a világod
testvérkém, drága Perszephoné
de már árnyadat sem találok.
Üszkös tavaszban, idegenben
hogymint simítsak lágyan a lelken?
Távol a tenger morajától
a fényektől, a villódzástól
benned tüzek morajlanak
és mind a mélység téged gyászol.

Lelked kis fény sugarra tenném
és elüldögnék vigyázón
az alkonyon, a sűrű estén.
A hűvösökbe mártva kínod
a szíved fájdalomát megenném.

Teste ha nincs már, csak a hamva
hogymint térdelnék elé zokogva...
Édes lelkemnek mondanám őt
kivarázsolnám mind a régi
belé maródott bajt, hiányok
erőtleneségek sok kudarcát.
Amíg még érzek. Amíg látok.

Égi és földi kertek

A kert kitakarta magát
fénylik a gyümölcsfaág
éled az umbra a földön
napra hasal a világ.

Mintha ez lenne könnyebb:
eltűnnek az égi könnyek
tűszúrás – fényekkel játszik
csipkefa, míg földre görnyed.

Nem vezet út fel az égig
Nap és Hold hiába fénylik
zárt rendszerében a létünk
gránátalmája érik.

Égen és földön a kertek
az alsó világra lelnek
(minden, mi teljesül: három)
Párkákkaal nem feleselnek.

Vérhold

Vérhold. A titkok tört homálya
bazaltkövekbe ütközik.
Áttúnik felhőkön a fátyla
szaggatva leng a holt hidegre
az erdei kiégett csöndre.
Halott a lélek, szája üszkös
és mozdulatlan, mint az úttest
hol árnyékát viszi világgá
egy bűnös lélek szenvedőn.
Ki járna itt, ha ők se jönnek
erre az idegen vidékre
ebbe a márciusi télbe
az egek huzatos zúgása
kinek is fájna? Csak nekik.

A lelkeken megül a pára.
Leccsapódik a barna rögre
hallgatózik a vér szagára.
Az elmúlásban van az erdő
erdőbe költözött a múlás
boldogtalanság erdejébe.
Úgy szaggatják húsig a testet
a léleksebeket járt nyársak
a holdhidegben! Meg ne álljon
az óra itt, mert vészidő van!
Ha farkas járna a vadonban
ha róka kullogna az úton
ha fácánkakas kakkja szólna
felébrednének tán a holtak.
De itt jéghideg nyugalom van.
Elfogadás, beletörődés
mert megtörette már a sorsa
a réges régtől szenvedőt.
Csak ne sajogna úgy a lélek
ne látna oly tisztán a szempár
ne reszketne a félelemtől
az összeszorított torok...

Pihenjenek az angyalok...
Mert terhet vittek ők is akkor
mikor a végső jaj kihallott.
Gyógyulj, szempár, ó, szív, tapasz
magadra rémült búcsúmat!

NOVOTNY TIHAMÉR

A Szentlélek kollázsa

Tizenöt éves a Székesfehérvári Egyházmegye
Kortárs Művészeti Gyűjtemény

Tizenöt év nem nagy idő, ha nagyobb, koherensebb terminusokban, kulturális kurzusokban, egyéb impulzusokban, új távlatokat nyitó és felvázoló történelmi korszakokban, netán emberöltőkben gondolkodnánk. A Székesfehérvári Egyházmegye Kortárs Művészeti Gyűjtemény esetében ez a rövid időszak: 9 megvalósult (plusz 1 megtervezett, de elmaradt) tárlatot, 11 kiállító-művészt, valamint 27 alkotót számlál. Ám amennyiben Rabóczky Judit Rita *Giotto angyalai* című, 7 „szobortorzóból” álló installációját egy műnek tekintjük, valamint Somogyi Győző Spányi Antal székesfehérvári megyéspüspököt ábrázoló *Portréját*, illetve Jovián György Spányi Antalt és Reha Györgyöt megörökítő *Kettős portréját* is ide soroljuk, akkor ez a gyors kalkulus 36 darab többféle technikájú és műfajú munkára vonatkozik, módosul a kollekcióban. A számok azonban nem sokat mondanak a szóban forgó gyűjteményről. Annál több részletet tudhatunk meg abból a jubiláló katalóguskönyvből, amelyet Reha György kurátor írt, szerkesztett, állított össze az együttműködő alkotók, valamint a 75. születésnapját ünneplő (nyugalalmazása előtt álló) Spányi Antal megyés püspök ötletgazda/donátor tiszteletére.¹

„Az 1777-ben alapított Székesfehérvári Egyházmegye püspökei közül sokan ápoltak bensőséges kapcsolatot koruk kiváló művészeivel. Püspökelődjeim közül többen megrendelőként és gyűjtőként is felléptek, s általuk kimagasló alkotásokkal gazdagodhatott Székesfehérvár városa és az egyházmegye is. Én is az ő példájukat akartam követni, és ebben a szellemben próbálta Reha György a kiállításokat rendezni, az alkotásokat gyűjteni, amiért köszönetemet szeretném kifejezni” – írja a nagytiszteletű püspök úr a kiadvány előszavában.²

A köszönetnyilvánító egyszerre utal az egyház kezdetektől felvállalt, majd a 20. század második felétől radikálisan megváltozott társadalmi és kulturális körülmények hatására többször újratárgyalt, újjáélesztett és újrafogalmazott azon szerepére, miszerint a pápai állásfoglalások mindig is az egyház barátainak, a megváltás tolmácsolóinak tekintették a hiteles művészeket: „akik az egyház segítői a láthatatlan, kimondhatatlan Isten üzenetének közvetítésében”.³ Spányi Antal és Reha György karizmatikus vállalkozásának elköteleződését egyértelművé teszik Ferenc pápának szintén az előszóban közölt sorai: „A hiteles művész mindenkinél jobban beszél Istenről, képes megéreztetni a szépséget és a jóságot, eléri az emberi szívet, melyben felragyog a Feltámadott igazsága és jósága. A mostani nehéz helyzetben, amikor világunkat a bizonytalanság és a szomorúság tölti el, a művészek küldetése még fontosabbá vált. A szépség ugyanis mindig örömforrás, kapcsolatba hoz minket az isteni jósággal. A szépséget Isten ajándékozta nekünk. Ez pedig örömmel tölt el, megnyugtat, jót tesz nekünk. Növeli hitünket, ezért közelebb visz minket az Úrhoz.”⁴

Természetesen a Székesfehérvári Egyházmegye Kortárs Művészeti Gyűjtemény megalakulásának is – feltételezhetően a világ művészeit megszólító pápai üzenetek, levelek és találkozókatól nem függetlenül (lásd VI. Pál, II. János Pál és XVI. Benedek pápa ilyen irányú törekvéseit) – megvan a maga személyes története, amelyet a kurátor és kiállítás-szervező tanácsnok tárgyilagos és jó kedélyű visszaemlékezéséből tudhatunk meg szintén ugyanebből a kiadványból, valamint abból a beszélgetésből, amelyet a Magyar Katolikus Rádió *Látóhatár* című műsorában hallhattunk tőle 2025. augusztus 1-én.⁵

Az 1984-től 2024-ig, felesége haláláig Bécsben élő, ám onnan rendszeresen hazalátogató, 2025 tavaszától Magyarországon tartózkodó Reha György – aki egykor családi inspirációra

(hiszen édesanyja fotós volt) maga is művészként kezdte pályafutását, tudniillik fotómontázsokat készített, Aknay János révén, akit 1971-ben ismert meg, kijutott Szentendrére, ahol 1972-ben többedmagukkal megalakították a Vajda Lajos Stúdiót, később átnyergelve a művészet-szervezői pályára 1975-től létrehozta a Toldi Galériát, majd 1981-től a Fotógalériát⁶ – 1996. június 8-án a milicentenárius évében ismerkedett meg Spányi Antallal a budapesti Rózsák terén álló Árpád-házi Szent Erzsébet-plébániatemplom előtt, ahol valamikor szülei esküdtek, és ahol őt is keresztelték.

A történet annyira banális, mégis briliáns és bibliásan egyszerű, gyors, gyakorlatias, határozott és derűsen megkapó, hogy érdemes hosszabban idéznem a szerzőt: „Gondoltam, megnézem a templomot, de a kapu be volt zárva. A történetnek itt vége is lehetne, mint annyi történetnek, ahol az ember egy zárt kapu előtt áll. Fiatal barátainak szoktam mondani, hogy az első csalódás után nézzenek körül. Hátha. Amikor én körülnéztem, egy fiatal papot láttam, aki a plébánia bejárata előtt beszélgetett. Spányi Antal, a templom plébánosa volt. Bemutatkoztam, és ő készségesen megmutatta a templomot. Kiderült, hogy nagy dologba kezdett. A templom külső és belső renoválásába. Azzal búcsúztam, hogy jelentkezem. A bécsi 7. kerületben hét katolikus templom volt. A budapestiben csak egy. Egy hónap múlva mondtam neki, adjon hét levelet, amit én már meg is fogalmaztam. Céлом az volt, hogy ezekkel felkeresem a bécsi 7. kerületi templomokat, és egy partnerséget ajánlok nekik. Jobban hangzott, mintha csak pénzt kérnék. Nagyon tanulságos találkozások voltak. Akkor még volt egy pozitív hangulat a keleti változások miatt, mégsem akartak segíteni. Végül is az esperes, akivel utoljára beszéltem, küldött kétezer schillinget. Ezt a bécsi magyar katolikusok akkori vezetője, Hegyi György atya megtoldotta, és mi is hozzáadtunk. Nemsoká egy elég szép összeget sikerült átadnom. Ezzel kezdődött a barátságunk. 1997. január 1-én az év első szentmiséjét vele ünnepeltük, és utána egy koccintásra leültünk. Amikor Fehérvárra került [Spányi Antal püspök 2003. május 24-én lett a Székesfehérvári Egyházmegye vezetője], ezekből január elsejei ebédek lettek.”⁷

A két katolikus keresztény ember barátsága így vált 2009 után – azaz nagyjából XVI. Benedek pápa *A végtelen szépség forrása* című, művészekhez címzett beszédétől is számítva az időt – kortársi szövetséggé egy Kortárs Művészeti Gyűjtemény létrehozása érdekében. A közös világnézeti, hitbéli meggyőződés és teológiai esztétikai fogalomkészlet, illetve szóhasználat platformján állva, valamint a 2007-től Magyarországon is kibontakozó a Templomok Éjszakáját és a Szakrális Művészetek Hetét magába foglaló *Ars Sacra Fesztivál* mozgalom hátszelével is megtámogatva 2011. szeptember 17-én Aknay János festőművész kiállításával indult a székesfehérvári program és a gyűjtemény.

Reha György, aki kétségtelenül rendelkezik jól alkalmazott és eredményesen hasznosítható kultúrdiplomáciai képességekkel, valamint rábeszélőkészséggel a különféle alkotóemberi érzelmek, szemléletek, gondolatok és érdeklődési területek kibékítésére és összehangolására, a Szent István Hitoktatási és Művelődési Ház színház- és kiállítótermében lebonyolított megnyitókat igyekezett mindig összművészeti eseménnyé alakítani, ahol a közönség csak egy körültekintően szervezett műsor, beszédek, felolvasások, szavalatok, zenék, filmek meghallgatása és megtekintése után nézhette meg a főeseményt, magát a tárlatot.

De hogy megértsük ennek a 21. századi „kulturlovagnak” a szempontjait és motivációit, valamint elköteleződését a magas kultúra, a katolikus hit, a szép, a jó és az igaz teológiai esztétikája iránt – aki a jelek szerint vállalta az ezzel járó szélmalomharcot is, ami Spányi Antal esetében természetes elvárás, adottság és körülmény –, nem árt megismerkednünk „harcosunk” azon markáns nézeteivel, amelyeket a 2020-ban a pandémia idején fejtett ki és foglalt össze az elmúlt fél évszázad alatt szerzett tapasztalatai alapján a kortárs képzőművészet és a színház jelenségei kapcsán. A vitaindítónak szánt öninterjújából, amely a Hítel folyóiratban jelent meg 2021-ben, s amelyet sokan félreértettek annak idején, egy olyan egyenes gerincű, nyílt, a nézetkülönbségeket tiszta lelkiismerettel vállaló ember képe rajzolódik ki előttünk, aki nem az ellentétek felszításában, hanem annak kitárgyalásában, elsimításában, kibékítésében,

orvoslásában, megoldásában, a gondolkodás és mérlegelés józanságában érdekelt.⁸ Töprengő, moralizáló, a nevesítéseket sem elkerülő szókimondó írásából megérhető, kikövetkeztethető az is, hogy a kortársi művészeti életben tapasztalt válságjelenségek és disszonanciák miatt miért is vállalta-választotta személyes állásfoglalásként, döntési lehetőségként, valamint cselekvési-működési területként a Székesfehérvári Egyházmegye Kortárs Művészeti Gyűjteményét.

Nézzük röviden összefoglalva, Reha György szerint mik is korunk művészeti életének válságjelenségei és végül, mik is a személyes ellenállás lehetőségei (az általam kiemelt részletek tehát mind az említett öninterjúból származnak):⁹

„A művészt csak saját maga érdekli, a közönség nem. Sokat foglalkozik ezzel Hamvas: »Az egyéni élet nem teljesülhet közösség nélkül. A közös gondolata eltűnt.« [...] Műveit a művész csak magának készíti.”

„A külső szemlélő csak azt látja, hogy a Széchenyi Akadémia művészei és a Magyar Művészeti Akadémia mint egy igen és egy nem – hogy Adyt idézzem – állnak egymással szemben. Ez a jelenség más területen is megtalálható, amivel hatalmas kárt okoznak az egész társadalomnak.”

„A döntőbe jutott pályázatokban egy a közös. Egyikben sem szerepel a »szép« vagy a »szépség« szó, pedig a téma a képzőművészet volt. Ez van.”

„Az emberek elfordulnak a kortárs képzőművészettől, mert nem tudnak vele mit kezdeni. Arról, hogy örömet lelnék benne, nem is beszélve. Ez persze nem csak nálunk van így.”

„Az ember nem néz felfelé többé, az üressé lett helyre a démonok lépnek. Napról napra üresedtek ki a dolgok.”

„2019 decemberében egy elegáns budapesti szállodában rendeztek egy árverést kortárs alkotásokból. Nem nagy sikerrel. Volt itt egy nagyméretű kép, négymillió forint kikiáltási árral! A művész neve nem érdekes. A kép címe így szólt. »Ki a fasz vagyok én?«”

„Csak a provokáció maradt. Ahogy Fekete [György] említi, a rossz és a romboló az egyik oldalon. Aki nem felfelé akar vagy tud nézni, annak csak ez marad.”

„Divat lett a színpadon [és a képzőművészetben] a mocskos beszéd.” [Sikk lett] „a test minden megnyilvánulását pőrén, kendőzetlenül, nyers érzékiségben” tární fel.

„Szerintem az egész szakma nagyon mélyre süllyedt a közönséggel együtt. Nagy részük a kultúra területét már rég elhagyta, és az alacsony szintű szórakoztató ipar része lett.”

„Hamvas sokat foglalkozik a démonokkal és a káromkodással. Ezekből kigyűjtöttem neki [Alföldi Róbertnek] részleteket. Ilyeneket: »A létrontás ösztönei, amelyek az emberben komplexussá sűrűsödnek, a démonok. Az életpusztító erők tömörülnek, és a hatalmat az élet fölött átveszik. A káromkodás démoni erőt szabadít fel. Értelmetlen és céltalan.« Mikor szüleink ránk szóltak, hogy »hogyan beszélsz kisfiam, üss a szádra«, akkor nem tudták, de érezték a tovább adott hagyomány által, hogy nem szabad e szellemet a palackból kiereszteni.”

Természetesen a szerző írásában hangot ad a negatív tendenciákkal radikálisan szembe helyezkedő véleményének is: „Minden művészre vonatkozik a hamvasi gondolat: »Magasrendű művet csak magasrendű ember készíthet.«”

„2011-ben a Székesfehérvári Egyházmegye vezetője megkért, csináljunk egy kortárs képzőművészeti gyűjteményt és évente egy kiállítást. Természetesen csak olyan festészetben gondolkodhattam, ami ábrázol valamit. Szakrális töltésű festészet kevés van, ezért olyan művészeket állítottam ki, akiknek a művei ezt a világot még érintik.”

Közvetve „az idegen szép” ideológiai terrorjával ellenkezve a következőt állítja: „Ezen az alapon, egy szentben és egy tömeggyilkosban is találhatunk közöset, mert mindkettőnek két füle van. A Monarchiában volt egy tucatnyi nemzetiség, akik nem vándoroltak be az országba, mert mindig itt éltek. Ma Bécsben 183 különféle nemzet él! Ezt az apró különbséget már most látni, és a jövőben még jobban lesz érezhető. Ez hasonló ahhoz, amikor Szent István intelmeiből mindig csak a hatodik pontot emlegetik a tizből. Pedig ez csak akkor parancs, ha

az előtte levő öt is. Itt egy fontossági sorrend van. Ezért áll az első helyen a katolikus hit megőrzése.”

S végül, íme, a jó tanács: „Olvassanak, főleg a klasszikusokat ahelyett, hogy néznék. Színház helyett a természetbe menjenek többen. Nagyon kevés embert ismerek, akiknek szép kertjük van. Ilyenekkel kéne foglalkozni. A legfontosabb egymásra figyelni, és segíteni, ahol lehet.”

Említettem már azokat a közelmúltban megszervezett pápai kezdeményezéseket, amelyek újra sürgették az egyház és a művészek közötti termékeny párbeszéd – a kereszténység kétezere éves történetében sokszor virágzó, bár az utóbbi néhány évszázadban meglazult kapcsolat – helyreállításának szükségességét. Ezek a történetileg, társadalmilag és teológiaiag is kellően megalapozott szorgalmazások tehát nélkülözhetetlen muníciót, valamint erőteljes hátszelet biztosítottak Spányi Antal és Reha György vállalkozásához is. Ezeknek a leveleknek, beszédeknek, üzeneteknek és audienciáknak csak a leglényegesebb tételeit, megállapításait szeretném kiemelni ahhoz, hogy érzékeltethessem az Ars Sacra mozgalom reneszánszának keresztény ideológiai hátterét.

II. János Pál 1999. április 4-i, alapos eszmefuttatásokkal alátámasztott húsvéti levelében szólította meg a művészeket,¹⁰ amelyben többek között felhívja a figyelmet arra, hogy: „ha a művészetről van szó, a szépség témája kikerülhetetlen”. Megállapítja: „amennyiben [a művészek] valóban értékes és szép alkotásokat hoznak létre, nemcsak saját népük és az egész emberiség műveltségét gyarapítják, hanem kiemelkedő szolgálatot tesznek a közjónak is”, s hogy valamikor „az egész műveltséget átította az Evangélium”. Amikor a modern korról szól, a következő a summázata: „a keresztény humanizmus mellett, mely változatlanul megnyilvánul a műveltségben és a művészetben, egyre erősebben mutatkozik a humanizmusnak az a formája is, melyet az Istentől való távolság, sőt a vele való szembehelyezkedés jellemez”. Valamint: „amikor a műveltség kifejezetten elfordul az Egyháztól, a művészet hidat képez a vallásos élményekhez”. A II. vatikáni zsinat szellemére hivatkozik, amikor az atyák 1965. december 8-án üdvözlét és felhívást intéztek a művészekhez: „»A világnak, melyben élünk, szüksége van a szépségre, hogy kétségbeesésbe ne sodródjék. A szépség, éppúgy, mint az igazság, örömet olt az emberi szívbe, és drága gyümölcs, mely ellenáll a mulandóságnak, nemzedékeket köt össze és kapcsolatot teremt a csodálatban.«” Ennek értelmében: „az Egyháznak szüksége van a művészetre. Az Egyháznak ugyanis a szellemi, a láthatatlan valóságot, Isten világát kell fölfoghatóvá, sőt, amennyire csak lehet, vonzóvá tennie. Tehát az önmagában kimondhatatlant kell érthető formába öntenie.” S talán az egész Ars Sacra mozgalom jelmondata lehetne, hogy: „A Szentlélek a világmindenség titokzatos Művésze.” Mert: a „Teremtő Lélek isteni lehelete találkozik az emberi szellemmel és ösztökéli ennek teremtő adottságait”. Valamint Dosztojevszkijre hivatkozik, amikor kijelenti, hogy „a szépség fogja megmenteni a világot”. Tömören szólva: „A szépség a misztérium titkos írása, utalás az örökkévalóra.”

XVI. Benedek pápa a Sixtus-kápolnában 2009. november 21-én a művészeknek címzett beszédében¹¹ a csábító, de megtévesztő szépséggel szemben – amely hatalomvágyat kelt, mások kihasználására ösztönöz, s amelyet az obszcenitás, a törvények áthágása, az öncélú provokáció jellemez – egy másfajta szépséget kínál. Azt, amely „arra készíti az ember szívét, hogy megnyíljon a vágyakozás, a mély tudás felé, hogy szeressen, és induljon el a Másik felé, hogy lépjen túl önmagán.” Simone Weil idézi, akinek az volt a véleménye, hogy: „van az Isten megtestesülésének egy olyan speciális formája a világban, amelynek jele a szépség. A szép a tapasztalati próbája annak, hogy a megtestesülés lehetséges.” Majd a még plasztikusabban fogalmazó Herman Hesse megállapítását kapcsolja az előbbiekhöz, miszerint „»a művészet annyit jelent, mint megmutatni Istent mindenben«”.

Ferenc pápa 2023. június 23-án a Sixtus-kápolnában mintegy 200 művésznak tartott audienciát.¹² Összességében talán ő reagált a legérzékenyebben a mai kor kihívásaira, a mai művész problémáira, szerepére, feladatára. Őket a látnokokhoz is hasonlította, akik „kicsit olyanok, mint a próféták, mint az őrszemek, akik a látszaton túl kifürkészik a valóságot is. Arra

kaptak meghívást, hogy kivonják magukat annak a mesterséges és felszínes szépségnek a szuggesztív ereje alól, amely ma széles körben elterjedt. [...] Ez a szépség nem vonz, mert ez a szépség halva születik, nincs benne élet, nincs benne vonzerő. Egyfajta hamis, kozmetikai szépség, egy *smink*, amely *elrejt, ahelyett, hogy feltárna*. [...] A művészek távol tartják magukat az effajta szépségtől, művészetük a társadalom kritikus lelkiismereteként működik. Azt akarják megmutatni, ami elgondolkodtat, ami éberségre készítet, ami feltárja a valóságot még ellentmondásaiban is, olyan aspektusaiban, amelyeket kényelmesebb lenne rejtegetni. [...] A bibliai prófétákhoz hasonlóan a művészek szembesítenek bennünket azokkal a dolgokkal, amelyek néha zavarnak minket, bírálva a mai hamis mítoszokat, új bálványokat, banális beszélgetéseket, a fogyasztás csapdáit, a hatalom ravaszságait.”

Kiemelte, hogy a művészek számos területen a pápa szövetségesei, akik gyakran az irónia eszközeit alkalmazzák véleményük kinyilvánítására, amely a humorral együtt egy csodálatos erény, s példaként a *Bibliát* emlegette: „amely tele van iróniával, és kigúnyolja az önelégült dicsekvést, a hatalommal való visszaélést, az igazságtalanságot, az embertelenséget, amikor azt hatalommal, sőt néha szakrális jelleggel ruházzák fel. A művészek jól teszik, ha öröködnék az igazi vallásos érzék felett.”

Ugyanakkor a művészek segítsenek megpillantani a fényt, az üdvözítő szépséget, hiszen „sem a művészet, sem a hit nem hagyhatja a dolgokat úgy, ahogy vannak, hanem megváltoztatja, átalakítja, átformálja, megmozgatja őket. A művészet soha nem lehet altatószer; békét ad, de nem altatja el a lelkiismereteket, hanem ébren tartja őket. A művészek gyakran megpróbálják kikutatni az emberi lét poklait, a mélységeket, a sötét oldalakat is. Arra emlékeztetnek, hogy nemcsak fény vagyunk, de a remény fényével meg kell világítanunk az emberi sötétséget, az individualizmus és a közömbösség sötétségét is.”

Ferenc pápa szintén Simone Weil szavaival élve, miszerint: „a művészet megérinti az érzékeket, hogy megelevenítse a lelket, és ezt a szépségen keresztül teszi, amely a jó és igaz dolgok visszatükröződése. A szépség érezteti velünk, hogy az élet a teljesség felé irányul. Az igazi szépségben így elkezdünk vágyakozni Isten után.”

Megállapításainak egyik legfontosabbika, hogy: „a Lélek az, ami összhangot teremt. És a művész birtokol valamit ebből a Lélekből, hogy harmóniát teremtsen. Ez a spiritualitás emberi dimenziója. Az igazi szépség valójában a harmónia tükröződése, a harmónia a szépség *operatív erénye*, amelyben Isten Lelke, a világ nagy összehangolója működik.” Ám a harmónia akkor valósul meg: „amikor az egymástól különböző részek egységet alkotnak, amely különbözik az egyes részekről és különbözik a részek összességétől. Csak a Lélek tudja megvalósítani azt, hogy a különbségek ne ellentétékké, hanem sokféleséggé váljanak, amelyek integrálódnak. Az egység azonban nem egyformaságot jelent, hanem befogadja azt, ami sokrétű.”

Reha György Spányi Antallal együttműködve a művészek különféle „ablaki” között válogatva, a merőben más és más „világok” közt harmóniát teremtve, mintha szó szerint a fentebb kicsemegézt elveket valósította volna meg a szóban forgó gyűjteményben és annak katalógusában. Ez is azt bizonyítja, hogy hitéhez hűen, elképzeléseihez híven, jól és érzékenyen dolgozott.

JEGYZETEK

¹ Székesfehérvári Egyházmegye Kortárs Művészeti Gyűjtemény 2011–2025, Székesfehérvári Egyházmegye, 2025. Felelős kiadó: Spányi Antal székesfehérvári megyéspüspök. A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai 17. A kiadványban szereplő művészek névsora: Aknay János, Csavlek András, Csurka Eszter, Fákó Árpád, Gonda Zoltán, Hegedűs 2 László, Incze Mózes, Jovián György, El Kazovszkij, Kárpáti Tamás, Kovács Melinda, Kő Pál, Krajcsovics Éva, Kun Éva, Kuti Dénes, László Dániel, Lovász Erzsébet, Olasz Ferenc, Olescher Tamás, Pirk László, Rabóczky Judit Rita, Somogyi Győző, Stefanovits Péter, Tenk László, Varga Patricia Minerva, Váli Dezső, ef Zámbo István.

² Uo., 5.

³ Uo.

⁴ Uo.

⁵ Látóhatár, 18:04 – *Beszélgetőtársunk az idén Pro Cultura Christiana díjjal elismert Reha György képzőművész...*, szerk. TóTH János András, www.katolikusradio.hu/archivum.php?firstaudioid=18&mev=2025&mho=08&mnap=01&mora=18&mperc=04

⁶ „Reha György 1953-ban született. Azt hitte, művész lesz, így lett 1972-ben a szentendrei Vajda Lajos Stúdió egyik alapító tagja. 1975–76-ban a Toldi mozi klubjában kiállításokat szervezett [www.toldigaleria.hu], 1981-ben ugyanott a Toldi Fotógalériát vezette, amelyről a Múcsarnokban 2017-ben készült emlékkiállítás.” REHA György, *Mint egy árnyék – Öninterjú koronás időben a képzőművészetről és a színházról*, <https://hitelfolyoirat.hu/2021/09/30/reha-gyorgy/>

⁷ *A történet, i. m.*, 7.

⁸ REHA György, *Mint egy árnyék, i. m.*

⁹ Uo.

¹⁰ *Levél a művészeknek*, <https://regi.katolikus.hu/nyomtat-konyvtar.php?h=68>

¹¹ *A végtelen szépség forrása – XVI. Benedek pápa beszéde a művészekhez*, https://okgyk.katolikus.hu/inc/irasok/XVIB_beszed_a_muveszekhez.html

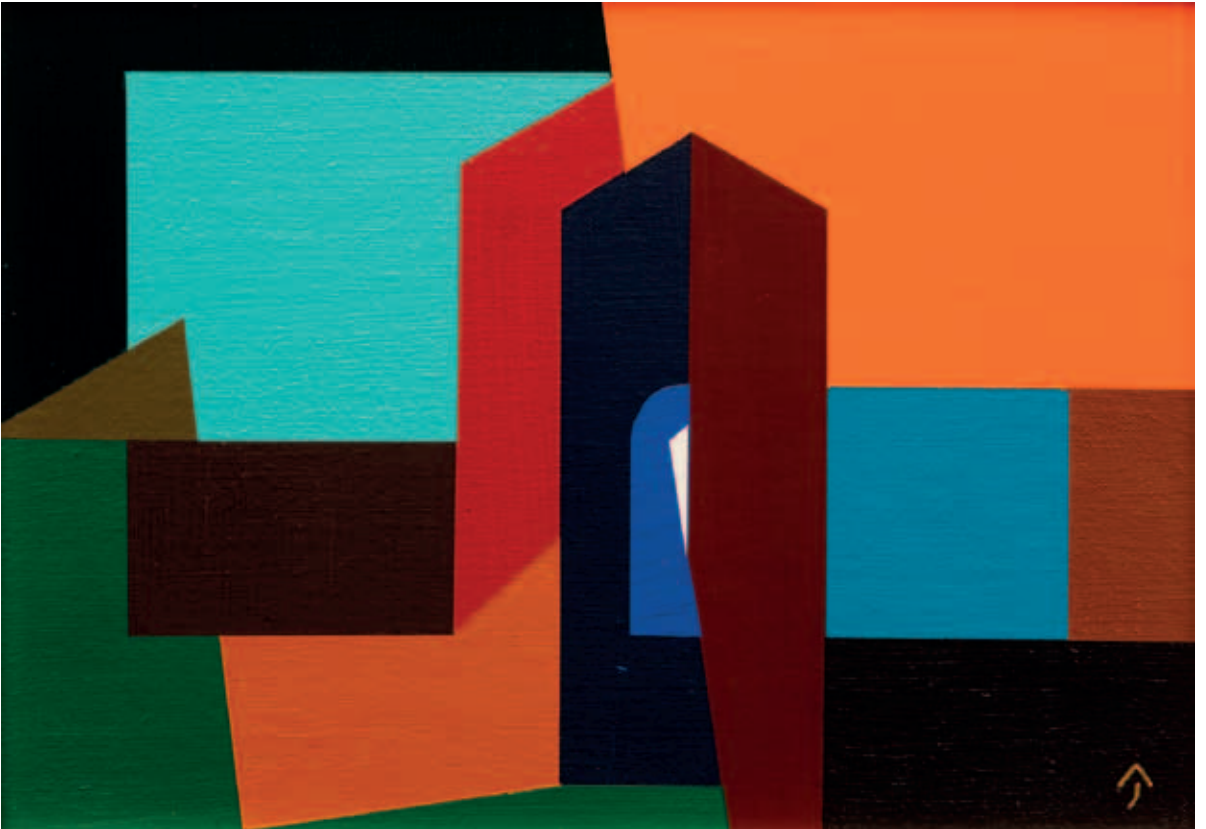
¹² *Az igazi szépség felkelti az Isten utáni vágyat*, <https://www.vaticannews.va/hu/papa/news/2023-06/ferenc-papa-beszed-muveszek-sixtus-kapolna.html>

AKNAY JÁNOS, Festőangyal, 2007, merített papír, akril, 140x100 cm

AKNAY JÁNOS, Emlék, 2022, akril, vászon, 200x180 cm;
Emlék, 2014, akril, vászon, fa, 30x40 cm

CSAVLEK ANDRÁS, Korpusz, 2014, diófapác, papír, 70x50 cm

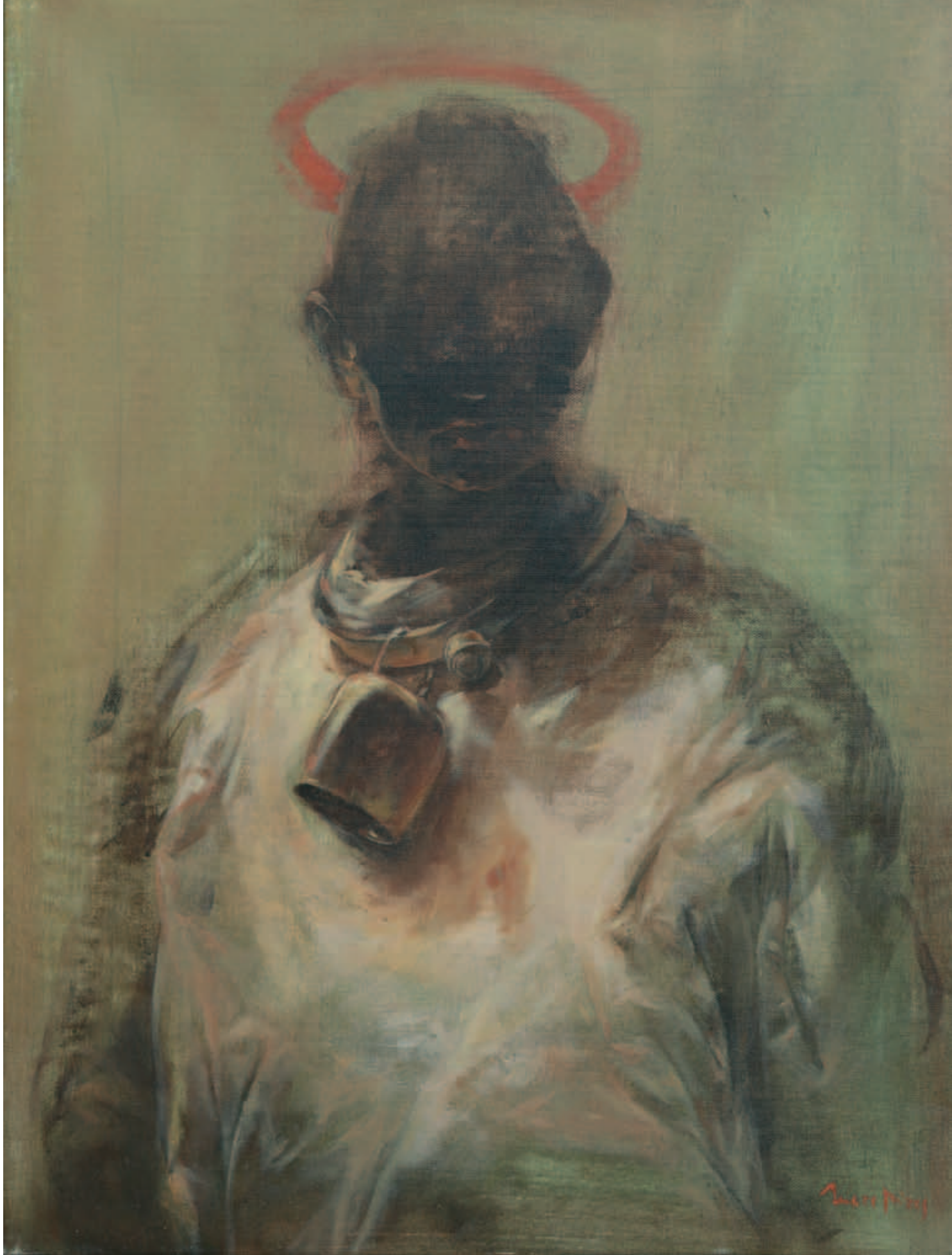
◀ CSAVLEK ANDRÁS, Korpusz, 2010, akril, vászon, 250x120 cm

**RABÓCZKY JUDIT RITA, Giotto angyalai, 2007,
(7x) pirogránit, hegesztett vas, méret nélkül**

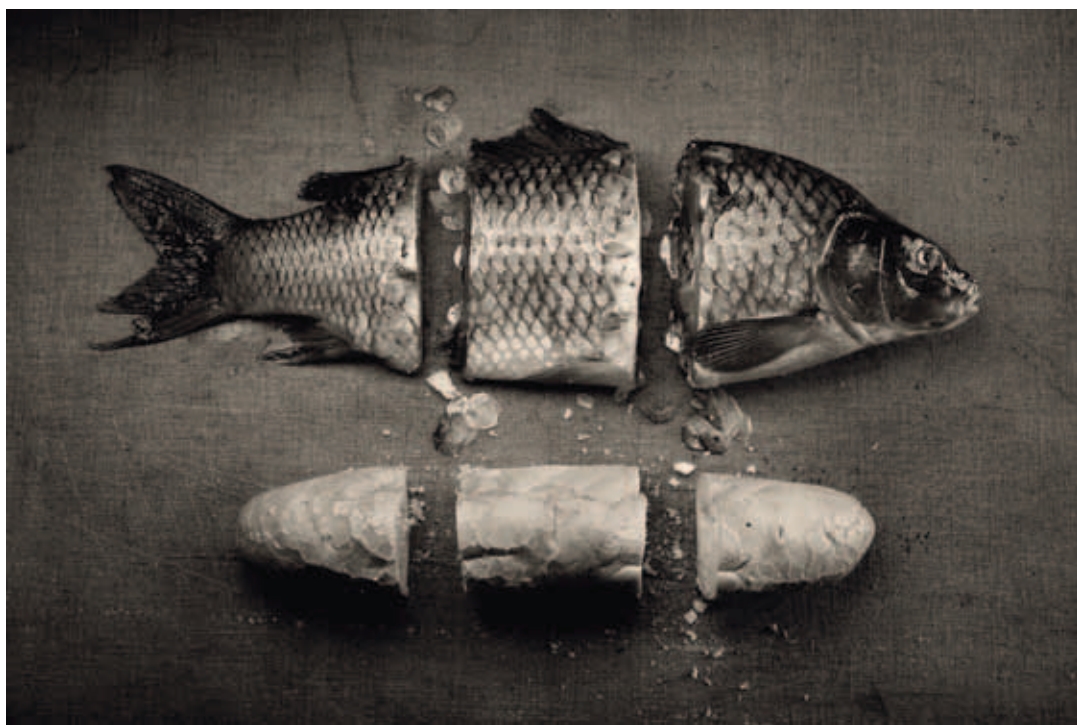
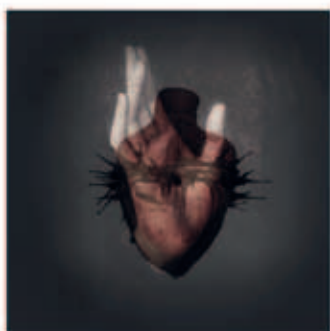
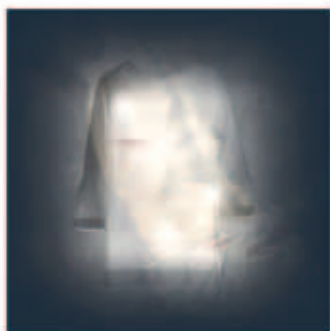
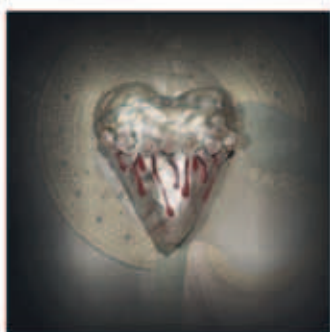
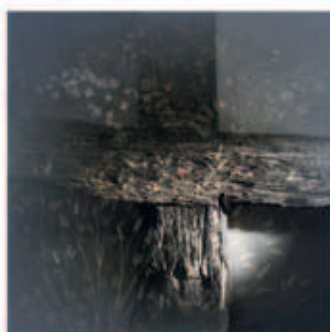

JOVIÁN GYÖRGY, Az alvó, 2010, olaj, vászon, 170x200 cm

INCZE MÓZES, Kolompos, vörös dicsfényel, 2012, olaj, vászon, 60x45 cm

◀ OLASZ FERENC, Pléhkrisztus, Lencsefalu, 1976, fotó, 60x40 cm

KŐ PÁL, I. István, 1973, bronz, márvány, 65x44x25 cm

SOMOGYI GYŐZŐ, Szent Mihály, 2009, tempera, vászon, 70x50 cm

GONDA ZOLTÁN, Angyalok kertje, 2007, olaj, farost, 100x90 cm; CSURKA ESZTER, Csendélet, 2014, olaj, vászon, 55x55 cm

VALLI DEZSŐ, Műterem, minden szürke, A/2008/39, olaj, farost, 60x60 cm; KUTI DÉNES, Múlt – Jelen – Jövő, 2012, olaj, farost, 150x150 cm

EL KAZOVSZKIJ, A visszajáró lélek (Házörző lélek), é. n.,
vegyes technika, kollázs, szitanyomat, papír, 170x200 cm

PIRK LÁSZLÓ, Angyali üdvözet, 2007–10, olaj, rétegelt lemez, 150x300 cm

GOMBÁS KATALIN

Édeshármas

ForceXPanther vagyok. Gamer. Amióta az eszemet tudom, játszom. Magányos farkasnak tartom magam, csak pár embert bírok elviselni. Totya (BigDikkie30) és Gabcsi (Randoomguy) régi haverok, a szerepjátékos időkből. Ők a csapatom, éjjelente együtt gyalázzuk le a többieket. A ForceXPanther nevet akkor választottam, amikor rommá vertük azt a nagyképű koreai bagázst. Kellően titokzatos, és olyan erőt sugároz, amit az online világban is megértenek. Sokan jöttek mentek az évek alatt, nem ismerjük a többieket, csak a felhasználóneveiket, meg ahogy játszanak, de utóbbiból sok mindent ki tudunk következtetni. A kolumbiai hirtelen eltűnt hónapokra, aztán ugyanolyan hirtelen visszatért, és legyilkolta a saját csapattársait: szerelem, majd szakítás. A svéd egész éjjel fenn van, de kétóránként eltűnik félórára: kisgyerek van a háznál. A kínaiaknak semmi sem szent, karácsonykor is játszanak, pont, mint mi. Mi kiszámíthatóan itt vagyunk. Tavaly decemberben emiatt annyi bónusz életet kaptunk, hogy anyám ünnepi telefonját sem hallottam meg. Lett balhé belőle, rám uszította a szomszédot, az meg hozott magával egy tál krumplisalátát.

Idén kikötöm a csengőt az ünnepekre, a karácsonyi időszak minden korábinál nagyobb durranásnak ígérkezik. A *KillThemAll – Bastards* megjelenésének huszadik évfordulójára különleges fődíjat sorsolnak ki a legjobbak között: egy nőt. Fogalmam nincs, hogy oldják meg a szállítást, de legyen az ő gondjuk, mi készülünk a srácokkal. Gabcsi áldást vett egy online jósnőtől, én a gyorsabb processzort preferálok, meglátjuk, melyik jön be. Nem tudom, mi lesz, ha én nyerek: három éve élek Margittal. Ő az egyetlen nő, akit anyámon kívül úgyahogy elviselek. A korábbi választásaim befuccsoltak, de Margit más, nem patáliázik a játék miatt, a részleteket is szívesen meghallgatja. A haverok bírják, Totya talán túlságosan is, az egyik játékestén bepróbálkozott nála. Margit meglepődött, amikor lesmárolta, mert egy cseppet sem provokálta. Talán pont ez volt a baj, Totya bukik az olyan nőkre, akik semmibe veszik. Mindenesetre mondtam neki, hogy szerezzen saját csajt, itt nem lesz gang bang. Margitot a biztonság kedvéért azóta távol tartom a játékestéktől. Kicsit neheztel érte, tényleg nem az ő hibája, ami történt, de az ágyban megbékél. Ilyenek a nők, amíg rendesen megkapják a magukét, nyugi van. És én megadom neki rendesen, ForceXPanther csak egy van.

Úgy tűnik, a gyors processzor nagyobb szerencsét hoz, mint az online áldás, így most agyalhatok, hogy mondjam el az új csajt Margitnak. A lelkem mélyén mindig vágytam két nőre, de sose került szóba. Az idő sürget, beszélnem kell Margittal. Bár sírna vagy üvöltene inkább, de ő csak ül, az arcáról nem lehet semmit leolvasni. Átölelem, karjai ernyedten lógnak, mintha máris elszállt volna belőle az élet. Behunyam a szemem, megcsókolom a homlokát, majd kihúzom a hátából a szelepet. Dühös sziszegéssel távozik belőle a levegő.

Összehajtogatom és visszacsomagolom a dobozába. Kipakolom a konyhaszekerényből a gyakran használt lábasokat, a ritkán használt palacsintasütőt és a sohasem használt wokot. Betuszkolom a dobozt a leghátsó sarokba, majd

fordított sorrendben visszapakolom az edényeket, wok, palacsintasütő, lábasok. Miután végeztem, az ablakhoz lépek, és nagyot szippantok a friss levegőből. A hátamban érzem Margit szemrehányó tekintetét. Csengetnek.

Fanni vagyok, mutatkozik be. Mennyire más, mint Margit! Vékony, fiús testalkat, rövid barna haj, farmersort, minimál smink. Nem így képzeltem egy nyereménynőt, de hát ajándék lónak... Beljebb lép, ácsorog a szűk előtérben, mintha várna valamit. Vízrel kínálok, nem kér, ezért inkább körbevezetem, amit újabb kínos ácsorgás követ. Megengeded, néz rám, majd magára csukja a fürdőszobaajtót. Idegtépően neszezik, próbálom beazonosítani a zajokat. Mintha az ablakot hallottam volna. Talán kinyitja és lelép. Pittyegés. Talán az anyja hívja, aki kórházba került, és neki mennie kell. Fémes csörrenés, mintha cipzár lenne. Izzad a tenyerem, egyetlen dologra vágyom: visszaülni a gépemhez, és lőni. A nyitott ajtóban áll. Fel sem tűnt, hogy abbamaradt a neszezés. Fehér köténykét visel, alatta semmi, száján furcsán csillog a rúzs. Nem tudom eldönteni, pincérnőnek vagy szobalánynak öltözött-e. Vacsora vagy szex legyen előbb, kérdezi. Másnap reggel papírokat tesz elé. Szerződés, átvételi elismervény meg ilyenek, mondja, tudod, a nyereményről. Aláírok mindent, lemondok a reklamációs és elállási jogaimról, így kezdődik a közös életünk.

Fanni hétköznap reggelente elmegy otthonról, és este pont fél hatra ér haza. Fogalmam sincs, mit csinál, a munkájára vonatkozó kérdéseimet elhárítja, unalmas irodai tennivalók. Vacsora mindig van, és nem zavarja, hogy játszom, földugóval alszik. Az ágyban megkap mindent, ahogy Margit is, kicsit hangosabb, meg feleslegesen kalimpál, de ennyi belefér. A beköltözése után gyatrán játszom, egy csomó életet vesztek, a haverok ugratnak, én viszont biztosra veszem, hogy Gabcsi online jósnőjének a keze van a dologban. Fannira mindenki kíváncsi, a játékeste időpontját előrehozzák, hogy mielőbb megismerjék. Szokatlanul figyelmesek, extra adag chips-energiaital kombót hoznak, egyértelmű, hogy nem láttak még rendes nőt. Fanninak van drámai érzéke, meg kell hagyni. Épp elkezdünk játszani, mikor belép, hatalmas tálcával és a ribancos köténykében, ami alá ezúttal szerencsére ruhát is vett. Félkézzel lesöpri a chipses zacskókat, az asztalra közepére teszi a mártogatóst és a formára vágott zöldségeket. Megfagy a levegő, ilyen cuccok ebben a lakásban sosem voltak. A csendet Totya töri meg, belemarkol a szeletelt répába, a szájába tömi, a zöldség hangosan reccsen a fogai között. Mindannyian fellélegzünk.

Akár boldogok is lehettünk volna, ha Fanninak nem támadnak mindenféle ötletei. Mozi? Minek, ha bármelyik filmet letölthetem, és nézhetjük itthon? Éttermi vacsora? Nem az én műfajom. Hétfégi kirándulás? Van erkély. Mi az, hogy mikor mutatlak be anyámnak? Én sem látom, csak ünnepekkor, különben sincs rá szükség, hogy miattad is nyaggasson. Egyre tovább játszom éjjel, akkor megyek csak aludni, amikor dolgozni indul. Szex még akad, bár nem kalimpál olyan lelkesen, és talán csendesebb is. Annyi baj legyen, addig sem kérdezget... Később már a csendje is zavar. Egyszer rajtakap, hogy az érkezése után aláírt szerződést olvasgatom. Vissza akarsz küldeni, néz vádlón. Este előkerül a rég látott fehér kötényke, és a szerződés elfelejtődik. Másnap is abban készíti a vacsorát. Van nagyobb edény a zöldségeknek?, kiabál a konyhából. A sarokszekrényben, a lábasok mögött, üvöltök vissza a gép mögül. Bosszant a csörömpölés, de a kötényre meg a vacsorára gondolok, és inkább feljebb veszem a hangerőt. Egyetlen sikítás az egész, aztán csend, ami túl hosszúra nyúlik, és van benne valami baljós. Lejátszom az aktuális játékot, kimegyek, Fanni a földön ül, mellette a wok, ölében Margit doboza.

Biztos az előző lakó hagyta itt, dadogom, bár én is hallom, mennyire szárnalmas magyarázat. Fanni szóra sem méltat. A szobából érkező zajok arra utalnak, hogy a svédek és a kínaiak közben a tankjaimat robbantgatják. Fanni előveszi a dobozból és kihajtogatja Margitot, a rég látott arc megnyugtat. Előkerül a pumpa a doboz aljáról, és Margit a síri csendben újra életre kel. Nem is hasonlít hozzám, jegyzi meg Fanni, és az egyik konyhaszékre ülteti. Margit úgy ül köztünk, mint egy embernagyságú bűnjel.

Fanni feláll, leveszi a kötényt. Elmész?, kérdezem, inkább az udvariasság kedvéért. Nincs válasz. Szeretném, hogy tudd, melletted sosem... Fanni tekintetében szokatlan keménység, váratlanul közelebb lép és átölel. Behunyom a szemem, egy teljes pillanatig azt képelem, ez az egész nem történt meg. Ő közben hátrébb is lép, és fejét félrebillentve figyel, követem a tekintetét. A fehér kötényt idegenül áll rajtam. Egyszerre önt el a szégyen és a megnyugvás. Nyolcra kérem a vacsorát, mondja, majd leül a gép elé. Szemem sarkából látom, hogy a tankjaim még mindig lángolnak. Fanni ujjai fürgén mozognak a billentyűzeten, kitörli a felhasználónevem. ForceXPanther eltűnik. MistressLara25 belép a játékba. Felsőhajtok, megigazítom a kötényt, felveszem a földről és elöblítem a wokot, majd szeletelni kezdem a zöldségeket. Margit az asztal mellől némán figyel.

ANDÓ ISTVÁN

Homo grafomens' sóhaja

– Túl az irodalomterápián

Max Teg is írt, jó hosszan, hisz övék a pálya.

A tudós mentsége a mestersége,
ezért fölényes a meggyőzése.

– Ennek ez a kivívott „bája”.

Szilíciumvölgyben és a MIT-en a bér
csillagászati, no meg hat a tán-babér,
irigyelt a szakma szép ígérete.

Ma még járgányt vezet itt a homo szaki,
de a kormányzott kerék már GPS-vezérelt.

– Oszt ami van – azt mind nekik!

Fizikusok meg a pénz ismét bűnbe estek,
gyárok előtt elhasznált homo sapiensek.

Drón fölöttük, robot és okos MI közöttük.

Holnap már barbárkeményen mű a lét!

Kardom rozsdás, hát mit vonhatnék ki én?

– Drága jó Horger úr?

Semmit sem óvott meg e szegleten!

E durva korkampón lógva látom,
az élet csupa nyegle szlengen leng,
míg el nem nyeli a sötét végtelen.

Addig az ember fölött Homo Deus tündököl.

Így hát magára marad a homo szentiens,
ki vegetáló rab lesz vagy tudathasadt börtönőr.

2023. 10. 27.

Max Tegmark: Ember 3.0

MIT: Massachusetts Institute Technology – az USA egyik vezető egyeteme Bostonban.

RUZSA DÉNES

Az űrmédiumok és az „áttekintő hatás”

A világűrben rögzített képek és adatok nemcsak a tudományos ismeretterjesztést gazdagítják, hanem újfajta nézőpontot nyújtanak a médiafogyasztók számára, amelyben a nézők „ kozmikus flâneurré” válnak. Az űrmédia lehetőséget kínál a valóságértelmezés új dimenzióira, túlmutat a hagyományos médiumok által nyújtott kereteken. A világútból érkező vizuális tartalmak, mint például a híressé vált fotó, a *Halványkék pötty* vagy a világűr közegébe szánt műalkotások az űrmédiumok közvetítésével betekintést nyújtanak a Frank White által leírt áttekintő hatás megértéséhez.

Az újmédiumok váltak dominánssá, egy videómegosztó platform nemcsak a rakétaindítások, tudományos kísérletek vagy matematikai modellek bemutatására alkalmas, hanem szórakoztató gépezetként is működik. Amikor például a Nemzetközi űrállomás legénysége gitározik, vagy bemutatja az étkezést az űrben, a média hétköznapi alkalmazását kulturális tevékenységgé alakítja. Ugyanebben az eszközben jelennek meg a tudományellenes álhírek (pl. a holdraszállást megkérdőjelező csoportok podcastjai) és a tudományos tényeket feltáró szakmai előadások is. „A késő modern kultúrakutatás a média köznapi használóját követi, aki saját tapasztalatai alapján állandóan összehasonlítja és hitelesíti a média és a valóság közötti különbségeket. Ezt a magatartást Hartley szerint a városi kószáló, a *flâneur* fogalma írja le legjobban [...]”¹ – ezen a gondolaton elindulva beszélhetünk a tudomány iránt nyitott és érdeklődő nézőről vagy fogyasztóról, aki kószál az álhírek és a valódi információk között.² Továbbgondolva ő a kozmikus *flâneur*. Az űrmédia megváltoztatja a mediakép egészét, hiszen egy globális, sőt univerzális kontextusba helyezi a médiafogyasztást. Az űrmédia által a média-flâneur a „földi csavargó” szerepből egy „ kozmikus felfedezővé” válik, aki már nemcsak a földi nyilvánosságot és privát szférát, hanem a világűr és az ember kapcsolatának új narratíváit is kutatja. Az űrmédia a média-flâneur fogalmát a médiafogyasztás terének és perspektíváinak drasztikus kiterjesztésével kapcsolja össze, hiszen az űrmédia új dimenziót ad a silverstone-i „mediapolisz” felfedezéséhez. Az űrmédián keresztül a média-flâneur nemcsak a földi mediakörnyezetet, hanem a világútból érkező vagy az űrben rögzített adatok, képek és narratívák hálózatát is feltérképezheti.

Saját magunk reprezentálásának egyik legismertebb példája a *Halványkék pötty* (*Pale Blue Dot*) című fotó, amelyet a Voyager–1 űrszonda készített a Földről 1990. február 14-én, körülbelül hatmilliárd kilométer távolságból. A kép ötlete Carl Sagan amerikai csillagásztól, írótól származik. Sagan szerint fontos, hogy az emberiség egy külső perspektívából is láthassa önmagát, ezért javasolta, hogy a Naprendszer határához tartó Voyager–1 készítse egy „családi portrét” a Naprendszer bolygóiról, amelyen a Föld is szerepel. A NASA döntéshozói végül engedélyezték Sagan kérését, ezért a szonda az eredetileg tervezett fotókon túl ezt a felvételt is elkészítette. A képen a világűr hatalmas mélységében a Föld csupán egy halvány pöttyként jelenik meg, amelyen a Nap fénye által szórt sugarak is láthatók.³

Ez a fotó arra is felhívja a figyelmet, hogy a közelben nincs segítség, bolygónk védelméről saját magunknak kell gondoskodni. Javaslatként szerepel elsőként a Föld törékenységének felismerése, a természeti erőforrások megőrzése, a nemzetek közötti globális együttműködés, hatékony környezetgazdálkodás, az éghajlatváltozás problémáinak kezelése, az oktatás, a kutatás fontossága, a tudatosság növelése, technológiai innovációk, amelyek a megújuló energiaforrások fejlesztését és az ökológiai lábnyomunk csökkentését tűzik ki célul.

Frank White „áttekintő effektus” (*overview effect*) fogalma jól körvonalazza ezt a jelenséget. A kifejezést először 1985-ben a Space Studies Institute találkozásán ismertette, majd két évvel később *The Overview Effect: Space Exploration and Human Evolution* című könyvében részletesen kifejtette.⁴ Az űrhajósokkal készített interjúk alapján megfogalmazott áttekintő hatás globális perspektívát, planetáris tudatosságot és kognitív transzcendenciát eredményez, rávilágít bolygónk törekenységére és az emberiség egységére, függetlenül a mesterséges határoktól. Az effektust eltérő módon tapasztalhatták meg azok az űrhajósok, akik Föld körüli pályán voltak, és máshogy azok, akik egészen a Holdig utaztak, és így teljes egészében láthatták bolygónkat mint magányosan lebegő égitestet. Az űrutazók és az űrmédiumok által készített, közvetített felvételekből számunkra, szemlélők számára is részben átélhető az élmény, de mint a Földön maradt kitekintők inkább csak megsejthetjük az áttekintő hatást.⁵

James Lovelocknak a NASA-nál végzett munkája során született meg az a felismerése, hogy a Föld egy önszabályozó rendszerként működik, amely fenntartja az élet számára megfelelő körülményeket. A Gaia-elmélet azt sugallja, hogy bolygónk egy nagy, összetett egység, amely úgy viselkedik, mintha élő szervezet lenne, fenntartja a kémiai és a klimatikus egyensúlyt. Lovelock Gaia-elméletének alapvetése, hogy a Föld és az élet önszabályozó rendszere egységes egészként viselkedik. Az önszabályozás azonban nemcsak a Föld sajátosságaira mutat rá, hanem a megfigyelés és a megértés emberi folyamataira is, a megfigyelő mindig része annak a rendszernek, amelyet megpróbál megérteni. Ez az új szemlélet és az általa felvetődő problémakör a művészetben is megjelent. Luke Jerram brit művész *Gaia* című installációjában egy hatalmas, világító, méretarányos földgömbmodellt ábrázol, amit különböző kiállítóterekben, szakrális terekben és szabadtéri rendezvényeken mutattak be. A fényobjektet a NASA földfelszínéről készített fotóiból állította össze, és szintén az áttekintő effektust közvetíti, rávilágít a Föld egyediségére és törekenységére. A látogatók gyakran a *Halványkék pötty* perspektívájával azonosítják az installációt. A nézőknek lehetőségük van úgy szemlélni a Földet, mintha a világűrben asztronautaként figyelnék meg, ha 211 méterről nézik Jerram installációját, akkor nagyjából olyan méretben érezhetik Földünket, mintha a Hold felszínén tartózkodnának. Ahogy a 19. századi panorámák példái is mutatják, az illuzionizmus itt is központi eleme a kompozíciónak. Jerram nyilatkozata szerint az érdekelte, hogy ez a perspektívaátváltás hogyan hat a látogatókra, hiszen ahhoz vagyunk hozzászokva, hogy önálló égitestként szabad szemmel a Holdat láthatjuk, és ez az élmény, hogy saját bolygónkat is szabad szemmel szemlélhessük, nem is olyan régtől, az űrkorszaktól lehetséges.

Ann Grim Hoyos *The Overview Effect*⁶ című londoni kiállításán színpadi környezetre emlékeztető installációként állítja ki munkáit. Festményein a közvetítettség, az azonnaliság és a mediatizáltság témáját járja körbe. A földi tájképeket felülnézeti perspektívából ábrázolja. A művek interdiszciplináris jellegűek, többféle anyagot használ, munkái a 2D festményektől a VR-ig (a virtuális valóságig) terjednek. Alkotásai központjában az emberiség evolúciója, az interplanetáris lét áll. A globális felmelegedésből következő vízszintemelkedést jeleníti meg, mintha a világűrben lennének szemtanúi a Föld 3047-ig bekövetkező ökokrízisének. A bolygó törekenységét félgömbökbe zárt kis világokkal jelzi. Célja, hogy a látogatók is betekintést nyerhessenek az áttekintő effektus által keltett érzésbe, a jobb átélés érdekében a kiállítóterben a műveket a félemeletről lenézve lehetett megtekinteni. A festmény vásznába épített technomédium, kisméretű LED kijelző található, amelyen folyamatosan mozgó szöveg jelenik meg.⁷ Az animált szöveg balról jobbra halad, és csak egy vagy két szó látható egyszerre, hasonlóan ahhoz, ahogyan a köztéri hirdetőfelületeken vagy reklámokban található feliratok megjelennek. Ez a dinamika és a folyamatosan változó üzenet a digitális média gyorsan változó, impulzív természetét idézi, ezzel párhuzamosan a hagyományos festészeti formákkal egyesíti a kortárs vizuális kultúra elemeit. Festményein tematizálja a tradicionális festészet időtlenségét a digitális média gyorsaságával és transzformálhatóságával szemben. Ezzel a gesztussal a művész a fogyasztói kultúra kritikáját is megfogalmazza, üzenete egzisztenciális aggodalmakhoz

kapcsolódik, a kortárs társadalomra gyakorolt kereskedelmi hatásokra reflektál, és kérdéseket vet fel arról, hogyan alakítja a média az érzékelésünket és vágyainkat.

A világűrben tapasztalt transzformatív áttekintő hatás megosztására több űrhajós művészeti kifejezési formákhoz fordult, mint például Nicole Stott vagy Alan Bean. Nicole Stott leközdve a mikrogravitáció kihívásait a Nemzetközi Űrállomás fedélzetén festett akvarelleket. NASA-karrierje után képsorozatot készített, melyek különböző textúrák és élénk színek használatával idézik fel a világűrben töltött idő érzelmi és vizuális benyomásait. Alan Bean, az Apollo-12 űrhajója, miután visszavonult a NASA-tól, egész életét a festészetnek szentelte. Munkái holdkutatói jeleneteket örökítenek meg, gyakran holdport és űrruhájának darabjait is beépítve alkotásaiba. Nemcsak az eseményeket, hanem a Holdon való tartózkodás érzését is közvetítik.

Az áttekintő hatás White szerint nem csak az egyéni tapasztalatokról szól; az emberi evolúció tágabb összefüggésében is szerepet játszik. A szerző azt állítja, hogy identitásunkat jelentősen befolyásolja a Földhöz és az univerzumhoz való viszonyunk. Ez a perspektíva jelentősen átalakította a térről és a térben elfoglalt helyünkről alkotott képünket, létrehozta a tudat kollektív evolúcióját, így az emberiség felismeri szerepét a nagyobb kozmikus narratívában. Az áttekintő hatásnak három fázisa van, az első szint a felismerés, bolygóként látni élőhelyünket, ezen a ponton érzelmi kötődés is megjelenik. A második szint kollektív felelősségérzetet vált ki, ekkor ismerjük fel, hogy minden egyén cselekedete hatással van más élőlényekre, más emberekre, az egész bolygóra, így itt már nem egy személyes érzésről van szó, hanem annak felismeréséről, hogy tágabb perspektívában kell szemlélni magunkat. A harmadik fázis a legmélyebb szintet jelenti, itt megértjük az univerzummal való szoros kapcsolatunkat, mérlegeljük a kozmoszban elfoglalt helyünket, identitásváltást élünk át. Filozófiai síkon is változást jelent: az emberiség létezéséről, céljáról és jövőjéről kialakított képet új szempontból láttatja. Megfogalmazódik a kérdés, mit jelent embernek lenni, és hogyan járulhatnak hozzá az egyének az univerzummal való harmonikusabb kapcsolathoz. Egy transzformatív és holisztikus létszemlélethez vezet, az univerzummal közös evolúciós kapcsolatra világít rá. Ennek a tudattranszformációnak az empirikus vizsgálata kvalitatív interjúkkal, pszichológiai felmérésekkel, idegtudományi mérésekkel, longitudinális kutatásokkal és összehasonlító elemzéssel érhető el. „Amikor azt mondjuk, hogy az űrhajósok az »űrben« nézik a Földet, valójában azt mondjuk, hogy a Földet az »univerzumban« nézik. A kapcsolatuk a bolygóval változik, ahogy változik a kapcsolatuk a kozmoszszal is!”⁸

Frank White koncepciója szerint az űrből a Föld látványa érzelmi és spirituális hatást gyakorol az űrhajósokra, univerzális emberi egységérzés kialakulásához vezet. Ugyanakkor a jelenség kritikája számos aspektusra hívja fel a figyelmet, amelyek árnyalják vagy megkérdőjelezzik White optimista narratíváját. Jordan Bimm összefoglalja,⁹ hogy az egyik legfontosabb kérdés az űrhajósok beszámolóinak hitelessége, hiszen az űrhajósok nem mindig osztják meg teljes őszinteséggel érzelmi állapotukat, például a félelem, az elszakadás érzése, a negatív tapasztalatok megosztása könnyen alkalmatlanságuk bizonyítékeként jelenhet meg, és ez későbbi űrhajóskarrierjüket veszélyeztetné. Továbbá sok űrhajós már eleve úgy lép ki a világűrbe, hogy ezt az áttekintő hatást fogja átélni, és így sokszor egy önbeteljesítő jóslatként működik. E szempontok azt sugallják, hogy ennek a hatásnak az élménye nem univerzális vagy időtlen, hanem erősen kulturális és kontextuális konstrukció.

A 2023 júliusában rendezett *Thinking Outer Space*¹⁰ című tudományos konferencia központi kérdése a következő volt: „Mikor kezdte az emberiség bolygóként érzékelni a Földet?” Első pillantásra azt gondolhatnánk, hogy a Föld bolygóként való felfogása az Apollo-program híres felvételeinek, például az Apollo-8 küldetés során készült *Földkelte* és az Apollo-17 expedíció során készült *Kék üveggolyó* című fotók médiában való elterjedésével kezdődött. Néhány előadó azonban rávilágított, hogy a Föld bolygóként való érzékelésének gyökerei ennél jóval korábbra nyúlnak vissza. Már a 19. századi tudósok, például James Gall és Alexander von Humboldt

munkássága is előrevetítette ezt a szemléletmódot.¹¹ Ezek a kutatók nemcsak tudományos, hanem kulturális értelemben is hozzájárultak ahhoz, hogy a Földet ne csupán lakóhelyünk-ként, hanem a kozmosz részeként, bolygóként kezdjük el látni és értelmezni. Az űrkorszak előtt a kommunikáció és a média főként lokális vagy regionális keretek között működött. Az első műholdas technológiák, például a *Telstar* vagy az *Intelsat*, lehetővé tették a globális kommunikációt, ami a világot összekapcsolt, „globális faluvá”¹² tette. A médiatudományban ezt az új perspektívát a „planetaritás” kezdeteként lehet értelmezni, amely alapvetően formálta az emberiség identitását és jövőképét. Az űrmédiumok új típusú kommunikációs csatornákat hoztak létre, amelyek túlmutattak a hagyományos médiumok (nyomtatott sajtó, rádió, televízió) keretein, és lehetővé tették a valós idejű globális kapcsolattartást. A műholdas kommunikáció forradalmasította az élő közvetítéseket (például az első holdraszállás élő közvetítését), amely a globális médiatörténet mérföldkövévé vált. Ezenkívül az űrszondák által készített képek és adatok új típusú vizuális alkotásokat eredményeztek, amelyek a távoli nézőpont és az emberi érzékeléstől független gépi látás eszközeivel jöttek létre. Az űrszondák képei, a bolygók felszínének szimulációi, a csillagászati adatok vizualizációi mind hozzájárultak egy új, tudományos alapú, de esztétikailag is vizsgálható vizuális kultúra kialakulásához. Ezek az új médiumok a populáris művészetben is megjelentek, például az űrutazás témájú filmekben, festészetben és installációkban. Ez a médiatörténetben fordulópontot jelentett, amely a médiát nem csupán az emberek közötti interakciók, hanem emberek, gépek és adatok közötti kommunikáció részeként is értelmezte.

Ebben a kontextusban szükséges megemlíteni Marshall McLuhan munkásságát, hiszen nemcsak a média hatásmechanizmusainak megértésével foglalkozott, hanem az érzékelés, kultúra és társadalmi struktúrák kapcsolatát is újragondolta. Elméletei az 1950-es és 1960-as évek során születtek, a tömegkommunikáció és technológiai innováció forradalmának időszakában. Az első televíziós hálózatok térnyerése, a hidegháborús technológiai verseny, az űrkutatás kezdetei, valamint a második világháború után kialakuló fogyasztói társadalom formálták azt a közeget, amelyet vizsgált. McLuhan és fia, Eric McLuhan kidolgozták a médiumok négyes modelljét (*tetrád modell*), amely minden médium hatását négy kérdés mentén vizsgálja: mit erősít fel a médium?, mit tesz elavulttá?, mit idéz elő, amikor túlzásba esik?, mit hoz vissza, ami korábban háttérbe szorult?¹³ McLuhan 1974-es *Living at the Speed of Light* című előadásában is foglalkozott ezzel a kérdéskörrel. Szerinte „minden médium úgy indul útjára, hogy eltúloz valamit, ami mindannyiunkban megvan, majd végül az ellentétébe fordul át”.¹⁴ A „mindannyiunk” itt általánosan az emberekre, az emberi tapasztalatra és képességekre utal. McLuhan gondolatmenetében minden médium vagy technológia valamilyen emberi érzékelési vagy kommunikációs képességet (például látás, hallás, beszéd) felerősít, majd ennek a folyamatnak a végén valamilyen radikálisan új, gyakran az eredetivel ellentétes hatást vált ki. Ez az „ellentétbe fordulás” az, amire McLuhan utal a médium természetének dinamikus változásával kapcsolatban. Az űrmédiumok kezdetben az emberi kíváncsiság, az ismeretlen iránti vágy, valamint az emberi térbeli határok feszegetésére irányuló törekvés túlszárnyalását jelentették. Az űrkutatás kezdeti célja az volt, hogy megtalálja és bemutassa a világmindenség korlátait, miközben folyamatosan túllépett rajtuk, új technológiai és tudományos mérföldköveket érve el. A 20. században a műholdak, űrhajók és űrtechnológia fejlődésével az űrkutatás kezdeti céljai átalakuláson mentek át. Ezek a fejlesztések nemcsak az emberi kíváncsiság kielégítésére szolgáltak, hanem egyre inkább az emberi tevékenység, az információ és a mindennapi élet részévé váltak. A technológiák mindennapi szinten is láthatóvá váltak – például a műholdas kommunikáció, globális navigációs rendszerek (GPS), meteorológiai előrejelzések vagy éppen a távközlési forradalom révén. Az űrkutatás tehát végül nemcsak a fizikai világunkat bővítette, hanem az emberi társadalom életmódját is alapvetően megváltoztatta. Tehát paradox módon egyre inkább az emberi léptékhez igazodtak, miközben a mélyűrt vizsgálták, valójában az emberi társadalom egyre szorosabb kapcsolódásához vezettek, az emberi civilizációt is egy

olyan globális közegben helyezték el, amely lehetővé teszi a valós idejű információcserét, miközben eltávolítja a hagyományos fizikai korlátokat.

McLuhan gondolatmenetében a Szputnyik fellövése szimbolizálja azt a fordulópontot, amikor az emberiség átlépett a technológiai korszakba, ahol a természet helyét a mesterségesen irányított világ vette át. R. Buckminster Fuller „Földúrhajó”¹⁵ kifejezése szerint a Föld már egy zárt, az emberi technológia által irányított rendszerré vált. Ebben az új világban nincs többé passzív létezés („utasok”), hanem mindenki aktívan részt vesz az irányításban (mindenki „legénység”).¹⁶ Ez a szerep nagy felelősséget ró az emberiségre az ökológia, az erőforrások és a fenntarthatóság tekintetében. A Szputnyik fellövése óta az ökológia lett az egyik központi kérdés az emberiség számára. McLuhan azt állítja, hogy a természettel való kapcsolat megváltozott: az ember már nem a természet részeként él, hanem azt alakítja, formálja, irányítja. Ebben az értelemben a természet „véget ért”, írja, és a művészet – az ember alkotta világ – lépett a helyébe. Az „ökológiai művészet” kifejezéssel arra hívja fel a figyelmet, hogy az ökológia nem csupán tudomány, hanem az emberi kreativitás és döntéshozás területe is, a bolygót mint egy műalkotást alakítjuk. A technológia és a tudomány fejlődése új problémákat – „programproblémákat” – hozott létre, amelyek megoldása kollektív és innovatív gondolkodást igényel. Az élet soha többé nem lesz olyan, mint korábban, mert az emberiség már nem élhet pusztán a természet passzív befogadjaként.¹⁷ Az ökológia most már nemcsak a Földre korlátozódik, hanem a földi élet és a világűr közötti interakciók rendszerévé bővül. A holdbázisok terve, a Mars-kutatás és a Naprendszer erőforrásainak feltérképezése mind a földi ökológiai gondolkodás kozmikus kiterjesztése. A műholdak lehetővé teszik, hogy valós időben figyeljük a bolygó változásait, az időjárást, a természeti katasztrófákat vagy éppen az emberi tevékenységeket, ahogy McLuhan is megjegyezte a hetvenes években, az elektronikus korszakban az információk gyorsasága miatt a titkok megszűntek, és minden az átláthatóság felé tart. A természet és a technológia közötti határok elmosódnak, az űrtávcsövek által gyűjtött kozmikus adatok, a mesterséges intelligencia segítségével feldolgozott asztrófizikai modellek vagy éppen a Föld és a világűr közötti új kapcsolatok mind hibrid valóságot hoznak létre, amelyben a természet és az emberi alkotás egymást kiegészíti. Az emberi tevékenység nemcsak a Föld ökológiáját befolyásolja, hanem az űrbéli környezetet is. Többek között az űrszemét problémája, a bolygóközi kutatás etikai kérdései és az univerzummal való kapcsolat mind az emberiség új felelősségi köre. „Kitágult a családi kör. Az elektronikus média – filmek, műholdak, repülés – teremtette információs világforgatag messze felülmúlja azt a befolyást, amire anya és apa valaha is képes lehetne. Az egyéniséget már nem csupán e kettő, megfontolt vagy éppen csetlő-botló szakai formálja. Immár a világ a guru.”¹⁸ „Azt a környezetet kellene létrehozni, amelyben képesek leszünk együtt élni találmányainkkal.”¹⁹

Az űrmédiumok sajátos helyet foglalnak el a médiatérképen, McLuhan gondolatait folytatva az űrmédiumokat értelmezhetjük olyan kiterjesztésekként, amelyek nemcsak az emberi érzékelés határait tágították, hanem új típusú társadalmi tudatot is generáltak. Az űrmédiumok képesek voltak egyszerre globalizálni és lokalizálni világunkat, létrehozva egy újfajta, „globális falut”. Az űrmédiumok társadalmi hatásának egyik legfontosabb aspektusa a világnép átalakítása. Az 1970-es évektől üzemelő Landsat műholdprogramok az első civil távérzékelési programok közé tartoztak, amelyek lehetővé tették a földi erőforrások, az éghajlatváltozás és a környezeti hatások hosszú távú nyomon követését. A Landsat 1 Multispectral Scanner (MSS) érzékelőjével több spektrális sávban gyűjtött adatokat. Ez lehetővé tette a felszín különböző tulajdonságainak, például a növényzet, a víz és a talaj megkülönböztetését. A műhold néhány hét alatt globális lefedettséget biztosított, így először vált lehetővé a Föld felszínének nagy léptékű, összehasonlító és időbeli változásait bemutató vizsgálata. A sorozat ötödik tagja, melyet 1984-ben indítottak, közel harminc évig működött, megkapva a leghosszabban üzemelő földmegfigyelő űrszonda Guinness-rekordját. Jelenleg a Landsat 9 van üzemben 2021 óta, biztosítva a folyamatos megfigyelést. A Kopernikusz-program, az Európai Unió földmegfigyelő programja

2014-től működik, az Európai Bizottság irányítja az Európai Űrügynökséggel (ESA) és más partnerekkel együttműködve. A program célja, hogy pontos, időben hozzáférhető és megbízható információkat nyújtson a Föld állapotáról, így a környezetvédelem, a várostervezés, a mezőgazdaság, a katasztrófakezelés és az éghajlatváltozás elleni küzdelem terén végzett munkát segíti. Ehhez alapvető a Sentinel műholdcsalád, mely különböző típusú adatokat gyűjt a földfelszínről, óceánokról és a légkörről. A műholdak által gyűjtött adatok nyílt hozzáférésűek, így kutatók, kormányzati szervek és magánszemélyek is felhasználhatják. A Sentinel és Landsat műholdak jól kiegészítik egymást, például a Sentinel-2 ikerműholdak és a Landsat-8 adatai kompatibilisek, hasonló multispektrális képalkotó rendszerekkel vannak felszerelve, ezért a két program által gyűjtött információk közös elemzésére nyújtanak lehetőséget. Más Sentinel és Landsat műholdak pedig kiegészítő jelleggel működnek együtt, például radar- és optikai adatok kombinálására van lehetőség. Tehát az űrszondák, valamint a már említett Apollo-expedíciók során készült fényképek Földünkről mint bolygóról a környezetvédelem fontosságát is hangsúlyozták. A Föld napja (*Earth Day*) mozgalom 1970-ben jött létre az Egyesült Államokban, intenzív részvételt váltott ki a befogadókból, érzelmi és kognitív szinten is azonosultak az eszmével. Későbbiekben nemzetközi szinten is megvalósult ez a kezdeményezés, Magyarország is csatlakozott, 1990-ben jött létre a Föld Napja Alapítvány. Mindezek mellett az űrmédiумok paradox módon egyszerre globalizálták és fragmentálták a társadalmat például a geopolitikai és katonai célokra való felhasználás miatt. Az űrtechnológia alkalmazása kezdetektől fogva gyakran az állami szuverenitás, a nemzetközi rivalizálás és a katonai fölény eszköze is egyben. Az űrfegyverkezés, a műholdas hírszerzés és a rakétatechnológia terén elért előrelépések tovább élezték a nemzetek közötti rivalizálást. A hatvanas években az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti hidegháborús versengés során az űrmédiумokat katonai célokra is használták, kéműholdakat és ballisztikus rakétákat fejlesztettek. Az első kéműholdak a Corona-program keretében indított műholdak voltak, céljuk többek között a Szovjetunió és Kína területének részletes megfigyelése volt. Nemcsak a rakéták, a GPS-ek is eredetileg katonai alkalmazásokhoz készültek. A drónok is a háborúk stratégiai eszközei, ezzel szemben az *Ingenuity*, a marsi drón 2021-ben landolt a vörös bolygón, és tudományos megfigyeléseket végez. 2019 decemberében megalakult az Amerikai Egyesült Államok Űrhadereje (USSF), amely az Egyesült Államok Légierője (U.S. Air Force) fennhatósága alá tartozik, ezzel a világűr egyre inkább stratégiai térséggé alakul. „Aki uralja a világűrt, uralja a Földet” – ez az elv a mai napig érvényes az űrfegyverkezés és az űrhadviselés területén.

Trevor Paglen *Orbital Reflector* című projektje egyfajta ellenpontja volt a műholdak katonai és megfigyelési célú felhasználásának, és egy új irányt mutatott be, amelyben az űrtechnológia a művészet médiumává válik.²⁰ Paglen egy másik, négy évig fejlesztett *The Last Pictures* (*Az utolsó képek*, 2012) című projektje az áttekinthető hatás egy másik lehetséges értelmezését képviseli. Az alkotás egyfajta metadiskurzus a technológia és a filozófia között, a technológiai eszközök filozófiai kérdéseket hordoz, a filozófiai tartalom technológiai eszközök segítségével válik elérhetővé. Az innovatív hordozóra száz képet válogatott össze, amelyek az emberi civilizáció, a földi élet és az univerzum viszonyát igyekeznek vizualizálni, továbbá rámutatnak az emberi tevékenység globális és kozmikus következményeire, például az ökológiai válságra, a háborúkra és a technológiai fejlődés esetleges ellentmondásaira. A művész által kiválasztott képeket mikroméretben vészték egy 12,7 cm átmérőjű szilíciumlemezre, 10×10-es mozaik-elrendezésben, amelyet egy arannyal bevont tok véd.²¹ Majd a 2012-ben indított *EchoStar XVI* kommunikációs műhold külső burkolatára rögzítve geoszinkron pályára állították. Így a műalkotás pályán maradhat több millió évig, a leghosszabban fennmaradó kortárs műalkotássá válik mint egy „örök” emlék vagy figyelmeztető jel, amely akkor is megmarad, amikor a műhold már nem tölti be funkcióját.

Paglen az elavult kommunikációs műholdakat a 20. század végi és a 21. század eleji kulturális romkként értelmezi, hasonlóan Jussi Parikka gondolatához, amely szerint a techno-

lógia történetét nem csupán az innováció és fejlődés narratívájában kell vizsgálni, hanem az elavulás, valamint az ebből eredő hulladékok és maradványok történeteként is. A jövőben a műholdak mint „halott” és „zombi médiumok” az emberi civilizáció emlékeként a geológiai örökség részévé válhatnak.²² A felismerés, hogy ezek a műholdak hosszabb ideig maradnak fenn, mint bármely más emberi alkotás, rávilágít a technológia paradox természetére: egyszerre tartós és törékeny. Az elavult műholdakból kialakult mesterséges gyűrűk a geológiai rétegekhez hasonlóan értelmezhetők, ezek nem a földfelszín alatt, hanem a bolygó fölött képeznek rétegeket. Múltunk tanulmányozásához nemcsak lefelé, a földrétegekbe kell tekintnünk, hanem felfelé is, az ember által létrehozott űrbeli struktúrákra. A mesterséges rétegek bizonyítékként szolgálnak az asztrokultúra jelenlétére, az emberi tevékenység hatása nem korlátozódik a Föld felszínére, hanem a bolygót körülvevő térben is megfigyelhető. Ahogyan a barlangrajzok őrzik a korai ember kulturális örökségét, úgy a Föld körüli mesterséges gyűrűk is tanúskodnak modern civilizációnk történetéről. Ezek a médiatechnológiai nyomok megőrizték korunk emlékeit, bár csupán fragmentumokban, töredékekben, jelezve a múltat a jövő kutatói számára.

Az utolsó képek már címével is felhívja a figyelmet a művész céljára, egy dokumentumértékű projekt létrehozására. Paglen nem tekinti alkotását az emberiség átfogó reprezentációjának, különleges és személyes dokumentumként kezeli. Egy adott történelmi pillanat lenyomata, amely az alkotó szubjektív benyomásait tartalmazza arról, hogyan nézett ki a világ ebben, a fotókon feldolgozott időszakban. „Az elmúlt ötven évben az emberiség egy gyűrűt épített bolygónk köré, amely ugyan nem sokban különbözik a Szaturnusz gyűrűitől. A fő különbség a két gyűrű között, hogy míg a Szaturnusz gyűrűi porból és törmelékekből állnak, a Föld körüli gyűrűt gépekből hoztuk létre. Ráadásul ez a gyűrű most már bolygónk állandó részévé vált.”²³ Ezek közül az egyik gép tartalmazza az emberiség sűrített, tömörített személyes élményeken átszűrt történetét 2012-ig. A projekt kurátora, Nato Thompson megfogalmazása szerint ez az ultraarchív anyagokból készült tárgy egy stabil pályán kering, távol a törmelékektől és az erodáló környezeti hatásoktól, olyan időben létezik, amely a csillagok és tektonikus lemezek ideje, nem pedig az embereké. Ezek a képek azért is tekinthetők az utolsóknak, ahogy erre Paglen is utal, mert ezek még akkor is létezni fognak, amikor a Nap már vörös óriássá vált, és a Föld nem lesz alkalmas többé az életre, amikor az emberi civilizáció már eltűnik. Paglen továbbá említi, hogy az alkotás „mély és ellentmondásos kapcsolatban áll az idővel”,²⁴ hiszen az EchoStar műhold rendkívül gyorsan képek millióit továbbítja, míg a szilíciumlemez az emberi történelem egy megfagyasztott, kiragadott, időpillanatát zárja magába.

A világuárbe küldött üzenetek megfogalmazása során kulcsfontosságúvá válik a képek kiválasztása, a szelekció során Paglen tudósokkal, művészekkel, filozófusokkal és geológusokkal dolgozott együtt. Általánosságban elmondható, hogy a fotók és a reprodukciók valódi jelentését csak azok kontextusa adhatja meg, ezért érdemes elgondolkodni azon, mit érhetnek a képek önmagukban, ha nincsenek körülöttük magyarázatok vagy történetek, ebben az esetben egy szubjektív világértelmezés, amely mégis a kollektív tudatból táplálkozik. „A képek szemlélése során világosan látható, hogy olyanok, mintha filmjelenetet alkotó állóképeként vagy zenei partitúraként lennének megkomponálva. Minden egyes kép reagál a következőre, szinte melankolikus operaként, egyensúlyoz a drámai figyelmeztetés, a filozófiai reflexió és a jelen mulandóságán való meditáció között.”²⁵ A fotók a projekt központi elemei, de sok közülük első ránézésre nem könnyen érthető. Például az Antarktison talált marsi meteorit elektronmikroszkóppal készült képe vagy egy bírósági per jelenetének fotója önmagában nem mond sokat, amíg nem tudjuk, miért választották őket, vagy milyen történetek állnak mögöttük.²⁶ Az általa felhozott változatos példák közül néhány, így az ókori babiloni matematikai tábla, egy korai IBM számítógép belseje, Rafael Núñez „szörny-függvénye” és a Rorschach-teszt egymás után következnek a lemezen. A négy kép egymásutánosságát igazoló magyarázó narratíva építésekor első gondolat lehet, hogy a találmányok egymás követ-

kezményei. Az első kettő esetében ez igaz is, hiszen az ókori babiloni matematikai tábla az egyik legkorábbi ismert matematikai eszköz, amely az alapvető aritmetikai műveletekhez, például szorzáshoz és osztáshoz használt számjegyeket tartalmazott, a számítógép működésének alapja pedig a matematika és a logika. Tehát ennél a két képnél a számítások és a rendszer alapú gondolkodás dominál, de a számítógép új dimenziókat nyitott meg a tudományos kutatás és a mindennapi élet számára. A „szörny-függvény” pedig rámutat a matematika szabályainak hatáira, amelyeket számítógépes modellezéssel jól lehet illusztrálni. A Rorschach-tesztet érő kritika pedig felhívja a figyelmet az emberi elme szabad asszociációjának szimbolikus erejére és a teszt szubjektív értelmezésének problémájára. Más szempontból pedig Núñez szörny-függvénye és a Rorschach-teszt az emberi gondolkodás, a szimbolikus reprezentációk és a pszichológiai megértés bonyolultabb aspektusait vizsgálják, a tudás és a megértés határainak kiterjesztését célozva. Nem elhanyagolható szempont a kontextus vizsgálatában a Rorschach-teszt és a „szörny-függvény” erős vizuális kapcsolata sem. Mind a négy képen közös, hogy szimbólumokkal dolgozik, a babiloni matematikai tábla és a számítógép az absztrakt rendszer és a matematikai modellalkotás felé mutat, míg a „szörny-függvény” és a Rorschach-teszt inkább a szubjektív értelmezések, az emberi elme és az absztrakció határait emelik ki.

Paglen reflektál a korábbi „üzenetekre” is. Az 1969-es holdraszállás során az Apollo-11 misszió leszállóegységének, az Eagle-nek talapzatán elhelyeztek egy különleges plakettet, amely az emberiség békés szándékát hivatott közvetíteni. A táblán az alábbi angol nyelvű üzenet szerepel: *„We came in peace for all mankind”* („Békével jöttünk az emberiség nevében”). Ezzel együtt a plakett tartalmazza az akkori amerikai elnök, Richard Nixon aláírását, valamint a holdraszállást végrehajtó űrhajósok – Neil Armstrong, Buzz Aldrin és Michael Collins – kézjegyét. A Pioneer 10 és 11 ikerszondák (1972–1973) az első olyan eszközök, amelyek az emberiség üzenetét a Naprendszer határán túlra szállítják. Mindkét szondán elhelyeztek egy-egy aranyozott alumíniumlemezt, amelyeken egy férfi és egy nő stilizált ábrázolása, valamint a Föld helyzetét jelző ábra található. Ezek a lemezek arra szolgálnak, hogy potenciális földön kívüli intelligens életformák számára információt nyújtsanak az emberiségről és annak eredetéről. A LAGEOS (Laser Geodynamics Satellite) műholdat 1976-ban indították útjára, és célja a Föld geodéziai méréseinek pontosítása volt. A műholdon elhelyeztek egy táblát, amely a kontinensek elhelyezkedését mutatja a múltban, jelenben és jövőben. A NASA Perseverance marsjárója 2020-ban landolt a Mars Jezero-kráterében. A rover ejtőernyőjének mintázatában rejtett üzenet található: a *„Dare Mighty Things”* („Merj nagy dolgokat véghezvinni”) felirat, valamint a Jet Propulsion Laboratory (JPL) főhadiszállásának koordinátái bináris kódban. Ezenkívül a roveren található egy plakett, amely a korábbi marsjárókat ábrázolja, ezzel is tisztelve a múltbeli űrkutatási eredmények előtt. A Lucy űrszonda 2021-ben indult útjára, és célja a Jupiter Trójai-öveinek tanulmányozása. A szonda nem hagyja el a Naprendszert, de a jövő médiaarcheológusai számára olyan értéket képviselhet, mint Lucy csontjai az ősemberkutatók számára. A szondán ismert emberek gondolatai is szerepelnek. A KEO műholdat Jean-Marc Philippe űrművész és tudós tervezte 2001-ben, célja, hogy az emberiség üzenetét ötvenezer év múlva is eljuttassa a jövő generációihoz. Bár a projekt még nem valósult meg, jelentősége abban rejlik, hogy az emberiség hosszú távú gondolkodását és örökségét tükrözi.

A kozmikus palackposták, mint például a Voyager és a Pioneer ikerszondák vagy Paglen űrművészeti projektje jól illusztrálják, hogy az emberiség miként próbálja örökségét rögzíteni a világűr számára. Míg a Voyager és a Pioneer üzenetei az emberiségről egyoldalúak, egy idealizált képet nyújtanak, Paglen projektjében megjelennek a környezeti pusztítások és a háborúk okozta rombolások képei is. A műholdak és az űrszemét a technológiai fejlődés jeleként, de egyben figyelmeztetésként is szolgálnak arra, hogy az emberiség, miközben próbálja meg-

ismerni a világűrt, nemcsak a fejlődés pozitív oldalaival, hanem az önpusztító, romboló tendenciáival is örökséget hagy maga után. Az emberiség kulturális maradványai nem mindig a legjobbat tükrözik, hanem gyakran a legrosszabbat is, egy részleges, torzított, de őszinte archívumot hoznak létre, amely nemcsak a múlt fontos eseményeit őrzi, hanem azokat a pillanatok is, amelyeket az emberiség talán szívesen elfelejtene.

JEGYZETEK

¹ Császai Lajos, *Médiakutatás a kulturális fordulat után*, Médiakutató, 2008. ősz, https://mediakutato.hu/cikk/2008_03_osz/07_mediakutatas_forradalom

² Susan Buck-Morss kiterjesztette a flâneur fogalmát többek között a televíziónézőkre, az interneten böngészőkre, akik a modern kori flâneur megnyilvánulásai. Susan Buck-Morss, *The Flâneur, the Sandwichman and the Whore: The Politics of Loitering*, New German Critique, 39 (1986. ősz), 99–140.

³ „Nézzék meg újra azt a pontot. Az itt van. Az az otthonunk. Azok mi vagyunk. Rajta van mindenki, akit szeretünk, mindenki, akit ismerünk, mindenki, akiről valaha hallottunk, minden ember, aki valaha létezett, itt élte le az életét.” Carl SAGAN, *Pale Blue Dot. A Vision of the Human Future in Space*, Ballantine Books, 1997, 18.

⁴ Frank WHITE, *The Overview Effect: Space Exploration and Human Evolution*, Houghton Mifflin Harcourt, 1987.

⁵ Leonard DAVID, *Space philosopher Frank White on 'The Overview Effect' and humanity's connection with Earth*, <https://www.space.com/frank-white-overview-effect>

⁶ London, The Cello Factory, 2019.10.01–10.

⁷ Bird's eye view of the submerged city of Tallinn on the Baltic Sea in 3047.

⁸ Frank WHITE, *The Cosma Hypothesis. Implications of the Overview Effect*, Morgan Brook Publishing, 2018, 19.

⁹ Jordan BIMM, *Rethinking the Overview Effect*, Quest: The History of Spaceflight Quarterly, 21/1, 2014, 39–47.

¹⁰ *Thinking Outer Space: Philosophy, Astroculture and the Histories of Planetaryity*, Berlin, 2023.07.19–21.

¹¹ James Gall (1808–1895) javasolta először, hogy a Föld közel gömb formáját síkra kivetítve a kontinenseket valóságként ábrázoljuk, mely bár torzítja a kontinensek formáit, viszont a méretarányok valóságként maradnak. Később Arno Peters (1916–2002) szintén felhívta a figyelmet erre a módszerre, és szélesebb körben népszerűsítette ezt. Amikor azonban Peters figyelmét felhívták arra, hogy ezt a vetületet már korábban Gall is kifejlesztette, a módszert hivatalosan Gall–Peters-vetületnek nevezték el. Alexander von Humboldt (1769–1859) német természettudós és földrajztudós a Föld globális, ökológiai szempontú vizsgálatában úttörő szerepet játszott. Humboldt az első tudósok egyike volt, aki a Földet komplex ökoszisztémaként, egymással összefüggő természeti rendszerek összességéként értelmezte. Kutatásai – például az éghajlati övezetek térképezése, a vulkáni tevékenység vizsgálata és a növényzeti mintázatok elemzése – mind azt az elképzelést erősítették, hogy a Föld a Naprendszer és az univerzum összefüggésrendszerének része.

¹² Marshall McLuhan „globális falu” koncepciója szerint az elektronikus média az egész világot egy összekapcsolt közösséggé alakítja, ahol az események valós időben válnak láthatóvá.

¹³ Marshall McLuhan, Eric McLuhan, *Laws of Media: The New Science*, University of Toronto Press, 1988.

¹⁴ „Now every medium starts out by exaggerating something that we all have and then finally flipping into the opposite of itself.” Marshall McLuhan, *Understanding Me: Lectures and Interviews*, szerk. Stephanie McLuhan, David Staines, MIT Press, Cambridge, 2003, 234.

¹⁵ R. Buckminster FULLER, *Operating Manual for Spaceship Earth*, Carbondale, Southern Illinois University Press, 1969, 40. Írásában kiemeli, hogy az emberiségnek együtt kell működnie a Föld korlátozott erőforrásainak kezelésében, a bolygónkat egy űrhajóhoz hasonlítja, amely gondos irányítást igényel.

¹⁶ „Spaceship Earth has no passengers, only crew.” Marshall McLuhan, *Understanding... i. m.*, 233.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Marshall McLuhan, Quentin FIORE, *Médiamasszázs. Egy rakás hatás*, Typotex, 2013, 14.

¹⁹ Uo., 124.

²⁰ Erről bővebben lásd: Ruzsa Dénes, *Fény(művészet) az űrművészetben*, <https://kepiras.com/2023/12/ruzsa-denes-fenymuveszet-az-urmuveszetben/>

²¹ A lemez technikai tervezése és kivitelezése a Massachusetts Institute of Technology (MIT) és a Carleton College közreműködésével valósult meg.

²² *I. m.*, 127–128.

²³ Részlet Trevor Paglennel készült interjúból: „Over the last 50 years, humans have built a ring around our planet, not unlike the rings of Saturn. However, instead of being made out of dust and debris, the ring around Earth we have created is made out of machines. What's more, this ring is now a permanent part of our planet.” <https://www.youtube.com/watch?v=dsBJTBKQh9I&t=71s>

²⁴ Trevor PAGLEN, *The Last Pictures*, University of California Press, 2012, 11.

²⁵ Nato THOMPSON, *A Portrait in Deep Time*, <https://creativetime.org/projects/the-last-pictures/curatorial-statement/>

²⁶ PAGLEN, *i. m.*, 9.

BALÁZS GÉZA

Önjáró technika a kultúrában és az oktatásban?

A művészet halála vissza-visszatérő gondolat, mivel az újabb és újabb technológiák megváltoztatják az embert s vele együtt a művészetet. Elmúlását egyesek már a sokszorosítás megjelenésével hozták kapcsolatba, mások az avantgárdban vagy az öncélúságban látták és látják a művészet végétét.

•

Neumann János matematikus, a számítógép elvi alapjainak kidolgozója, valamint munkatársai már korán fölvetették a kérdést, hogy kiterjeszthető-e a gondolkodás és az értelem fogalma a gépekre. Szigorúan ragaszkodva az értelem eredeti szótári jelentéséhez, mesterséges értelem (intelligencia) valószínűleg nem létezik. Az értelem: (1) „A megismerő tevékenység legmagasabb foka, a logikus gondolkodás képessége.” Ez pedig az emberhez kötött tevékenység. Tovább- vagy átvitt értelemben azonban mégiscsak lehetséges értelmet találni nem emberi jelenségekben, például: (2) „A dolgokban, eseményekben fölfedezhető logikus összefüggés. Valaminek az értelmes célja.” Példa: Nincs értelme a huzavonának.¹ És további jelentések is elképzelhetők. Vagyis – bár talán berzenkedünk az értelem emberi vonatkozásainak megvonásától – az értelem tárgyiasulása már korábban megtörtént, így nyelvileg nemcsak (emberi) értelemről, hanem egyéb, így mesterséges értelemről is beszélhetünk. Ahogy korábban is már szó volt kihelyezett memóriáról,² kihelyezett értelemről, mesterséges, elektronikus agyról.³

Minden technológia (nem önmagában technikai eljárás vagy módszer, hanem a technikai eljárások, módszerek elmélete) valamilyen módon hat az emberre. Ezt nevezzük McLuhan nyomán technológiai determinizmusnak. A technológiák (műszaki lehetőségek) ember alkotta, társadalmi termékek, és már korábban is visszahatottak az emberi folyamatokra. A legfontosabb hatás ezek közül az, hogy megváltoztatták az emberi érzékelést, McLuhan szavaival: „ha az új technológia egy vagy több érzékünket kiterjeszti a társadalom rajtunk kívüli világába, akkor abban a kultúrában érzékeink között új arányok fognak megjelenni”,⁴ s ha új érzékelés alakul ki, akkor új tapasztalat, új tudás, új gondolkodási mód. Csak példaként: a kép- és betűírás, a nyomtatás, a sokszorosítás a hallási-tapintási teret látásivá (vizuálissá) alakította át, és „szekvencialitásával, linearitásával hat a gondolkodásra”.⁵

A kulturális (technológiai) változás hatására tehát kiterjed vagy visszaszorul az érzékelés egyes területeken, és ezzel az emberi értelem tartalma is változik. Természetesen fontos néhány megszorítást tenni. Amennyiben az értelemnek mint legmagasabb szintű szellemi képességnek része az érzélemvilág (és úgy gondoljuk, hogy az), akkor éppen ezen a területen, tehát a lelki élet, az érzelmek, a társas kapcsolatok terén aligha beszélhetünk „mesterséges” értelemről. Olyan, csak az emberre jellemző alapvető viselkedési jegyekre gondolunk, mint empátia, szeretet, odaadás, áldozatkészség, önfeláldozás, kötelességvállalás, a tevékenységben megtalált öröm, szenvedély, egyéni-közösségi célok, amelyek „gépiesítése” (algoritmizálása) elképzelhetetlen.

Előadás formájában elhangzott az MMA Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet *A művészettel nevelés szerepe a mai magyar társadalomban* című konferenciáján 2024. november 14-én a Pesti Vigadóban.

Két fogalmat külön kiemelendőnek tartunk a kimondottan emberi érzemvilágból. Az altruizmus, azaz az önzetlenség, amely a segítségnyújtástól az önfeláldozásig terjedő, a közösség számára előnyös, ám az egyén számára adott esetben hátrányokkal járó magatartásforma. A homo sapiens evolúciós előnyét az önfeláldozók, a parokiális altruisták biztosították; ennek csoportközi folytatói a kiterjesztett altruisták (hősök, példaképek).⁶ A másik az entuziazmus, amely az érzelmi azonosulásból, nagyfokú szellemi élvezetből fakadó önfeladott gyönyörűség, lelkesültség, rajongás. Körébe sorolhatunk olyan jelenségeket, mint az epifánia (megrendülés, elragadtatás, konkrétan szerelem vagy elbűvölő látvány), a katarzis vagy katartikus élmény (átélés, megtisztulás), illetve a flow (egy cselekvés vagy esemény magával ragadó élménye). Ráadásul ezek össze is kapcsolódnak, ahogy Szabó Márton írja: „nemcsak a műalkotások élményszerű, katartikus átélése rendelkezik epifanikus jelleggel, hiszen ilyen események a mindennapokban is megtörténnek... És ilyen epifanikus átélések révén gyarapodnak tapasztalatokban, lesznek például bölcsőbbekké” az emberek.⁷ Hogy mennyire összetett jelenségek ezek, példaként Hamvas Béla gondolatát idézem az entuziazmusról: „Milyen furcsa mámor ez! Azt még valahogyan értjük, hogy valaki mámoros lesz, mondjuk, a hatalomtól és a vértől és a vagyontól, és, mondjuk, a szépségtől is, ha valaki entuziazmusba esik, és beleőrül a hatalomba vagy a vérengzésbe vagy a gazemberségbe, mondjuk, a muzsikába vagy a költészetbe vagy a gondolkodásba, még azt is értjük, ha valaki aszkéta lesz és böjtöl és imádkozik és a pusztába vonul vagy tanít.”⁸

Az emberi nyelv fejlődése egészen új korszakhoz érkezett. Valamikor – talán egymillió vagy ötszáz ezer éve, senki nem tudhatja pontosan – elkezdett kialakulni alapvető szükségletekből, mutogatásból, őshangokból, zenei megnyilvánulásokból az artikulált emberi beszéd, amelynek legfőbb jellemzője az absztrakció, vagyis a jelentések átvitelének lehetősége. Legalább egymillió éves fejlődés vezetett el a talán ötven-száz ezer éve már a maihoz hasonlítható artikulált beszédhez. Nem túl régen – talán öt-hétezer éve – éppen a memória, a hagyományörzés kapcsán vetődött föl a beszéd rögzítésének lehetősége, az írás.

A 19. század második felében lehetővé vált a beszéd továbbítása (telefon) és rögzítése (gramofon), de ezeknek a technikáknak a finomodása és tömeges elterjedése csak a 20. században vált lehetségessé. A továbbított és rögzített beszéd Walter Ong meghatározása szerint már nem természetes beszéd, hanem ún. másodlagos szóbeliség.⁹

A másodlagos szóbeliség mintájára az informatikai fordulat során spontán módon létrejövő, alakuló új írásbeliséget másodlagos írásbeliségnek neveztem el. Ezzel egy teljesnek látszó rendszer jött létre. De már ennek áttekintésekor sejthető volt, hogy további nyelvi-kommunikációs létformák jöhetnek létre. A mesterséges intelligencia hatására a beszéd- és írásmanipuláció, vagyis a gép által létrehozott beszéd és írás teljesen új minőséget jelent. Ennek a nevének még nem találtuk ki, korábban a rendszerszerűség miatt a harmadlagos beszéd és harmadlagos írás terminust javasoltam.¹⁰

A számítógépes beszéd létrehozás (beszédgenerálás, szintetizált beszéd) lehetősége immár a szóbeliség harmadik létformájának számít. Ennek is két változata van: az egyik betáplált, meglévő készletből gazdálkodik; a másik pedig már maga „értelmezi” és állítja össze a szöveget. A harmadlagos szóbeliséghez tartoznak az élőszavas fordítóprogramok. Megvalósulni látszik egy korábbi előrejelzésünk: az online fordítóprogramok esetleg kiszorítják a nyelvtanulást – ami jelentős időmegtakarítást, kényelmet eredményezhet ugyan, másrészt viszont a „más” gondolkodásmódok, világnézetek, sőt (talán) emberek megismerésének elmaradását.

A számítógép által fogalmazott szöveg (szövegenerálás) az írásbeliség új létformáját, a harmadlagos írásbeliséget jelenti. 2023-ban robbant be a köztudatba a chatGPT, amely képes megadott kérdésekre, utasításokra írott szöveget létrehozni. A program könnyűszerrel emeli ki a lényegét egy hosszú szövegből, ezáltal alkalmas lehet vázlat- és kivonatkészítésre (emlékeztetők, jegyzőkönyvek esetében nagy igény lehet rá). A szövegeneráló program akkor teljesít jól, ha

minél közhelyesebb egy műfaj. A program képes egy adott szerző stílusában írni. Megírták vele Madách *Tragédiájának* XII. és feledik színét. (Tegyük hozzá, hogy hagyományos, azaz elsődleges írásmódban Karinthy Frigyes is megírta már a Tizenhatodik szint.) A folytatás lényege, hogy a szkeptikus embereket Lucifer próbálja meggyőzni a mesterséges intelligencia mindenekfelettségéről, ők azonban nem engednek a csábításnak. Végül az Úr tesz rendet a káoszban, kijelöli a feladatokat, az emberek pedig tovább keresik a helyes utat.¹¹ A XII. és feledik szín megjelölés utal arra a jövőre, amely talán afelé vezet, hogy az emberre még annyira sem lesz szükség, mint a falanszterben, hiszen a gép elvégez helyette minden hasznos munkát.

Az egykorvult és a mai emberi (azaz homo sapienstől eredő) étellel, értelemmel, teremtő kultúrával együtt születő művészet végéről (haláláról) már többször értekeztek. Hegel szerint: „a művészet – legmagasabb rendű meghatározása értelmében – számunkra már a múlté, és azé is marad...” Walter Benjamin német filozófus szerint a művészet halála a sokszorosított műalkotás, amit nem vesz komolyan sem a művész, sem pedig a befogadó. Wolf Lepenies szerint (a technológiák eredményeként) az avantgardisztikus bomlásformák, a játék a médiummal, az öncélúság jelenti a művészet halálát. „Az emberiesült gépek és elgépiesedett emberek által benépesített jövő maga alá temetheti az értékeket...” – írja Csepeli György.¹² Ez lesz a szingularitás, más szóval a poszthumán világ. „A szingularitás az evolúció új szakaszát hozhatja el... A komplex, sokértelmű, változékony világban a művészet lehet az ellenálló képesség fő forrása.” A poszthumán vészterhes jelző eredeti értelmét érdemes föl idézni: ember utáni. Bár bizonyos művészeti ágakra nézve óriási a kihívás, talán nem is távoli a művészet halálának vagy legalábbis egyes művészeti ágak halálának jövődőlése.

JEGYZETEK

¹ Magyar értelmező kéziszótár, főszerk. PUSZTAI Ferenc, Akadémiai, Budapest, 2003, 322.

² Szűts Zoltán, *A digitális pedagógia elmélete*, Akadémiai, Budapest, 2020.

³ (McLuhan 2001: 46; Balázs 2023: 16, 38, 109, 161, 165, 181. stb.)

⁴ Marshall McLuhan, *A Gutenberg-galaxis. A tipográfiai ember létrejötte*, Trezor, Budapest, 2001, 55.

⁵ BENCZIK Vilmos, *A Gutenberg-galaxis margójára*, = McLuhan, *i. m.*, 2001, 319–331., 321.

⁶ CSEPELI György, *Értékek ébresztése*, Kocsis, Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, h. n., 2023, 198–200.

⁷ SZABÓ Márton, *A mindennapi élet poétikai valósága. Társadalomtudományi értekezés*, Osiris, Budapest, 2022, 153.

⁸ HAMVAS Béla, *Karnevál*, 1–3, Medio, Szentendre, 1997, III., 102.

⁹ Walter J. ONG, *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*, Methuen, London–New York, 1982.

¹⁰ BALÁZS Géza, *Az internet népe. Internet – társadalom – kultúra – nyelv. A kulturális és a tervezett evolúció határán*, Ludovika Egyetemi, Budapest, 2023, 85., 102., 129.; ARATÓ Balázs, BALÁZS Géza, *The communicative-linguistic modes of artificial intelligence with a focus on justice*, Magyar Nyelvőr 148. 2024: 601–617.

¹¹ BALÁZS Géza, *Harmadlagos beszéd és írás. A mesterséges értelem kommunikációs-nyelvi létmódja* (megjelenés alatt a Szabad Piac című folyóiratban), 2024.

¹² CSEPELI, *i. m.*

THIMÁR ATTILA

MI – mikor – hogyan 2.

Mikor

Már egy éve megkezdtem ezt a cikksorozatot (Kortárs 2024/7–8), de csak most volt alkalmam megírni a második részét. Az időfaktor mindig a legnagyobb probléma, bár egyáltalán nem baj, ha van lehetőségem kiérlelni a fontos gondolatokat. Hozzá kell tenni azt is, hogy az esszé írásának egyik fontos nehézsége, hogy miközben írom, sok minden történik, amire vonatkozó reflexiómat is be kell emelni a szövegbe. Az idő előrehaladásával együtt a gondolatok folyamatosan változnak, ám a szöveg mégiscsak rögzített tulajdonságú tárgy, nem lehet folyamatosan átírni.

Az idő megnevezésével rögtön témánk közepébe is álltam. A fő kérdés: miért éppen most, pár éve vált ilyen nagy mértékben a közbeszéd témájává az AI/MI programok használata? Milyen tényezők játszottak közre népszerűségének és használatának növekedésében? Mennyi volt ebben a felhasználói szokások megváltozása, illetve a gyártói, programozói oldal marketingtevékenységének hatékony működése?

A kérdés megválaszolását két irányból közelíthetjük meg. Az egyik, hogy a lineárisan számolható időre vonatkoztatva meghatározzuk azokat az összefüggéseket, amelyek indokolják, hogy éppen a 2020-as években öntötte el az internetfelhasználókat az új programok kínálta lehetőség. A másik irány, ha az időnek ettől eltérő aspektusából próbálunk válaszolni. Abból az elemzési, megfigyelési nézőpontból, hogy az időfelhasználás mikor, milyen helyzetekben és módokon változik meg, azaz a saját (emberiség) időfelhasználásunk módjában mi alakult át az utóbbi évtizedben, amely előhívta az AI/MI programok előretörését.

Az első irányból nyilván társadalom-, kultúr-, mentalitás- és civilizációtörténeti aspektusból tudunk válaszokat találni. Gyors ráközelítésben is látszik, hogy ezen szempontokat mind összefogva elég nehéz pontos erővonalakat meglátni, hiszen éppen a 20. század végével annyira összetetté és bonyolult hálózatúvá váltak a társadalmi, kulturális, hatalmi-politikai viszonyok, hogy nehéz bármelyiket elkülönülten látni. Egy ilyen kijelentés azonban implicit módon magában foglalná azt az állítást, hogy korábban nem élt meg hasonlóan bonyolult korokat az emberiség. Biztos, hogy így van ez? Jól meghatározható kritériumok nélkül nehéz eldönteni, de az biztos, hogy a 20. század vége óta az egyes események, történések, jelenségek közötti összefüggések valós és nem valós, tehát csak látszatként működő kapcsolódása sokkal nagyobb mértékben láthatóvá és tárgyalhatóvá vált. Ennek az új helyzetnek önmagában véve semmi köze az igazsághoz, netán a tudáshoz, nem arról van szó, hogy többet vagy jobban tudunk a világ dolgairól. A jelenségnek pusztán ahhoz a kommunikációs helyzethez van köze, hogy az online világ cyberterében sokkal több minden látszik (akár valóságos, akár virtuális dologról van szó), és igencsak másképpen látszik, mint korábban, amikor még nem volt ilyen kiépült a terület.

A kronologikus idő • A kronológiai időszalagról csak néhány példát említek: a 2019 végén indult Covid-19 járvány és összes következménye, az ezek nyomán kibontakozó gazdasági válság és hatásai. Ide tartozik a szállítóláncok és logisztikai modellek átalakulása. Ezekkel párhuzamosan, bár nem ezek következményeként az internetfelhasználás kibővülése, az ehhez szükséges programok/applikációk ezerszeresére növekedése, ezzel párhuzamosan a virtuális, online világ olyan mértékű kiteljesedése és megerősödése, hogy ma már az emberi civilizáció jelentős részében elképzelhetetlen, hogy egy személynek ne legyen a virtuális világban is kialakított élettere, azaz profilja(i), avatarja, kedvenként meglátogatott helyei, beszerzései/vásárlásai, és bizonyos programok esetében hagyatéki rendelkezései is. Nagyjából a 2008 utá-

ni időre esik a bitcoin mint fizetőeszköz általánossá válása, tehát az a helyzet, amikor nem egy „látható”, ellenőrizhető intézmény szavatol a pénz értékéért. Az utóbbi tíz évre esik a kvantum-számítógépek kidolgozása és megvalósítása is. E számítógépek több nagyságrenddel gyorsabban tudnak műveleteket végezni.

Mindezekhez jött még 2022-ben az ukrajnai háború, amely a második világháború óta a legjelentősebb és máig nem pontosan látható következményeket hozó európai konfliktus, illetve a III. világháború megjelenésének megnövekvő esélye. Éppen ez utóbbi hónapokban vetettek be a háború során olyan drónokat (MS001), amelyeket már valós idejű keresési-válaszadási képességekkel rendelkező, nagy hatékonyságú mesterségesintelligencia-program működtet. Egy ilyen megoldás sokkal nagyobb hatékonysággal tudja osztani a halált, mint amire bármely biológiai személy képes lenne. Nem a pusztítást okozó töltet ereje nagyobb nagyságrendekkel – ezt például az atombombáknál viszonylag könnyű elérni –, hanem az azt irányító képesség sokszorosa annak, mint amire egy ember képes.

A kronologikus időben ezeket a változásokat lehet említeni, amelyek jelentős paradigmatis fordulatot hoztak a tekintetben, hogy miként meséljük el, azaz miként értelmezzük a 21. század elejének történetét.

Időtapasztalatok • A másik szempontból, az időhöz való viszonyulás és az időfelhasználás szempontjából azt szükséges kiemelni, hogy annak megértése, elemzése sokkal bonyolultabb feladat, mert erre konkrét mérőszámaink, több évszázados, hagyományozódott tapasztalataink nincsenek. Többnyire saját érzékeléseink józan ésszel felfogható és magyarázható jelenségeire tudunk fókuszálni. Az biztosnak látszik, hogy a digitális eszközök lehetőségei nagyban előmozdították azokat a már korábban is meglévő tendenciákat, hogy párhuzamosan, egy időben több dolgot csinálunk egyszerre. Ez a jelenség természetesen régebben is létezett, hiszen a reggelizés közbeni újságolvasásról már a 19. század végi írások is megemlékeztek. Ismerősek lehetnek számunkra az esti filmhez, netán futballmeccs-közvetítéshez bekészített vacsorakellékek, ahol szintén az étkezés és egy egészen más jellegű tevékenység kapcsolódott egymáshoz a 20. század második felében. A 21. század elejétől viszont olyan mértékben nőtt meg a párhuzamosan végzett tevékenységek (multitasking) mennyisége és intenzitása, amely már nem hasonlítható a korábbi időszakokhoz. Egyszerre fogadunk be rengeteg információt, és közben adunk mi is információt kifelé, ezalatt pedig vásárolunk az online világban, repülőjegyet foglalunk, dolgozunk, zenét hallgatunk és filmet, sorozatot nézünk. Miközben az offline világ felé is nyitottak vagyunk, beszélgetünk, ebédelünk, átmegyünk a gyalogátkelőn, buszozunk, vonatozunk. Egy kívülálló számára úgy tűnhet, szándékosan osztjuk szét, aprózzuk el figyelmünket.

Nagyon nagy kérdés, hogy mindezen „újnak” titulálható viselkedési mód egy fejlődés következménye-e, vagy válaszreakció a környezeti hatásokra. Úgy gondolom, az utóbbi. Megijedtünk a ránk zúduló s kivédhetetlennek tűnő információmennyiségtől, és pótcselekvésként, a probléma kikerüléseként csinálunk egyszerre ilyen sok dolgot. Ne kelljen észrevennünk azt, hogy nem tudunk odafigyelni mindenre! Ennek a magatartásnak mind kognitív, mind pszichológiai tudományos leírása rég megszületett már, de kétségtelen, hogy a különböző szaktudományos elemzések adatait egységbe foglaló nagy és könnyen fogyaszthatósága miatt széles körben elterjedt narratívája még nem szilárdult meg. Egy mondatban összefoglalva: mi emberek vagyunk a gyengék, hogy nem tudunk ellenállni az általunk létrehozott mesterséges, online világ hihetetlenül nagy és erőszakos hatásának. Noha ezt mindenki érzi, sőt magában meg is fogalmazza egyszer-kétszer, nem válik olyan közmegegyezésszerű axiómává, mint például hogy a Föld gömbölyű. (Igaz, vannak, akik azt is vitatják.)

Egy másik, szintén az időtapasztalat megéléséhez tartozó jelenség az emberi civilizáció lehetséges végének a közelebb kerülése. Ennek megértéséhez szükséges egy pillantást vetnünk a korábbi időtapasztalatok struktúráira. Az ókori időtapasztalatok, ha lineárisak voltak, akkor a kezdeti indulást helyezték a középpontba (a világ teremtése), és a jövőt egy nyitott

rendszerként kezelték. Ha ciklikusok voltak, olyan nagyméretű ciklusokban gondolkodtak, hogy azoknak az egyes generációk által megélhető időtapasztalatokhoz nem volt sok köze. Az európai gondolkodásban a kereszténység egy zártabb időszerkezettel rendelkezett, amelynek három kitüntetett időpontja volt: a világ teremtése, Jézus Krisztus születése, majd a világ vége és a feltámadás-üdvözülés időpontja. Ez az időstruktúra egy, a jövőben meghatározott időpillanatot felé haladó mozgást jelent. Az európai gondolkodásban ehhez képest jelentett radikális fordulatot a felvilágosodás gondolatrendszere, amely a racionális tervezés általi civilizációs előrehaladásból kiindulva, és középpontba állítva a fejlődés eszményét, egy időben a jövő felé végtelenre kitért struktúrát vezetett be. A természettudományos szemlélet, Einstein relativitáselméletét is beleértve, ezt tette magáévá. Ennek az időstruktúrának az elfogadása nemcsak a tudományos világban lett természetes, hanem a hétköznapi emberek tudatában is. Alapsémája szerint minden egyre jobban fog menni, hiszen mindent egyre jobban csinálunk, és ez így tart a távoli jövőig, akár örökké.

A mai helyzetben viszont, amikor a globális klímaválság miatt egyre kevésbé megoldhatónak tűnő társadalmi és politikai problémák miatt elképzelhető – szinte érzékelhető – közelségbe jött a civilizáció végének nevezhető jelenség, megint egy új időtapasztalat jelent meg. Ez a struktúra az idő jövő irányába nem nyitott, hanem zárt, inkább a múlt alakzatai felé nyílik meg. Alaptapasztalata, hogy valaminek a végére értünk, a gondolati alapmozgás a befejezésé, lezárásé. Röviden a „világvége” gondolatának hívhatnánk, de ennél sokrétűbb és bonyolultabb jelenségről van szó, hiszen nem lehet egy olyan pontosan meghatározható – még ha szimbolikus – időponthoz kötni, mint a keresztény felfogás apokalipszise. Nem egy adott időpillanatban ér véget a civilizáció, hanem fokozatos átmeneteken keresztül.

Az mindenesetre biztos, hogy ebben a lezárulási hangulatban, amikor nyilván sokan keresnek megoldást a hatalmasnak tűnő problémákra, próbálnak kiutat találni a zsákutcából, igencsak nyitott az egyén és az emberi közösség is, hogy olyasvalakivel vagy olyasmivel lépjen kommunikációba, akivel eddig nem tudott, s tőle várjon valamiféle segítséget. A földönkívüliek és marslakók helyett most, a problémák korszakának közepében megjelentek és hirtelen nagy népszerűsége tettek szert az MI-programok. Egyrészt könnyű tőlük olyan segítséget várni, amelyre korábban nem számítottak az emberek, másrészt az MI-programok nyelvi fejlesztésük révén képesek is a hagyományos kommunikációs formákban kapcsolatba lépni minden felhasználóval, tehát olyan szerepbe kerülhetnek, mint akik egy-két beszélgetés alatt megadják azokat a tanácsokat, amikre úgy gondoljuk, hogy szükségünk van.

A kronologikus idő és az időtapasztalatok összegződése • Az idő különböző vonatkozásainak szempontjából szükséges rögzítenünk, hogy a nagy mintavételezésű és rugalmasan reszponzív számítógépes programokat már jóval korábban használták, mint az utóbbi évtized. Akár az ipari gyártás robotikai részében és minőségellenőrzésében, akár az egészségügyi rendszerekben, akár a pénzügyi világ különböző területein. A nagyon látványos előretörést az utóbbi években a chatbotok, a chatGPT-felületek, applikációk alkotják, egyébként ezek is a legalkalmasabbak arra, hogy a „nehéz helyzetben magára maradó” embereknek társalgási segítséget nyújtsanak. Az MI nyelvi modell kidolgozása kiemelkedő találmány, mert létrejött egy mesterséges nyelvi válaszadó képesség (reszponzivitás), amely ki tud lépni a nyelvtudósok kutatói laboratóriumából, ezért a hétköznapi emberek hétköznapi helyzetekben találkozhatnak vele, s azt hiszik, hogy „valakivel” beszélgetnek. Az MI nyelvi modell másik nagyon fontos újítása, amellyel csak részben foglalkoztak eddig a tudósok és az újságrókok, hogy az egységesülő világnyelv-moddal szemben a hihetetlenül gyors fordítási lehetőséggel éppen az egységesüléssel szemben a soknyelvűségnek, a sok nemzeti/közösségi nyelv megtartásának kedvez.

Még egy szempontot érdemes figyelembe venni a helyzet idővonatkozásainak elemzésekor. Alapkérdés, hogy a mesterséges intelligencia programok megjelenésében a software, tehát az emberi programozási képességek hirtelen megugrása volt-e a döntő lépés, vagy a hard-

ware-fejlesztések, amelyek képessé tették a számítógépek (legalábbis egyes számítógépek, központok) hihetetlen mértékben felgyorsult sebességét. A válasz egyértelműen a hardware oldalára billen, tehát a technológiai fejlesztések, az új típusú, működési elvű processzorok gyártása, új anyagok bevonása teszi lehetővé az MI-programok működését. Ezek a találmányok most jelentek meg, tehát időben mindenképpen a 21. század első negyedének második feléhez kötődik az új MI-programok alapjául szolgáló technika, technológia létrehozásának ideje.

Hasonlóképpen kiemelkedően fontos az a körülmény, hogy az interneten tárolt dokumentumok (szövegek, képek, hangzó anyagok és videók, illetve különféle adattartalmak) mennyisége a 2010-es évek elejére, illetve közepére haladta meg azt a mértéket, amelyet egy ember valaha képes lehetett volna áttekinteni. Másként fogalmazva, kicsit több mint tíz éve már olyan nagy mennyiségű dokumentum van fent a világhálón, amely emberi léptékben, tehát egy emberi életen belül még akkor sem áttekinthető és befogadható, ha keresőprogramot használunk. Ebben az irdatlan dokumentummennyiségben csak az emberinél jóval nagyobb gyorsasággal rendelkező, nagy mintavételű MI-programok tudnak valamiféle eligazodást biztosítani. Egy másik nézőpontból ugyanezt megfogalmazva, a hatalmasra duzzadt adatmennyiségben a szükséges „felejtési” működést – hiszen mindent számon tartani felesleges – az emberek helyett az algoritmusok végzik el.

Amikor a MI programok előretöréséről gondolkodunk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a fejlesztő és szolgáltató cégeknek [ez lehetne itt a reklám helye, ha a támogatóknak a Kortársat] kiválóan kicsiszolt és irdatlan erővel dübörgő marketingmunkáját. Főképpen, hogy saját területen, a virtuális világban kell kifejteni ezt a marketingtevékenységet, és éppen sokéves, a felhasználói szokásokat vizsgáló modellekkel tudják még hatékonyabbá alakítani azt.

Összegzésként • Miért éppen most lettek ennyire népszerűek az MI-programok? – tehetjük fel a kérdést ismét. A technikai fejlődés (új anyagok, chippek, új gépek) mellett a társadalmi, politikai változások abba az irányba mozdultak, hogy mind az egyének, mind az emberi közösségek nyitottak legyenek arra, hogy önmagukon kívülről várják problémáik megoldását. Ehhez pedig az emberek változásaira és igényeire mindig aprólékosan figyelő óriáscégek rögtön tálcán kínálták a megoldást, az MI-programokat. Ha egyedül vagyunk, lesz kivel elbeszélgetnünk. Ha úgy érezzük, kevés a tudásunk, lesz kitől megkérdeznünk, az rögtön válaszol, nem mondja, hogy bocs, most nem érek rá, kérdezd meg később. Sőt, ha választ kapunk, úgy érezzük, hogy ez a valós, mindent bizonyító információ. Ha egy fényképünkkel nem vagyunk elégedettek, mert ügyetlen fotósnak bizonyultunk, az MI két kattintással egy Robert Capáéhoz hasonló képet készít belőle. Ha megharagudtunk az osztálytársunkra, az MI-programok segítségével megint csak három kattintással létrehozunk egy videót, amelyben három zsiráffal hancúrozik, és már publikálhatjuk is valamelyik social media felületen. Nagyjából hasonló könnyűséggel avatkozunk be politikai ügyekbe, és nyerünk meg fiktív profilokkal parlamenti választásokat. A MI-programok hirtelen előretörésének a technológiai fejlődésen túl az emberi mentális változások is ugyanolyan mértékben okai, sőt, talán akár úgy is tekinthetjük, ezek hívták életre a mostani helyzetet.

Zárásul a következőt érdemes az idővonatkozásokhoz még hozzátenni. Csányi Vilmos nemrég az MI-programokkal foglalkozó eszmefuttatásában (*Örüljünk vagy féljünk*, Eső, 2025/1) azt írta – s ezzel teljesen egyetértetek –, nem az MI-programoktól kell félnünk, hanem a saját hülyeségünktől. Igaz, attól eléggé. Azzal együtt, hogy ez a megállapítás meglehetősen abszolút érvényűnek látszik, azaz minden történelmi korban igaz lehet, érdemes kérdéssé formálva a saját korunkra, a 21. század első negyedére alakítunk, s így feltennünk elsősorban önmagunknak: Mi változott saját hülyeségünkben, és milyen nagy mértékben, hogy létrejöttek, létrejöhetnek az MI-programok? Az emberi civilizáció hülyeségfaktora hogyan alakult, hogy alapot teremtetett az új jelenség ilyen nagymértékű előretörésének?

MÓSER ZOLTÁN

Minek az alfája az ómega?

Néhány gondolat Lajtha Lászlóról

„...az vagyok, aki mindig voltam. Nagyon-nagyon érzékeny, mint egy alig észrevehető vékonyágú hártya, amely a leggyengébb kéz érintésére, fényre, hőre, mozgásra nemcsak reagál, hanem el is tud szakadni.”¹

Amíg Lajtha László népzenei gyűjtését jól ismerem, az összegyűjtött írásainak I. kötetét nagy haszonnal forgattam, addig a zeneszerzőről nem tudtam szinte semmit. És ennek következtében a zeneműveit sem ismertem. Berlász Melindának a népzene kutatóról szóló könyve és Solymosi Tari Emőke tanulmányai alapján kezdtem hozzá a zeneszerző műveinek a megismeréséhez. Ugyanakkor nagy szerencsémre a YouTube-on hozzáférhetővé váltak azok a zenekari felvételek, amelyeket jóval a halála után készítettek.

Elsősorban az érdekelt, hogy ő hogyan sáfárkodott az általa gyűjtött, gazdag népzenei anyaggal! A válasz meglepett. Ellentétben Bartókkal és Kodállal, ő egy egészen más utat választott, amelyet most én – a magam számára a *Bartók-modell* mintájára – elnevezek *Lajtha-modell*nek.

És itt hadd idézzem Lajtha 1948-as előadásszövegének egy szakaszát, melyben a *folklore imaginaire* kérdését járja körül. Ezt a fogalmat fontos megmagyarázni, hiszen Serge Moreux 1949-ben vezette azt be Bartók *Táncszvitje* kapcsán francia nyelven írt könyve második fejezetében,² Lajtha pedig már 1948-ban használatban lévő kategóriaként hivatkozik rá.³ Azért kell megemlítenünk, mert Lajtha a *folklore imaginaire* jelenséget magyarázva határozza meg saját művei magyar jellegét. „Azt, hogy muzsikámnak magyar jellege van, nem tagadom. Nem is lehet másképp. Az anyanyelv, a hazai kultúra determinálja minden művész stílusát. Én is szeretem nemcsak a magyar folklórt, hanem szeretem és ismerem többé-kevésbé jól vagy rosszul Európa, sőt Ázsia és Afrika népeinek zenéjét is. Néha, mintegy mottót, mintegy idézetet, itt-ott beleteszek műveimbe egy-egy kis népdalt vagy népdalutánezatot: magyart, angolt, franciát, sőt másfélét is. Mindezek után hadd jelentsem ki, hogy nem szeretem a folklorisztikus zenét. A népzene gyűjtés elterjedésével egyre több az olyan zeneszerző, aki ilyen vagy olyan népi táncszvitet ír. A népdal azonban nem válthat meg senkit, nem lehet tehetség- és invenciópótlás. Emberétől függ, hogy ki és hogyan tudja használni, és kezében a népdalból drágakő válik-e, vagy pedig megunt, lélek nélküli formula. [...]”

A népdal felé maga a melódia vonzott. Tanulhattam a konzervatóriumban harmóniát, kontrapunktot, hangszerelést, mindent, csak azt nem, hogy hogyan kell egy melódiát írni, hogyan születik egy melódia. Nem akartam utánozni senkit sem. Wagnertől, a nehézkes régi romantikától, az akadémiáktól éppúgy meg akartam szabadulni, mint évfolyamtársaim, Arthur Honegger és Darius Milhaud. A sok, tudatosan megcsinált, sokszor túlkromatizált melódiákkal szemben a népdalban találtam meg a spontaneitást, a tiszta és őszönös éneket.”⁴

•

Egy hosszabb, *Az utak igazsága* című esszé önálló, harmadik része.

Vele kapcsolatban én most egy olyan fára gondolok, amilyent Arany János révén sokszor idézünk: az *idő vén fájára*, leveleire is, de leginkább a gyökereire. Mert Lajtha gyökerei különösek. Édesapja Leitersdorfer Lipót kereskedő volt, aki Lajtha Pálra magyarosította nevét.⁵ Édesanyja Wiesel (Visel) Ida, aki református volt, Erdélyből, a Maros megyei Szolokmároról származott, vagyis Lajtha László gyökerei eléggé szerteágazók voltak. De ő – bár Budapesten született – édesanyja és annak rokonsága révén erdélyinek tartotta magát! Aztán a francia műveltsége révén „latin” is lett: „Bartók, aki a *Trisztánból* nőtt ki, és élete végén is a késői Beethovennel maradt, [...] nagyon szeretett csúfondároskodni, engem valamilyen viszonylatban mindig latinnak nevezett.”⁶

•

Lajtha egész életében népdalokat gyűjtött és zenét szerzett. Nem véletlen nevezik a 20. század egyik legjelentősebb zeneszerzőjének. A zeneszerző Lajthával számos jelentős tanulmány foglalkozik – ezek bárki számára hozzáférhetők –, de bennünket elsősorban itt az ember érdekel, és a három kortárs zeneszerző, Bartók, Kodály és Lajtha egymás közötti viszonya, kapcsolata.

Kodály egyik vallomásában szól arról, hogy mindig együtt említik Bartókkal. „Aki azonban nem rest, hogy közelebbről szemügyre vegye néhány művünket, csakhamar felismeri, hogy mennyire különbözőek, noha kiindulásunk közös volt, és a népzene mindkettőnkre nagy hatást tett. Kettőnkénél azonban megmutatkozik, hogy mily különböző módon reagálhat két ember egyazon jelenségre. Volt egy harmadik társunk is, az 1963-ban meghalt Lajtha László, ő is népdalgyűjtő volt, és Bartók tanítványa meg az enyém. Ő aztán megint csak egészen másféleképpen reagált a népzeneire. Sokáig élt Párizsban, a franciák a párizsi iskolába sorolják. Műveiben azonban félreismerhetetlenek a magyar nyomok. Természetesen egy másfajta személyiség megnyilvánulásaival keveredve, következképp összetéveszthetetlenül.”⁷

•

Hogy milyen viszony volt Bartók és Lajtha között – a tíz év az egy generációs különbség! –, arról részletes tanulmány olvasható Solymosi Tari Emőkéétől. Mivel az írás megtalálható az interneten, itt csak a végét idézem: „Lajtha világosan megfogalmazza, miben érzi rokonnak saját népzeneéhez való viszonyát, valamint a nemzeti alapon nyugvó nemzetköziségről vallott gondolatait Bartókéval. [...] Bár a Bartók-életrajzok nem vagy alig említik meg Lajtha László nevét, és a Lajthairodalomban is csak elszórtan, esetlegesen jelennek meg a kettejük kapcsolatára utaló adatok, valószínűleg nemcsak a fiatalabbik, hanem az idősebbik mester számára is értékes és inspiráló volt ez az emberi és művészi kapcsolat.”⁸

„...Bartókot igen szerettem, ő is engem – vallotta. – Viszonyunk olyan jó volt, hogy erről sohasem beszéltünk, egymás kompozícióiról is csak keveset, és minden egyéb a tudatalatti szintjén maradt. Helyesebben nem is a tudatalatti, hanem a szándékosan ki nem mondott szintjén. Egy példa erre: Bartók *IV. quartettjében* nagyon sok a kettősfogás. A mű előadása után együtt vacsoráztunk. Hozzám fordult: mit szól hozzá? Ugye, jó tömör? Csak később válaszoltam határozottan a kérdésre, mikor a mű már megjelent, mondván, ez rossz quartett, át kellene írni kettős vonószenekarra. Egy darabig hallgatott, s nézte a kottát. Emlékszem, ujjal mutogattam egy-egy helyre, mire nála szokatlan gesztussal vállamra tette a kezét – alacsonyabb volt nálam –, és azt mondta: »Igaz, van, csinálja meg maga!«

Első suite-jének zongorakivonatát is én csináltam mint fiatalember, s megcsináltam volna azt is, de nem tettem meg. Akkor már az én zenekari hangzásom egészen más volt, mint az övé. Nem bírtam a keménységet, és a színek, a gyengéd-ség vonzott.”⁹

•

Végül hadd idézzem a Nyugatban megjelent, a népdalról és a népművészetről szóló előadásának befejező gondolatát, bár kissé szomorú, de el kell fogadnunk: „Minden népművészeti stílus él egy darabig, és azután meghal. A régi magyar népzenei stílus már halódik; mi, gyűjtők romok között járunk. Igaz, hogy igen szép faragványokat találunk, de ez a világ már a régmúlt világa; amint egy népművészet elvesztette spontaneitását, feltámasztani többé nem lehet. Egy módja van, hogy ez a népzene tovább éljen: divatba kell jönnie.”¹⁰ Ehhez kellett elsősorban Kodály, Bartók meg Lajtha László, őket pedig sokan követték! És amikor már úgy látszott, hogy a pusztulás megállíthatatlan, a hetvenes évek elején a *Felszállott a páva* vetélkedővel és a táncházmozgalom megszületésével újra divatba jött.

•

Engem bizony meglepett, amikor Erdélyi Zsuzsanna visszaemlékezésében arról olvastam, hogy a gyűjtőutak idején Lajtha milyen gyakran emlegette Watteau egyik leghíresebb képét, a *L'embarquement pour l'île de Cythère*-t (*Indulás / Hajóraszállás Küthéra szigetére*, 1717). A kép témája egy kortárs darabból származik. Egy csapat embert – szerelmes párokat – ábrázol, akik Cythère, a Szerelem szigete felé indulnak. Ebben a hasonlatban talán fontos volt a Párizsra való utalás is (hiszen ott, a Louvre-ban látható ez a festmény), de Erdélyi Zsuzsanna elsősorban azt érezte ki ebből, hogy a komponista számára ez a festmény volt a „képi megfogalmazása egy távoli, ködös, misztikus, szép és békés világnak, ahová el lehet vonulni”.¹¹

Rausch-Molnár Luca a 2024-es doktori értekezését e mű értelmezésével zárja. Ugyanis nem mindegy, hogyan „olvassuk” ezt a képet! Hisz az olvasat határozza meg, hogy „a néző mit lát a képen: a Küthéra (Cythère) szigetére tartó, ott partra szálló vagy onnan távozó zarándokokat”. Vajon – és ez fontos – a képet nézők „az utazás mely szakaszában látják a zarándokokat: a reményteli indulás, az örömteli megérkezés vagy a melankolikus távozás pillanatában? Az értelmezés azt is meghatározza, hogy a szerzők melyik kikötőt látják a képen: azt a kikötőt, ahonnan a zarándokok elindulnak, vagy Küthéra szigetének kikötőjét. Hiszen ha valóban a szerelem tökéletes szigete az, amit a festmény ábrázol, akkor az soha nem található meg – sem a valóságban, sem az irodalom világában, a melankólia tehát nem a festményen jelenik meg, hanem a néző lelkében. Ha azonban a Zarándoklást úgy értelmezzük, mint a szigetre való indulás ábrázolását, akkor a csodálatos sziget ígérete és a megtalálás reménye adja a zarándokoknak – és a nézőknek is – a boldogságérzetet.”¹²

Szinte biztos, hogy a festményen látható szigetre való elindulás volt az, amely Lajtha Lászlót megihlette és amelyet a lelkében zárt. És ez a lélek itt maradt velünk: ismerjük meg életét, életútját, műveit – a Boldogság Szigete felé zarándokolva, ha lehet.

JEGYZETEK

¹ ERDÉLYI Zsuzsanna, *Lajtha László emlékére*, Muzsika, 1972/7, 5.

² Serge MOREUX, *Bela Bartok. Sa vie – ses oeuvres – son langage*, Párizs, 1949. Moreux könyvének előszavát Arthur Honegger írta.

³ Moreux a könyv alapját képező beszélgetéseket 1938-ban folytatta Bartókkal. VIKÁRIUS László, „»Real« and »Imaginary« Folklore in Béla Bartók's Music” = *The International Bartók Music Festival and Symposium*, szerk. ALKAYAENER, Hacettepe University, Ankara, 2016, 81–84., 83.

⁴ *Lajtha László összegyűjtött írásai I.*, 134. Berlász, Melinda, ed. (1992)

⁵ A jeles építész, Lajta Béla Lajtha László zeneszerző-népzene kutató nagybátyja volt. (Nevük írásmódja azért tér el, mert amikor a Lajtha család áttért a „Lajtha” írásmódra, Lajta Béla már meghalt.)

⁶ ERDÉLYI, *i. m.*, 4.

⁷ *Visszatekintés III.*, 571.

⁸ SOLYMOZI TARI Emőke, „Bartók [...] mindig latinnak nevezett”, <https://www.parlando.hu/Solymosi-Lajtha1.html>

⁹ ERDÉLYI, *i. m.*, 5.

¹⁰ *Nyugat*, 1933/1. (Ez lényegében egy érdekes vita-előadás publikált anyaga volt, több vitapartner hozzászólásával.)

¹¹ Idézi: Solymosi Tari Emőke. A Magyar Zenetudományi és Zenekritikai Társaság II. tudományos konferenciáján a Régi Zeneakadémia Liszt Ferenc Termében 2002. október 25-én elhangzott előadás részben átdolgozott szövege.

¹² https://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/12113/3/Rausch_Molnar_Luca_TEZIS_HUN.pdf

STURM LÁSZLÓ

...megtisztulás, a fölösleg elhagyása

Filip Tamás: Töredék Yoricknak

Feltűnő, hogy a tucatnyi verseskönyvet maga mögött tudó Filip Tamás életművéről milyen gyakran nyilatkoznak meg – kritikában, fülszövegben, interjúban – pályatársai, jeles költők. Aligha csak udvariasság vagy véletlen, hogy (talán nem hagyok ki senkit) Ferencz Győző, Takács Zsuzsa, Vasadi Péter, Szentmártoni János, Prágai Tamás, Kovács István, Halmai Tamás és Lackfi János hívja föl munkásságára a figyelmet. Adódik az ötlet: a költők költője lenne? (Az „írók írója” létező fogalom. A közfigyelmet kevésbé fölkelte, de a kifinomultabb olvasókat felfigyeltető szerzőket szokták így nevezni, például Kemény Zsigmondot annak idején Jókával szemben.)

Messzire nemigen vezetnek az ilyen skatulyák, de kis tűnődésre alkalmat adhatnak. A felvetést mindenképp indokolná, hogy Filip az alkotás folyamatát kiemelkedő gyakorisággal állítja a középpontba, számára a versírás a világ működésének és az ember életének modellje. A dinamikus létezés dinamikus modellje. Másrészt az olvasmányélmények jelentik egyik fő ihletőjét, a műveltségélmény számára egyenrangú a hagyományosan életesebbnek véltekkel. A *Töredéknél* egy évvel korábban megjelent – Márai, Kertész Imre vonalát folytató – naplójegyzeteiben (*Kafka bukósisakja*) egyenesen „olvasói életműről” beszél (ennek versbéli változata itt az *Egy olvasó* a maga „ha volna Nobel-díj az olvasóknak” eszmefuttatásával). Az egyes művek megformálásában ez az utalások, rájátszások gazdag hálózatát eredményezi. Filip költészete fölszívja tehát a posztmodern eredményeit, akárcsak szójátékosságával, de nem vész el annak tapicskoló relativizmusában (lehet persze a posztmodern fogalmát kevésbé kritikusan, a játékos könyvnyedségre kihegyezve megragadni). Harmadrészt a nyelv lényeghordozásában való bizalom indokolná még a „költők költője” formulát. A nyelv, annak egybecsengései, képei titkos bölcsességet ígérnek. A szójátékokra fogékony korhangulat így terelődik nála, mint többeknél, mély mederbe. A naplójegyzeteiben nyílt vallomást tesz: „Imádom a magyar nyelvet. Boldog vagyok, hogy ezen a nyelven beszélek, írok és gondolkodom. Ugyanakkor nagy örömmel tölt el, hogy minden nyelven lehet játszani.” Ugyanitt a szabály és a szabadság közös tövéből kiindulva írja: „elképesztő a nyelv lényeglátása. Egy pontból lendül ki a dolog és a dolog ellentéte is. Valahogy úgy, mint a csend, amely a csendül töve.”

Bezárva a „költők költője” skatulyát, kihez hasonlítsuk hirtelenében Filipet? Keszthelyi Rezsőtől és Tandori Dezsőtől sokáig sorolhatnánk a hol játékosan, hol talányosan filozofikus költőket. Tandori azért is juthat rögtön az eszünkbe, mert híres első kötetcímére hajaz a címben a „töredék” szó (és Kormosra a Yorick?).

A tágan vett nemzedéktársakkal ugyancsak kínálkozik az egybevetés, egy olyan nemzedékkel, amely lassan a célegyenesbe fordul. A mezőny és a papírforma már kirajzolódott, de még érhetnek minket meglepetések.

A kutatás a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézetének finanszírozásával és megbízásából készült.

Zavarba ejtőek, általában nem azonnal átláthatóak Filip költeményei. Furcsa helyzetek, kiegészítésre váró töredékesség, játékos lelemények és fölfigyeltető ráismerések egyvelege. Vannak versek, amiket rögtön el tudunk fogadni, másokban egy-egy rész készlet arra, hogy tovább faggassuk az egészt. Jellemző módszere, hogy egy-két kép, gondolat, nyelvi sugallat köré vállaltan kitalált, sokértelműen rejtélyes helyzetet kreál. Pontosabban hagyja, hogy a még számára is delejes kifejezés alakítsa a saját mezejét, miközben a költő tulajdonképpen csupán a gravitáció alakulását figyeli. A megmutatkozó erővonalak valamiféle lényeglátást tesznek lehetségessé. A *Kétsoros* remekműű tömörséggel tudósít erről: „A vers mesterséges tó, / de igazi halak úsznak benne.”

Igaz, a legtöbb költő hasonló módszerrel alkot. Filip sajátossága, amely sokaktól megkülönbözteti és sokakkal rokonítja, hogy inspiráló kifejezései paradoxabbak, érezhetőleg számára is zavarba ejtőek. Ugyanakkor van nála is, ritkábban, más. Például a *Ha lehet választani*-ban két nyelvi klisé ütköztetése feszít ki ívet (a „szünni nem”-et kiugrató sortagolással érzékeltetve a játék komolyságát): „Inkább szünni nem / akaró taps legyen, / mint egyperces / néma felállás.”

A Filipe jellemzőbb, góccokra építő verstípusban sokszor elől áll a gyaníthatóan ihletindító kifejezés. Mint a *Míg ki nem tépik*-ben: „Jó szívvel ajánlom, hogy saját / Döblingje mindenkinek legyen.” Persze hasonló lelemények kellene a továbbiakban, hogy a vers le ne üljön. A sugallatszerűen beúszó kifejezéseket tematizálja az *Ilyen mondatok*: „Kertek lázadása a vadon ellen. / Űriszapba sülyedő csillagok. / Szökőkutakról álmodozó vizek. / Miért jutnak eszembe ilyen mondatok? [...]” A *Tizenöt kérdés* hasonló versalapozó mondatokat gyűjt csokorba. A *Jégtáblák között* szerint a világ és a nyelv sugallataira ügyelő állandó készenlét teszi hideglelőssé a figyelmet, de végül is helyénvalóvá az életet: „Mennyi megkezdett mondat – / mindjárt megfulladok. Hideg van / a jégtáblák között [...] ha alábukom, egyik sem / csúszik fölém: rádöbbenek, / hogy közöttük itthon vagyok. [...]”

Honnan jönnek ezek a kifejezések? A költő maga se tudja, mennyire belőle, mennyire kívülről erednek. Inkább az utóbbinak, személyfölöttinek érzi. Az *Eszébe jutok* a babitsi „a dal szüli énekesét” meglátást mondja újra. Ennek világos fogalmiságánál költőibb, amikor alakulásként ír ugyanerről, részben tovább is lépve az alapfelismerésen:

*Légy öntőforma,
a harangércet fogadd
magadba, az angyalok
mindjárt ideérnek veled.*

*Ha majd kihűlt, és
végre megkondulhatna,
már csak egy tornyot
kell hozzá építened.*

(Feladat)

Az efféle, rejtvényfejtő örömeket és kétségeket kínáló költészet elsajátításához segítséget nyújt a motívumháló egysége és logikája. A fenti sorokban szereplő torony például ismételten szerepel a költőnél. Itt érthetjük úgy, hogy az ihlet magja köré meg kell teremteni a szöveg egészét, a lényegi létrejöttéhez nem közvetlenül hozzájáruló, ám azt magasba emelő, a hangzás kiteljesedését szolgáló kör-

nyezetet. A versírás illetően modellje aztán átvihető a közösség- és kultúráteremtésre akár.

A *Folytatni kell* tornya inkább az utóbbit, a kultúra, a hagyomány folytonosságát képviseli:

*Mezítláb menni föl az elefántcsonttoronyba.
Ébenfa lépcsője talpam simogatja.
És fönt vajon mi vár?
Rendetlenség, mi előző lakója után maradt.
Papírkosár tele összegyűrt kéziratokkal.
Nem szabad kisimítani őket, de folytatni
kell, ami váratlanul félbeszakadt.*

Az *Igen, nem* ezt viszi tovább, intve arra, hogy az elődök, társak iránti érdeklődést ne mossuk össze az önmotogatással:

*Igen, nekem volna kedvem
fölgyalogolni máshoz,
hogy megnézzem, az
ő elefántcsonttornyában
milyen a karácsony.*

*Nálad is ébenfa lépcsők?
Érett konyak és kubai szivar?
Látom, írsz, megnézhetem?
Meg. De csak akkor, ha nekem
nem kell megnéznem a tiedet.*

A *torony szavai* a Kőműves Kelemen-történetre játszanak rá. A torony, hogy megépüljön, emberi hamut követel. A hegyre tartó szereplő épp anyja hamvait viszi föl szétszórni, így ha előzetes nagy fájdalom árán is, de tragikai vétség nélkül tudja teljesíteni az építéshez kellő feladatot.

Máskor is rajtakapjuk a költőt ilyen mérsékelt derűlátáson, vagyis hogy elkerülhetetlen a szenvedés (alkotáshoz, élethez), de annak nem kell állandónak lennie, ellenkezőleg. A kötetkezdő *Tizenhat sor Ungaretti emlékére* első sorai szerint az ember a kihevert fájdalmat („gyógyult sebet”) teheti termékennyé, sors- (és szöveg)alakítóvá: „Amit gyógyult sebem magába zár, / az én vagyok, elmesélhetetlen / történetem.”

Az „elmesélhetetlen”, vagyis a „titok” szintén a kötet gondolati alapzatához tartozik. A versben, az életben, a teljességben mindig ott az elmesélhetetlen. Élet-, nemzedék- vagy kortörténetünk ezért lesz szükségképpen hiányos:

*Nem írtunk magunkról
könyvet; más
fogja megírni,
mert megíratlanul
nem maradhat.
Ha megérem, hogy
könyv lesz belőle,
úgy fogom olvasni,*

*mintha nem velem
történt volna meg.*

(Történetünk)

A belátás, a mű csak felvillantja, közelíti a titkot, bár az a legfőbb kincsünk: „mindenemhez ragaszkodom, / legfőképp ahhoz, ami még / előttem is rejtve van” – végződik a *Mindenem*. Ijesztő tud lenni, amit megsejtünk, eltüntetni vágyunk gyakran, inkább félreérteni, mint szembenézni vele. Az *Alászállnak* utolsó szakasza erről szól: „Mélységes mély a tudat-katlan, alászállnak az adatközlők, / utánuk mennek a folkloristák, / amit lejegyeznek, ijedtükben / nyomban elássák, ne férjen / hozzá senki. Akik majd / egyszer kiássák, félreértik, de / megfajlásukat büszkén hirdetik.” A rejtett azonban teremtő energiává is tehető. Az egyik legösszetettebb alkotásmodellt adó versben, a *Leltárhiányban* olvashatjuk: „Hozzávalók? A vershez? / Sok könyv. Sok év életbörtön. / Tudni, hogy nincs múlt [...] hogy ami volt, van. [...] Titkok szolgálnak neki, / csapdáikból kiszabadítja / a válaszokat. Olykor / nekimámorosodik, és / manifesztumot ír, de / összetépi, mielőtt / kiszögeznék a falra. [...]” Filip úgy tekint a költészetre, mint ami a nyelvben őrzött, de már elhalványult, sablonná koptatott tudást engedi újra fölfényleni. Megvannak a válaszaink, csak újra kell élni igazságukat, nagyszerűségüket. Ebben segít a költészet. Említett naplójegyzeteiben írja: „A költő valójában keltő. Életre keltő. De minimum álomból keltő. Az alvó, az elrejtett dolgot kimozdítja, fölrázza ebből az állapotából, sőt, ha ügyes, egyszerre több dolgot mozdít ki, ezeket összekapcsolja, összefüggéseket talál, teremt közöttük. Gyönyörködik benne, hogy él, amiről azt hitte: halott. Aztán elfogy az öröme, újra hiányérzete támad, és keresni kezdi, mi érdemli meg, hogy életre keltse.”

Az *Őn itt áll* zavarba ejtő „szürke talizmánját” a fentiek szellemében lehet értelmezni. A titok banálisnak tűnő köntösben jelentkezik, de a megfelelő áhítat értékké változtatja: „A fényes ösvényen vár egy szürke / talizmán, indulj, hajolj le érte, / csókold meg, vigyázni fog rád. / Párbeszédetek néma lesz, de / soha nem szakad meg.”

A fenti prózai önértelmezésben kulcsfogalommá emelt álom és ébrenlét a versekben ugyancsak meghatározó. A *Míg várakoznak* jellemző darabja a motívumpárnak, egyben Filip költészetének:

*Az alvók közt híres emberek
álmaikat sorsolják ki, de
ébredéskor el kell
felejteni az álmot is,
és azt is, kié volt.
Csak a sajtó marad,
de egyszer az is
elfogy, akár a kréta,
mellyel élőket rajzolsz körül,
míg várakoznak, hogy
bejussanak a krematóriumba.*

Van tehát az álom, van az ébredés, köztük a jótékony – a lényegtelen kiiktató – feloldás. A kréta, a rajzolás az alkotást, a megismerést hozza be a versbe, végül a halál metsz el minden szálát. Nagyok álmaikat álmodni: talán a hagyományelsajátítást jelenti. Ebből kell továbblépni az önállóvá váló művésznek vagy gondolkodó-

nak (vagy életmódnak). Álom és ébrenlét kapcsolatát tehát egymást feltételezőnek is vélhetjük. De kiélezhetjük az ellentétet is (a naplójegyzetek szellemében): az álom a sablonlét, sablonköltészet, a példák másolása – az ébrenlét a teremtő élet. A halál pedig vagy végleg lezárja és ezzel viszonylagossá teszi mindezt, vagy új dimenziót nyit neki (amiről azonban itt már nem hallunk). Nyilván az utóbbit reméljük. Hogy az igazi beteljesedés a halálon túl vár, azt a négy soros *Rejtőkődő* pedzegeti:

*Minden papírban ott szunnyad a tűz,
minden folyóban a fulladás.
Minden álomban ott az ébredés,
minden ébredésben a halál.*

Persze a fenti értelmezés ezúttal sem az egyetlen, ahogy Filipnél (és a – modern – költészet nagy részében) már megszokhattuk. Hiszen úgy is érthetjük a sorokat, hogy minden felismerés csak a végességünkre, a pusztulás realitására döbbsen rá.

A derűsebb változat azonban inkább szívünk (lényeglátásunk?) szerint való (*Jégtáblák között*: „A szívemet tanulom, és egy / végtelenebb történetet írok”). Az ébredés egyben megtisztulás, a fölösleg elhagyása. A megtisztulás több versben is kiemelt szerepet kap. A „tisztába tett” szív képes a köszönetet nem váró jótetre. Illetve annak a felismerésére, hogy mi tartozunk köszönettel, hogy megérint a jóság: „A harmat inni ad, / a harmat megfüröszt, / és szívedet tisztába teszi a vers-újszülött. [...] holnap a harmatot már te fürösztöd, / szöcskéknek, lepkéknek inni adsz, / s ha ők nem is, de te megköszönöd, / hogy jó lehettél egy pillanatra” (*Világra jönni*); „azt hiszem, én a keresést / adom a világnak, nem kell, hogy / megköszönje, épp elég, ha / beleír abba a könyvbe, / amelynek címét nem merem / kimondani” (*Kimondani*).

A gyermek tudást gyűjteni indult a világba: „még tiszta az arca, s bár / szorong kicsit, érdeklőd minden, / tudni szeretne, és nem felejteni” (*Eljön az idő*). Később azonban a tisztaság visszanyeréséhez a fölösleg lemetszése, az önzetlen jóság, a fenti értelemben vett feledés, a csend (szintén kulcsszó a költőnél!) segít. A fölösleges elhagyása kimozdítja fásultságából az életkedvet, megnyitja az utat az igazibb emberi kapcsolatok felé, amelyekben visszanyeri az ember, megnevesült formában, ami korábban akadály volt. A fenti gondolatkör egyik jelentős műve az *Irgalmas ember*:

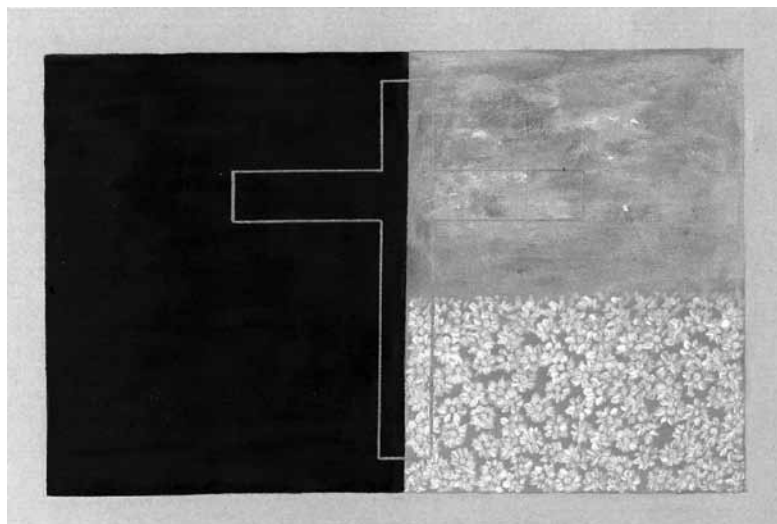
*Ne csak a szemedet csukd be,
az összes érzékedet, hogy
lásd, halld, szagold, tapintsd
a benned lassan lobogó tüzet.
Dobd rá, mi éghető: széket,
asztalt, ruhát és könyvet.
Hogy miért? Ezért a versért,
melyben így megsemmisül
minden, ami az élethez kell,
s te meztelen maradsz, s csak
akkor ülhetsz újra asztalhoz
ruhában, kezében könyvvel,
ha megszán egy másik ember.*

A kötetzáró *Szókincs* ugyanezt az eszmemenetet inkább a versírásra futtatja ki: „Félénk szavak castingja, amikor / hozzáfogsz egy vershez. [...] az elásott kincs fölé emelt / barikádot a jó szavak lebontják, / a belső ruhatárból előkerül a nercbunda, / a tények mögül kiinteget a képzelet”.

Álom és ébredés, élet és halál, lét és nemlét, valós és képzelet összetapad, állandóan egymásba tűnik. Ezért nincs az életben végleges beérkezés, teljes tudás. A harmónia elérhető, de csak ideiglenes erőegyensúly, sokáig nem kitartható tisztánlátás, egybelátás. A teljes tudás, ha megmutatkozna is tartós formában, talán csak zavart okozna. A részleges belátás többet ad, mint a teljesség érthetlensége. A *Régi szentély* beszél erről, ahol a billentyűzeten egyszer csak hieroglifák jelennek meg. Bármilyen mélynek tűnnek is, a költő a megszokott részleges belátást könyörgi vissza: „A titokhoz új nyelv, / új beszélők kellenének, de ne / nekem jusson a feladat, / istenem vedd el a gépemről / az érthetetlen jeleket, hadd / maradjak, ki eddig voltam, az. / A billentyűkre tégy betűket / újra [...]”.

A magasabb, tisztultabb létezés ellentétekkel, paradoxonokkal érzékeltethető. Filip több versében halmozza ezeket, például a *Vagyok, voltam*-ban. A kizáró ellentétek nem válnak gépiessé, mert meglepőek, és mert egy ponton szójátékba, szóláskifordításba csapnak át: „Fakír vagyok és hedonista, / szószóló és karthausi, / van aranyam bőven, és van / ínségzarum a bővelkedő napokra. / Vannak ígéim, de néha nem találok őket, / gyöngyöket szórok éhes kagylók elé, / angyalt festek a falra”. Sajátos paradoxonfajtája, amikor a létsíkok közti ugrás tár kaput egy összetettebb valóságglátáshoz. A már fönt említett ellentétek, mindenekelett lét és nemlét egymásba váltása jellemzi ezeket: „Ellenségei irigylik érte. / De nincsenek” (*Ébredés*); „még azt is csak kitaláltam, / hogy létezem” (*Kezdet*). (Ez utóbbiakban érzek olykor némi kimódoltságot.)

A áttűnések, átváltozások finom egyensúlyát megérezve lehet okunk a szorongásra éppúgy, mint a derűre. Mi persze a derűre törekszünk, amely otthonná teszi a világunkat (*Egy személyiség koordinátái*: „A kitalált város otthonná válik bennem”). Megint érdemes a költő saját naplójegyzeteit idézni: „Kell valami bensőséges együttállása a környezet darabkáinak, ami elhitesi velem, hogy jó a világ, és jó benne lenni.” Ugyanitt, egy kicsit előbb: „Egész lényünk azt üzeni, hogy van egy igazi, minden kicsinyességtől mentes világ, ahova érdemes tartozni, elengedve minden görcsöt, minden követelést, minden szorongást.” (*Ab Art*, 2024)

OLESCHER TAMÁS, *Benedictus*, 2009, akril, fa, 29x40 cm

BENCE ERIKA

Láng Zsolt: Az emberek meséje

Jelenkor Kiadó, 2024

Huszonkilenc delfinfaj él a Földön. De ezek közül egyik sem tartozik a Láng-regényben említett (és különleges szaporodási rituáléjuk közben láttatott) méhdelfinek csoportjába. Hogy ilyen állatok nem léteznek, és – mint a *Bestiarium Transylvaniae* breviáriumban – elbeszélői fikcióról van szó, „barátunk”, a Chat GPT állítja. Hosszas keresgélés helyett tőle kérdeztem meg azt is, hogy írt-e Plinius a méhekről, hasonlította-e a korzikai szamócafa mézének ízét az istenek spermájához, illetve szó esik-e a mézről a Bibliában is. Az *emberek meséje* elbeszélője, Tavasz Zsombor, más néven Étienne Chaix ilyen és ehhez hasonló állításaiban erősen kételkedik a kritika (például: KÁROLYI Csaba, ÉS, 2024/30, július 25.) – és nem is egészen alaptalanul. Mint ahogy méhdelfinek, nagy valószínűséggel méhemberek sincsenek a világon, legfeljebb csak átvitt értelemben, azaz a méhekhez hasonló szerveződésekben élő közösségekről beszélhetünk. Viszont a kritika által megkérdőjelezett mézügynökök ténykedésére van példa Európában, különösen Olaszországban, ahol a regény erre vonatkozó cselekménye is játszódik. Azt is az AI „kutatta ki” számomra, hogy idősebb Plinius írt a méhekről a *Naturalis Historia* (A természet históriája) című enciklopédiájában, és hogy „a Szókratész által említett szamócafa-méz kapcsán tényleg utal az istenek spermájára”. A *Biblia* könyveiben (például a *Zsoltárok könyvében*, *Mózes második könyvében* vagy a *Példabeszédek könyvében* etc.) többnyire szimbolikus értelemben fordul elő méhekre vagy a méz jelentéseire vonatkozó reflexió.

Ahhoz viszont, hogy kiderítsük, vajon *Az emberek meséje* főszereplői, André Tavasz és fia, a névváltoztatása után Étienne Chaix néven, máskor Bernard Mandeville-ként bemutatkozó Tavasz Zsombor olvasmányélményei, hivatkozásai és az európai filozófiai irodalomról tett fejtegetései létező művekre vonatkoznak-e, a mindentudó (de kissé bikkfanyelvű) mesterséges intelligencia segítségére sincs szükségünk, mert egyszerű böngészőprogramok révén is temérdek információhoz juthatunk.

Könnyen leellenőrizhető, hogy Blaise Pascalnak a véletlenek matematikájáról szóló elmélete létezett és hatást gyakorolt a tudomány fejlődésére a 17. században, miként széleskörűen ismert, hogy a valószínűségszámítás és az információelmélet alapjait is az ő munkássága teremtette meg. Sőt, az a történet is igaz, amelyet Pascal 1654-es balesetéről és véletlen megmeneküléséről beszél el a regény. A tudós életét, amikor fogatának lovai elszabadultak és a folyóba zuhantak, egy véletlen mentette meg: alkalmi kocsisa ugyanis elfelejtette leellenőrizni a háموkat, így a lovak kiszabadulhattak, és a kocsis megállt halálra rémült (az ijedelemtől napokra kómába esett) utasával a híd szélén.

Bernard Mandeville-re és a modern közgazdaságtan alapművének számító szatírájára, *A méhek meséjére* és annak legfontosabb tételére, hogy „az emberi önzés és bűn a gazdaság virágzásának alapja; az egyes ember önzése teremt meg a közjót”, az apa és a fia egyaránt hivatkozik. Ez a könyv van Étienne-nél, amikor – részben az üldözői előli menekülés, részben a különleges méhek és a mézfajták, illetve a „méhemberek” keresése és megismerése céljából – Bolíviába utazik. Csakhamar kiderül, hogy ott megismert holland barátnője, Gudi is ismeri és olvasta ezt a könyvet.

Nem lehet véletlen, hogy a Franciaországban született, de magyar felmenőkkel (is) rendelkező, középiskolai tanulmányait Budapesten folytató, magyarul (és még hét nyelven) jól beszélő Zsombor épp Étienne-re változtatja az (utó)nevét. Étienne volt ugyanis Blaise Pascal janzenista apjának a keresztneve. Vezetékneve viszont, amellet, hogy gallolatin eredetre mutat, sziklát jelent okcitánul. Ejtése a magyar fülnek vicces: „szeksz”. Zsombor ismeretlen, halottá nyilvánított (de az elbeszélő által La Pazban felismerni vélt) édesanyjának (volt) a családnéve, miként az anyanyelve is – feltételezhetően – a provanszál (lehetett).

Sokkal kevésbé egyértelmű számunkra, és még a sokadik oldalon és fejezetben is tépelődhetünk rajta, hogy milyen (típusú) regényt olvasunk,

és ki beszéli el a két (néha több) szálon futó történetet.

Miről szól? Tehetnénk fel ezt a kérdést, ha ilyen egyszerű és egyetlen mondatral megválaszolható volna. A chevaline-i mézszárlás történetét tematizálja, ezért – a 19. századi titok- és bűnregény utódjaként ismert – krimi, azaz a bűnügyi regényként értelmezhető. Az ügy felderítésére kinevezett nyomozó (itt André Tavasz) is megjelenik benne, akit –

mert titokzatos romániai telefonhívások merülnek fel vele kapcsolatban – egy különös erdélyi, cigányok lakta faluba, Medárdba vezet el a vizsgálódás e szála. A bűnügyi történet minden más műfajalkotó sajátosságának viszont ellentmond a narratívaalkotás. Nem vezet például a nyomozás – ha egyáltalán André jegyzetelőtevékenységét annak lehet nevezni – az erkölcsi világrend visszaállításának eredményéhez, nemcsak azért, mert nem derül (a valóságban sem) fény a gyilkosság egyetlen részletére sem, hanem mert André nem is igen törekszik ezeknek a felgöngyölítésére és megvilágítására. A kíséretére kirendelt rendőrnővel, Andreával alakít új családot az ismeretlen és isten háta mögötti faluban, ahova véletlenül tévednek be, de rátalálnak Andrea rokonságára, otthont teremtenek maguknak, aztán a posta telefonközpontjában helyettesíti a postakisasszonyokat, cigányul tanul a vajda Szidi nevű lányától, meghallgatja a postára látogatókat, az utcán téblábolókat, fiúgyermek születik, majd másnapra virradó éjszaka feleségével együtt gyilkosság áldozatává válik. Mindeközben tragikus emberi sorsok, traumák, múlt és jelenkori tragédiák története, a múlt és a hagyományok szerepéről szóló mesék, magatartások befogadjává, szereplőjévé és tanújává válik. Ezeknek elbeszélésével/lejegyzésével a család- és a faluregény narratívája felé viszi el az elbeszélést. De kicsoda?

Étienne/Zsombor a maga történetét, ami egy aparegény, egy méhészeti kézikönyv és egy bűnügyi história elemeit tartalmazza, énelbeszélőként, egyes szám első személyben mondja el. Ezekben a részekben egy anya nélkül, diszfunkcionális családban, szeretetlenségben (legalábbis tartózkodó, maszkulin légkörben) nevelkedett fiú, ezért sebzett lelki, magányos felnőtt életének és személyiségének képe, benne az apa és a fiú működésképtelen kapcsolata válik láthatóvá. André portréja ezekből a

fejezetekből és epizódokból, a fiú szemszögéből rajzolódik ki előttünk, miközben csak nagyon kevés megértés vegyül megvilágításába. André Tavasz (az emigráns családok utódjainak örök idegenségével terhelt) múltját és az elbeszélés aktuális idejében zajló életét viszont egy harmadik személyű narrátor beszéli el. Különösen a regény vége felé támad az az érzésünk, hogy valójában csak Étienne van jelen a narratívában, s

mindazt, ami az apjáról szól, ő találta ki; „regény a regényben”, amelynek szerzője és elbeszélője ő maga. Erre utal, hogy végül nem André-t látjuk a posta pultjánál, hanem őt, amint az apja – a képtelenségeket és hazugságokat elbeszélő, bizonytalan identitású Amara által ellopott – jegyzeteit tanulmányozza.

Talán ezért is olyan furcsa a regény időkezelése. Lehet, sőt biztos, hogy mindaz, ami az elbeszélte jelen időben történik, csak egyetlen nap eseményeit foglalja magában. Három, tíz vagy száz év egy esztendő, mint a népmesékben vagy a mítoszokban. A bibliai időket nemcsak a falu neve, hanem az évente bekövetkező özönvíz is megidézi a regényben, amikor a nyár eleji hirtelen esőzések idején a hegyről leomló áruhatag hónapokra elvágja a falut a világtól, ám lakosai megtanultak már ebben élni. Nemcsak archetípusok, hanem a múlthoz és a nyelvhez való viszonyuk is archaikus. A múlt létezését tagadják, a nyelvi határokat pedig nem érzékelik: többségük egyfajta román-magyar-török-cigány keveréknyelven beszél. Ebben a szimbiózisban furcsán is hat Pinteá Andrea (születési nevén: Orda Denissza) igyekezete, hogy a férjével együtt cigányul tanuljanak. Ugyanis a románul, franciául és magyarul beszélő nő egy bábeli karakterisztikákkal rendelkező nyelvet szeretne „visszasajátítani”. De André identitása sem kevésbé összetett. Az erdélyi (feltehetően szász) gyökerekkel is rendelkező, Párizsban, emigráns magyar szülők gyermekeként nevelkedett, majd kommunikációelméletet oktató egyetemi tanár az információközvetítés legkülönbözőbb formáit kutatja, beleértve – Mandeville nyomán – a méhek viselkedését, a bűnügyek ilyen típusú kódjainak tanulmányozását, illetve Deme László és Wacha Imre munkásságának vonatkozó részleteit, Pascal véletlenekről szóló matematikáját.

Mindezek alapján véletlenekről szóló bűnregénynek is értelmezhetjük *Az emberek meséjét*. A róla szóló kritika valóban nagy jelentőséget tulajdonít e motívum szervezőerejének a narratívában. Lajstromozni is lehet például: Tavasz Zsombor egy, a mézet ajzószerkegyártására felhasználó svájci cég ügynökéeként véletlenül keveredik bele egy mérész meggyilkoltatásának ügyébe. Amikor rájön, hogy veszélyben az élete, Kawasakijával kelet felé veszi az irányt, s épp akkor és azon az úton hajt át a Francia Alpokon, amelyen a chevaline-i gyilkosság történik, így nagy valószínűséggel tanúja (esetleg résztvevője) lesz az eseményeknek. Egykori magyarországi iskolatársával Erdélybe kirándulnak, majd amikor – megszabadulva annak társaságától – egyedül marad, épp Rómeóval hozza össze a sors, aki által pont Medárdban húzza meg magát, ahova a véletlenek nyomán az apja is megérkezik. Ha a „véletlenek matematikája” mellé a csoda jelenségét is hozzávesszük, máris egy mágikus, macondói világban találjuk magunkat. Ilyen csoda például, hogy Andrea és André épp akkor téved Medárdba, amikor a nő vér szerinti, cigány anyját temetik, és a (tetsz)halott még felül a koporsóban, hogy örökbe adott lányát felismerje.

Medárd zárt világában a hazugságnak is másféle konnotációi léteznek, mint egyébként. Sokkalta inkább a mesei fikcióhoz hasonlít, mintsem a megtevesztés módozataihoz. A Bolíviából hazatérő fiú, amikor az apja (aki időközben megtalálta az egyik helyi fészkerben elrejtett Kawasakit, tudomása van

arról is, hogy a chevaline-i gyilkosságnál egy motoros nyomait is felfedezték, rájön arra, hogy a titokzatos telefonhívások Medárdba érkeztek anno) kérdezgetni kezdi a részletekről, nyíltan elmondja az olvasó számára, hogy hazudni fog, mert e pillanatban épp ez a legcélszerűbb megoldás. A később mégis feltárt részletekről (például: miképp kerültek hozzá az áldozatok útlevelei) ezért majd nem tudjuk eldönteni, hogy valósak-e, vagy pedig azok is hazugságok.

Zsombor gyerekként és serdülőként is többször elképzelte az apja halálát. Medárdban aztán a második fia születését követő hajnalon halva találják a feleségével együtt. Megjegyezhető, hogy a chevaline-i mészárlásnál is életben maradt az iraki származású brit család két gyermeke. Az idősebbik ugyan súlyos sérüléseket szenvedett, de a kisebbik lány, az édesanyja szoknyája alá rejtőzködve, sértetlen maradt. Mint a regénybeli gyilkosságnál a csecsemő. Az énelbeszélő azt sem hallgatja el, hogy éjszaka járt az apja és annak új felesége házában, odatolta és egy ponyva alá rejtette a motort.

Olvastam néhány kritikát is a regényről, és megnyugvással konstatáltam, hogy mások sem értik ezt a befejezést. Mert én semmiképp sem tudtam mire vélni a mű ekképp történő „lecsapását”. Hacsak nem arról van szó, hogy Tavasz Zsombor – Étienne Chaix írói néven – egy véletleneken alapuló bűnügyi regényt ír. Másként *Az emberek meséje* is *A halál csöndje*, Sergio Corbucci filmjének módján érne véget. Reménytelenséget közvetítve.

HAKLIK NORBERT

Szántó T. Gábor: A jazzprofessor

Gondolat, 2024

Szántó T. Gábor *A jazzprofessor* című regénye alighanem fogantatásától kezdve sikerre volt ítélve. Tényregény, amelynek főhőse ismert és népszerű közszereplő volt: Gonda János (1932–2021) Széchenyi- és Liszt-díjas zongoraművész, zeneszerző, zenetörténész, jazzmuzikus és főiskolai tanár. Olyan főszereplő tehát, akinek személye önmagában is garancia az olvasói érdeklődésre. Főképp,

amennyiben a róla szóló mű többet ígér annál, mintsem hogy megrekedjen a személytelen, kronologikus életrajz szintjén, és mer a tiszteletteljes áhítat biztonsági játékán túl is kockázatokat vállalni.

Ami a regény fogantatását-konceptióját illeti: a szerzőt a regényhős fia, Gonda Péter kereste fel a könyv megírásának ötletével, és az ötlet mellé eleendő reáliát és dokumentumot – fél évszázadnyi

magánlevelezést, valamint persze életszerű, érzékeltes epizódok kincsesbányájaként szolgáló családi emlékezetet – is felajánlott. Ideális alapanyag egy *faction*, tehát tény alapú fikciós regény megírásához, eleve szétfeszíti a már említett biztonsági játék kereteit, azonban magában hordozhatja a téma elbulvárosításának veszélyét is.

Izgalmas etikai-esztétikai dilemma ez: a szerző rendelkezésére bocsátott reália garantálja az életszerűséget és az olvasó, valamint a regényhős közötti intimitást, azonban azt a kérdést is óhatatlanul felveti, avégett írta-e Gonda leveleit Ausztráliában élő bátyjának, hogy évtizedek múltán egy regényben tétessenek gyakorlatilag bárki számára hozzáférhetővé. Az általánosabb érvényű kérdés alkalmasint ez: illik-e az apánkból vagy éppenséggel másvalaki apjából regényhőst csinálni annak engedélye nélkül. Talán nem cinizmus azt vélelmezni, hogy az egyik lehetséges válasz e kérdésre: a végeredmény minőségétől függ.

A végeredmény prognózisa a Gonda János mint főszereplő és Szántó T. Gábor mint szerző párosítása esetében mindenképpen reménykeltő, több okból is. Egyrészt Szántó T. az 2019-ben megjelent *Európa szimfóniában* már sikeresen regényesített meg egy olyan főszereplőt, aki szintén zenész. Másrészt az a regény is éppen azért működött, mert a szerző mesterien műveli azt a regényírói receptet, amely Sir Walter Scott óta rendre beválik: összeboronálni az egyéni életutak premier plánját a történelem nagytotáljával. Gonda életútja ugyanis jellegzetesen 20. századi történet: benne van a rokonságot és a barátokat megtizedelő holokauszt, amelyet ő maga Slachta Margit zárdájában vészelt át; feltűnik, majd a háborút követően eltűnik a család túlélésében komoly szerephez jutó Wallenberg; a kiszagda Nagy Ferenc kormányzása idején svédországi diplomataként dolgozó apa karriertörténete végül az ausztráliai emigrációig vezet, ahová az atya nagyobbik fiát, a munkaszolgálatot túlélte Gonda Pétert is magával viszi. Érdemes megjegyezni: ahogy Szántó T. az olvasó elé tárja az emigrációs döntés érlelődését, az nemcsak remekbe szabott korrajz az 1945 és 1948 közötti kérészetű demokráciáról, amely a rákosiista diktatúrába torkollott, de drámai erővel érzékíti meg a történelem átmeneti korszakaira jellemző

emberi dilemmákat is. Szerepel még Gonda János életútjában sikertelen disszidálási kísérlet, börtönévek a Rákosi-korszakban, valamint III/III-as beszerzési próbálkozás is, mindemellett Szántó T. több alkalommal fölveti azt a kényes kérdést, ugyan miért hivatkoztak a vészkorszak áldozataira a szocializmus évtizedeiben a „fasizmus üdözöttjeiként” anélkül, hogy kimondták volna: az üdözöttek a zsidók voltak, és zsidóságuk miatt üldözték őket.

A regény egyszersmind traumatörténet is: a családban gyakoriak voltak a mentális betegségek, valamint az öngyilkosság – *A jazzprofesszor* keretét éppen az adja, hogy amikor Gonda hírért veszi annak, hogy bátyja Ausztráliában végzett magával, lepörög előtte a saját élete –, és Szántó T. érzékletesen, következetesen tárja fel azt a csapdahelyzetet, hogy a depresszióra való hajlam tudata nem segíti a főszereplőt, hanem csak még tovább fokozza a rá nehezedő lelki terheket. Szintén hiteles annak bemutatása is, hogyan hat ez a generációkon átívelő traumákkal súlyosbított háttér a regényhős magánéletére, kapcsolataira. Szántó T. ezúttal takaréklángon tartja a szexjeleneteket – talán az életrajz bulvárosítását elkerülendő –, ám alighanem javára vált volna a regénynek, ha a szerző merészebben feszegeti a határokat. *A Kafka macskái* például tökéletesen tükrözte vissza a szereplők szexuális szokásaiban habitusukat, magabiztosságukat vagy annak hiányát, valamint azt, mennyire természetesen vagy éppen küzdelmesen élnek meg saját identitásukat, és így, a jellemrajz egyik rétegévé anazsálva, a nemiség ábrázolása is hangsúlyosabb szerephez juthatott volna anélkül, hogy kegyeletsértés gyanújába keverné a művet.

Mindemellett Szántó T. Gábor regénye a jazz magyarországi történetének krónikája, egészen a kezdetektől, amikor a műfajt még amolyan dekadens nyugati rétegenének tekintette a hivatalosság, de hazai művelői már jazzes improvizatív betétekkel bolondították meg a bárzongoránál előadott táncdalokat. Gonda János zenekritikusként, szervezőként, muzsikusként és oktatóként is a jazz meghonosításának szentelte pályáját, és ennek a munkának a nehézségeit, végül sikereit is nyomon követi a regény, a Muzsikába írt jazz tárgyú cikkektől kezdve a Qualiton jazzegyüttes megalapításán át a Köllő

Miklóssal közösen megalkotott, Juhász Ferenc *A szarvassá változott fiúk* című művére írt jazzpan-tomim darabig és a Budapesti Jazzklub megalakításáig, majd a Bartók Zeneművészeti Szakközépiskola jazz tanszakának elindításáig, amely 1990-ben végül a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem tanszékévé alakult át. A regény jazz tárgyú eszmefuttatásai csak annyira szakmaiak, hogy a laikus olvasó számára is élvezetesebbek lehessenek, mindemellett olyan izgalmas témákat is felvetnek, mint például a cigányzenei hagyomány és az improvizatív jazz közötti szinergiák megannyi előadó által demonstrált

megelevenítését. A műfajról szóló fejtegetések és esszé-szerű betétek következetesen emelik a improvizációs jazzmuzsikát annak metaforájává, ahogyan az egyén, kiváltképp az alkotó ember érvényesülni próbál a diktatórikus rendszerek kötelmei között. Elvégre a regény alcímének – *Rögtönzések életre-halálra* – megfelelően az improvizáció éppen arról szól, hogy az ember a keretek és a szabályok tudatában, az azok által behatárolt lehetőségek között próbál a lehető leghababban játszani, gyorsan és érvényesen reagálva a körülmények előre nem látható változásaira.

SZILÁGYI JÓZSEF

Novák Valentin: A remete

Hungarovox, 2024

A szerző tizennyolcadik kötete művészregény, egy író néhány évének bemutatása két nagy szakaszra tagolva. Az első részben sikertelen művész írókat ismerhetünk meg Nicsak Bálint néven, akit egy sikerre szakosodott kiadó felcsippent, és népszerű krimiszerzőt propagál belőle, N. V. Hulligant. A sztáriró azonban idővel csömört kap önmagától, és egy gyors lefolyású lélekroham következtében egész addigi életét faképnél hagyja, kiszáll, kiatúzik a rengetegbe, és remetévé válik. A remetelét leírása képezi a regény második felét.

Mindkét részt átszövi azonban egy tudományos-fantasztikus szál is: minden, ami történik, egy fejlettebb jövőből vetített, szimulált világ. A Föld mint türkizkék bolygó valójában már nem létezik, mert az emberiség már régen elpusztította. Bolygónk felszíne élettelen, izzó, süstergő kőhalmaz. A Föld helyén megjelenő látszatvilágot egy távoli civilizáció szimulálja más távoli civilizációk megtévesztésére. A látszatok ellen az alapvetően belülről vezérelt írónak lázadnia kell, mert azon kevesek közé tartozik, akik képesek kitörni a mindennapok „felkelek–munkába megyek–hazamegyek–lefekszem–alszom–felkelek–munkába megyek–hétvégén kicsit eltérek ettől” kétdimenziós valóságából, és akár meg is döntheti a lát-

szatvilágot. Hitvallása szerint „...Ha releváns életet élünk, létünk hozzászól valamit Teremtő-örítésünk létehez, természetesen csak a többivel együtt válik ez érzékelhető momentummá, ha nem, eloszlik a távolságban, és nem képez hatást. Ez a világ lényege, ha benne magunkat keressük...” A látszatlét elevenebbé tételében néhány jelenetben besegít a szerző előző, 2023-as, *Repedés* című kötetében megismert módon Kosztolányi, Ottlik, Aszlányi, Papp Dani, Bródy, Hajnóczy Péter és társaik.

A regény végére megvalósul a korszerű apokaliptikus-elméletek legújabbika: az ismeretlen programozó, aki az egymásba ágyazott vetítések és szimulációk végpontján helyezkedik el, kikapcsolja a programot, leállítja a szimulációt, és ezzel a Földnek, talán az egész világnak vége. Lezárol minden függőben lévő, a mondat *látszólag* befejeződik.

A narrációs technika igen izgalmas: a kifejtés látszólag szétforgácsoltnak tűnik, a szöveg töredezettnek. Alcíme szerint *látszatregény*, az olvasónak azonban minden fejezetcím után, néha még azon belül is, újra és újra más közegbe kell behelyezkedni, akár egy novellagyűjteménynél. Aztán sorra rájövünk, hogy ez mégis ugyanaz a történet, de nem egyszerű összerakni a puzzle

darabkáit. Ez talán csalódást okoz az egyszerű szellemi kalandra vágyónak, hiszen nem érti, miért nem ugyanabban a közegben, ugyanazon módon folytatódik a sztori, ha már egyszer a főtörténet azonos. Ez a szerkesztési mód azonban a regény egyedi sajátossága, amellyel a szerző a történetelemek eredeti felmerülési rendjét követi, nem kényelmesítve azokat egy habzsolhatóbb olvasathoz.

A szöveg a szerzőtől megszokott stílusbravúrok sora is. Ugyanúgy tartalmaz jól megszerkesztett költeményeket, mint halandzsa verseket, a természet vagy bármely más tárgykör alapos ismeretét, megélését tanúsító, szöszmötölően részletező leírásokat, száguldó, két-három-négy oldalas mondatokba foglalt vágtságokat, amelyek filmforgatókönyv-szerűen robognak. Költői leírásokat színesít magasröptű eszmefuttatásokkal és álságos párbeszédekkel, amely Novák prózáját mindig is jellemzi.

A cselekmény egy részletesen kidolgozott kozmológiára épül. Lehet, hogy a világegyetem, a valóság a látszólagostól egészen eltérően működik? Nem tudjuk ellenőrizni, a legjobb tudósoknak is csak egymással versengő elméleteik vannak. Olyan divatos kifejezések, mint dimenzióugrás, féreglyukak, egyelőre a költészet birodalmába tartoznak, szóvirágok, még akkor is, ha az elméleti fizika jelölésrendszerével, matematikailag leírhatók. A mérnöki realitás, az, ami megvalósítható, gondolati nagyságrendekkel a fantázia mögött halad. Az úrvízió tehát vízió, ami azonban egy szépirodalmi műtől nem lehet idegen, ilyen átgondolt kifejtésben pedig egészen kivételes.

Szintén sok részletet megtudhatunk az irodalmi élet jellegzetességeiről. Ez a világ is a látszatok világa, talán túlságosan is. Nem mindig szeretjük a művészregényeket, amikor művész a művészről, a művészeti életről ír. Ez tárgyából adódóan nem lehet elfogulatlan, objektív, márpedig a prózától leírást, ábrázolást várnánk, nem pedig véleményt. A klasszikusok fent említett csetlés-botlását leszámítva alig olvasható pozitív megnyilvánulás az irodalmi jelenben, erősen

ironikus eseménysorokat tartalmaz az írótabor, a könyvbemutató, a felolvasás, dedikálás bemutatása, az irodalmi álguru és körének megjelenítése, csupa komikus szereplővel, felemás helyzettel. A felvázolt jellemeleknek leginkább egyetlen közös pontjuk van: mind álszent, képmutató, törtető, egoista. A felbukkanó olvasók, rajongók általában fafejű idióták, kékharisnyák vagy haszonvadászok. Nem csoda, ha Nicsak Bálint is kifakad: „...Miért jó ez nektek, miért jó ez a pökhendiség?! Miért jó ez nektek, miért jó ez a fennhéjzás?! Miért jó ez nektek, miért jó ez a semminek nézés?! Ezért lettem azzá, amivé lettem, nyomorult, démonaival küszködő remetévé...” De ez talán így van rendben, hiszen az első rész kíméletlen szatíra, szemben az erdei remetelét üde, helyenként idilli naturalizmusával.

A novellasorozat-szerű kifejtés ellenére a végére mégis összeáll a regény. Novák korábbi prózai kötetéhez hasonlóan a történet-szálak egysülnek; talán kevésbé, mint *Az álomturbina* (2016) regényben, ahol a párhuzamos ágak szorosabban fonódtak a kerékpár mint központi szimbólum köré, de regényszerűbben, mint *A szolnoki csata* című (2021) novelláskötetben, ahol inkább csak a történetek helyszínei, a hősök társadalmi státusa volt hasonló; az említett kötetekkel azonos viszont a szatirikus megjelenítés. *A remete* végén a szerző egybeolvad hőisével, Nicsak Bálinttal – aki, akár a *Repedésben*, Novák saját nevéből képzett alternatív nevek mögött bukkan fel, mint Nicsak Bálint, N.V. Hulligan, Novi Bálint, NoBa, a nagy NöVö, nem elfedve, hanem kifejezetten jelezve ezzel, hogy az objektivitás csakis személyén át, szubjektív látásmódja által megszűrve érhető el, ahogy az megvalósult például a 2012-es *Páternoszterben*, ami *Vallomásregény*, vagy a 2010-ben megjelent, életrajzi elemekre épülő *Ecettel savanyítok* kötetben: „...Ő ment helyettem a vadonnak, ő adta fel a látszatok világát helyettem, ő volt bátor annyira, hogy nekiveselkedjen a lelkéhez nem illő életpróbának...” Akár nosztalgiaink is támadhat: nekünk sem ártana egy kis remetéskedés, hogy egyenesbe jöjjünk a gondolatainkkal.

BUDA ATTILA

Vasút mentén

(szerk. L. Simon László)

V-Híd Zrt., 2025

„Közleg, közleg a gyorsvonat / már itt a láthatáron: / tudod-e merre utazom / ezen a gőzbatáron?” – kezdi Babits *Útinapló* című, több műfajt is magába ölelő novellájának egyik versét, összekapcsolva a közlekedés élményét annak átpoétizálásával. A 'gőzbatár' hangulata az olvasóban először felidézi az ipari forradalom előtti világot, majd az azt követő technikai fejlődést; a gazdasági, társadalmi, kulturális változásokat, a közlekedési lehetőségek és a személyes világ kitágulását, a civilizációs találkozásokat. És a reformkori országgyűléseket. Már az 1825–1827-es is foglalkozott a magyarországi útviszonyok fejlesztésével, s az 1836. évi XXV. törvénycikk tette lehetővé vasútvonalak építését. Az első lóvasút 1840-től közlekedett Pozsony (Bratislava) és Szentgyörgy (Svätý Jur) között, míg az első kötőtpályás vasutat Pest és Vác között hat évvel később adták át. Széchenyi István *Javaslat a magyar közlekedésügy rendezéséről* (1848) című tervezetében külföldi példák alapján, körültekintő előrelátással foglalja össze az egész országot áthálózó gőzüzemű vasút létesítésének feltételeit. A hazai vasútépítés nagy lendületet 1867 után kapott, történetének feldolgozása 1883-ban Csikvári Jákó összefoglalójával kezdődött, a jelenhez közelebb többek között Kónig Ferenc, Várnagy Zoltán, Fenyvessy Adolf, Lányi Ernő, Salamin András nevét kell említeni, akik valamilyen vonatkozásban a vasútépítéssel, a vasutakkal, a vasúti közlekedéssel is foglalkoztak. És nem lehet említetlenül hagyni Frisnyák Zsuzsát, aki többek között a 19. század végének magyar vasútábrázolásait, illetve azok forrásait kutatta, vagy Kovács Krisztinát, aki a modern magyar irodalom vasúti tematikáját tekintette át. A felsoroltak – mások mellett – részben történeti-műszaki, részben művészeti előzményei a *Vasút mentén*. A *vasút ábrázolása a magyar művészetben* című, L. Simon László által szerkesztett és Arany Imre által szépen tipografizált, reprezentatív kötetnek. A szerkesztő utószavában említi korai vasútélményeit, s összefoglalja az anyaggyűjtés, a közlés elveit, amelyek támpontjai lehetnek az olvasásnak, képi befogadásnak.

A nyolc önálló fejezetben az olvasó tulajdonképpen egy kis magyar művészettörténeti példatárral (is) szembesülhet, speciális tematika szerint válogatott alkotásokkal, nagy nevekkel és kissé hátrább álló művészek munkáival találkozik.

A kötetnyitó kép, a rákosmezei próbavasút építése az első reformkori országgyűlés után, 1829-ben. A korabeli veduták egyike minden szempontból beleillik a nagyvárossá váló Pest és Buda részleteit visszaadó látképek közé: nyugatra nézve a Duna innenső oldalán a korabeli Pest, a túlsón pedig a Várhegy látszik, a rajta lévő épületekkel. Rákosmezőt átszeli a sín a kezdetleges szállító-szerkezetekkel s a vasút egyik építőjével. Körülötte kiránduló urak és hölgyek, pipázó katonák, osztrák és magyar egyenruhák, néhány levegőző lovas, huszárral kísért kocsizás, birkanyáj (vagy marhacsorda), nagy üres terület – ez volt a vasúti élet hazai kezdete. Ezen a tájképen az egyetlen vasúti alkalmazotton kívül mindenki külső szemlélő, ők állnak a kép középpontjában. A pályamunkások csak a 20. század elejétől kaptak helyet a művészeti alkotásokban, őket mutatják a következő festmények és rajzok: nem személyükre, egyedi tulajdonságaikra figyelve, hanem a munkájukat központba helyezve.

Erős és pontosan rajzolt világ jellemzi a pályaudvarokat tartalmazó blokkot, talán az épületek, vasúti tárgyak jó ábrázolhatósága miatt. A Pest és Vác közötti vasút megnyitásával kezdődik, s a látképpozíció mint módszer ismétlődik ugyan, de ezeken a képeken a vasút és tereptárgyai állnak a középpontban: állomásépületek, kocsiszínek, vasúti vendéglők, aluljárók, raktárak, töltések, hidak, sorompók, átjárók. Lóvasutak csökkenő számban, növekvő gőzösökkel. És a vasút életének nagy jelenetei: pályaudvar-megnyitók, vasútavatások, árvízi jelenetek – majd a második világháború okozta romok. Az 1890-es években már hálóként fogták be Magyarországot a vasút sínjei, a festmények, rajzok vidéki állomásokat, kis települések épületeit is megörökítik. A szép és tiszta vonalú metszetek mellett kiemelkedik Bortnyik Sándor kubista felfogású *Pályaudvara*

(1921), Chiovini Ferenc kékes-lilás árnyalatokba vesző (rég) *Szolnoki vasútállomása* (1929) és Borberek Kovács Zoltán szín- és formavilágában a szimpla visszatükrözésen átlépő, több síkot és több nézetet egyesítő *Keleti pályaudvara* (1932).

Az épületek után maguk a vasúti kocsik és szerelvények következnek. Ezek is anatómiai pontosságú (mozdony)rajzokkal adják meg a hangot, sorozatukat Szőnyi István *Zebegényi tája* (az 1920-as évek második fele) szakítja meg szép, világos színeivel. Érdekes nyomon követni az egymást követő festményeken Mednyánszky László, a Vadak, a szürrealizmus képi elemeinek, színvilágának feltűnését, Miklósi M. Ödön kiváló rajztechnikával párosuló ironikus hangvételét. És Bortnyik Sándor kettős festészeti allúzióját: a Giorgione festményét – *Koncert a szabadban* –, valamint Vaszary Jánost egyaránt megidéző, azonos című festményt, a háttérben diszkréten átsuhanó, füstölő szerelvényvel (1953–1954).

Az *Utazók* cím alá foglalt fejezetben az előzőknél vegyesebb látvánnyal lehet szembesülni. Talán azért, mert a vonatra váró, vonatkozó tömeget nem lehet egyéníteni, legfeljebb akkor, ha tagjai valami többletjelentést is hordoznak. Mint például Rippl-Rónai festményén (1914) vagy Mednyánszky László rajzán (1914–1916); mindkettő frontra induló katonákat örökít meg vasúti környezetben. Az alakok egyaránt egyénítés nélküliek, és a színes, vázlatzerű ecsetvonások, ceruzavonalak következtében befejezetlenek is, de éppen ez az arcnélküliség mutatja legjobban a nekik szánt sorsot. Nagyon hatásos Derkovits Gyula festménye, amely a kötet borítóján ismétlődik, a két mozgás kontrasztja, a robogó vonat mellett a gyalogoló férfi és nő alakjával. Szurcsik János nagyszámú (15) festménye azonban túlzás, még akkor is, ha ezek kimondottan vasúti kocsik, várótermek fáradt utazóit ábrázolják – a kevesebb több lett volna. Ahogy ezt a sorozatott lezáró Gross Arnold-metszet is mutatja (*Beszélgetések a barátságról*): kétdimenziós világának legfelső szintjén, közepén több kocsiból álló szerelvény látható, elegáns urakkal, hölgyekkel és gyerekekkel, idilli táj, idilli szereplői között, a barátság szituációit megörökítve – napraforgókkal, fákkal és sövényekkel, különböző repülő szerkezetekkel; a térbeli ábrázolás elhanyagolásával a tartalom erősségére figyelve.

Az első négy fejezet művészet-központúságához mérten esztétikai veszteséget mutat a kötet második része: a plakátok, a könyvek (ex librisek), a tárgyak és a köztéri alkotások sorozatai. Talán azért tűnik így, mert egyes ábrázolási stílusok, látványalkotó módszerek képesek megragadni és érzékelteni a vasút lényegét, magát a *mozgást*, míg a tárgyakhoz kapcsolt felidézés mindig csak egy-egy *pillanatot* emel ki, és azt merevíti. Vagy még inkább azért, mert a két dimenzióval járó színvilág általában tartalmaz egy idealizáló, eszményiesítő vonást is, míg a három dimenzió többnyire komor árnyalatai inkább a póre valóság közvetítésére alkalmasak. Ha azonban a pillanat túlmutat önmagán, hatása erősebb lehet a látványnál is. A vasút ugyanis nem csak a személy- és teherszállítás terepe volt, a múlt század negy-

venes–ötvenes éveiben az állami erőszak eszköze is lett. A válogatás ezzel is szembesíti az olvasót, már az első fejezetben Ámos Imre *Munkaszolgálaton* (1943) című festménye segítségével. A köztéri alkotások világa azonban nem kerülheti ki sem a holokauszt mártírjainak, sem a málenkij robot áldozatainak, sem a Magyarországról kitelepített németek egykori sorsát. Ezeknek a műveleteknek a gyorsasága, céltudatossága, eredményessége egyaránt kérdésessé vált volna a nagyipari szállítás lehetősége nélkül, nem véletlen a felidéző emlékhelyek igen erős képi és érzelmi hatása. Helyén van a komor következményű, 1944-es solnoki bombázást megörökítő emléktábla is – előzménye Magyarország 1941. december közepi hadüzenete az Egyesült Államoknak. Talán csak a nagykanizsai állomás falán lévő, az egykor Zala megyéből a hortobágyi kényszermunkatáborokba elhurcoltak szenvedéseit megörökítő emléktábla fért volna még ide.

A plakátok meg az ex librisek rajz-, illetve erőteljes szín- és formakavalkádja a belpolitika és magánélet világát tematizálják. Az első plakát népi szecessziós díszítőelemei még Malonyay Dezsőt idézik, de aztán kizárólag a szocialista képzőművészet munka- és termelés-központú, agitatív falragaszai következnek: kalapácsoló krampácsolóval, munkaversennyel, fizikai munkával, optimista vasutasokkal (1952-ben), vasutas úttörővel, balesetvédelemmel, szovjet és csehszlovák filmekkel. Ezek

vették körül a ma már többnyire nyugdíjas korú vasúthasználókat, ezekkel találkoztak pályaudvarokon, később reklámokban – és a mozikban. Az ex librisek itt látható legkorábbi darabjai mögött mint ha Molnár C. Pál állna. A jelenbe érő magánygyűjtők közül legtöbb dedikált exlibrisrel Mayer József szerepel, a Kisgrafika Barátok Körének egykori tagja, vasúti szakember, tematikus gyűjtő. Több neki készített könyvjegyen a rajzolók megörökítették két nagy szenvedélyét: a vasutat és az aktokat.

Az utolsó fejezet a köztéri alkotások fényképeit tartalmazza, részben már volt szó róluk. Ezek a többdimenziós, a legtágabb befogadói közösségre számító, egyben erős látványhatásuknál fogva önmagukon túlmutató, megfogalmazási módjukban propagandaelemeket is tartalmazó művek mutatják legjobban tartalom és forma összetartozását. Baross Gábor historizáló és heroizáló egész alakos szobra adja meg a hangütést, s ez a realiztikus ábrázolás folytatódik az Országház vasutasainak szobrában is. A valóságigény később is megmaradt: az információközlés közvetlensége ugyanis nehezen bírja a formabontást. Győri Dezső, Sándor István, Kóthay Nándor, Lajos József szobrai, domborművei ezért a plakátok világával tartanak rokonságot. Érdekes megoldású viszont Rétfalvi Sándornak a fal síkjából előpöfögő *Déli vasúti emléktáblája*

(1986), illetve Balikó Gyula és Kő Pál nonfiguratív szajoli emlékműve (1996).

A rákosmezei próbavasúttól az Aranyvonatnak emléket állító *Robogásig* tartó utazás megerősíti a szerkesztői utószó mondatait: a vasút és a művészetek találkozása azokban az alkotásokban hatásos, amelyekben a technika, a sebesség, az erő áll a középpontban, s azokban gyengül el, amelyekben helyet kap az aktuális ideológia, a belpolitikai igény. Bár a sokszínűség bemutatása jogos célkitűzés, mégis felvetődik, hogy egy elsősorban a reprezentativitásra, a vasút iránti szenvedélyre – ahogy a bevezetőben olvasható – és nem a művészettörténeti tárgyalásra építő válogatásnak kell-e tovább éltetnie a közelmúlt megrendelt kép- és formavilágát, amely így inkább lerontja, mint emeli az előbbit? Nehéz kérdés, mert ez egyben az érintett évekre vonatkozó reflexiót is jelent: elfogadni, megőrizni, de hogyan? A művészetek által megrajzolt, a reformkortól napjainkig követhető história emellett nem csitítja a nyugtalanító kérdést: vajon a ma vasútja mennyire tudja betölteni a művészetek világa által közvetített, egykori hivatását? Vajon harminc vagy ötven évvel ezelőtt is ugyanolyan élményt nyújtott például Bicskére vagy Fótra utazni személyvonattal, mint napjainkban? A kötet – talán nem szándékolt – erényei közé tartozik, hogy ezt az összevetést is lehetővé teszi.

TENIK LÁSZLÓ, *Liget, ősz, pára*, 2009, olaj, tempera, farost, 70x80 cm

KÖZÖS
NEVEZŐ

KÖZÖS
NEVEZŐ

Közös nevező

a Kortárs Online podcast-műsora

Meghallgatható
Spotify-on, YouTube-on és Apple Podcastson

Spotify

YouTube

Apple Podcasts

A Közös nevező podcast-sorozat eddigi adásai:

22. Szubjektív igazságok | Beszélgetés a tárgyalótermi filmdramákról Lubianker Dáviddal
21. Játékba kerülni | Beszélgetés a játéktudományokról Hlavacska Andrással, Krek Norberttel, O. Réti Zsófiával
20. „Körülöttem mindig jó hangulat volt” | Beszélgetés Ungár István jazz-zenésszel
19. „Menet közben alakul ki” | Beszélgetés a tanárképzésről Fábián Lászlóval
18. A ház, ami soha nem megy ki a divatból? | Beszélgetés a Kádár-kockákról Hanka Nórával
17. „Ami a földön mindenkit örülten érdekel” | Futball és irodalom
16. Világvége a filmvászonon | A posztapokaliptikus filmekről Lubianker Dáviddal beszélgetünk
15. Az ember kihagyható? | Beszélgetés a mesterséges intelligenciáról Almási Zsolt egyetemi oktatóval
14. Fiúk a Moszkva térről | Vendégünk Berta Zsolt író, dalszövegíró

Legutóbbi adásainkat ajánljuk kedves olvasóink figyelmébe!

KÖZÖS
NEVEZŐ

KÖZÖS
NEVEZŐ